

การเจริญวิปัสสนาในขันธสูตร
VIPASSANĀ MEDITATION PRACTICE
IN KHANDHA SUTTA

พระสุรจิต ชนาสโก (ทุมกิจจะ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตร

พระสุรจิต ชนาสโก (ทุมกัจจะ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Vipassanā Meditation Practice in Khandha Sutta

Phra Surajit Janasābho (Tumkitja)

A Research Paper Submitted in Partial Fullfilment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

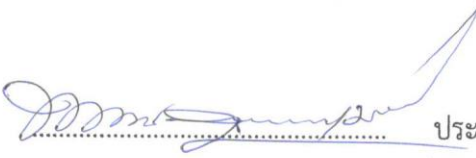

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “การเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

.....
(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

..... กรรมการ
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

..... กรรมการ
(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

.....
(พระสุรจิต ชนาสโ))

ชื่อสารนิพนธ์ : การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร
 ผู้วิจัย : พระสุรจิต ชนาสโก (ทุมกิจจะ)
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
 อาจารย์ที่ปรึกษา : พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร., ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา),
 M.A. (Pali Literature), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
 วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญของชั้นธสุตร ๒) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นธสุตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ หนังสือตำราที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงบรรยาย ตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษา จากการศึกษาพบว่า

ชั้นธสุตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยชั้นธ ปรากฏอยู่ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามตอบและทรงสอนพระราหูเกี่ยวกับชั้นธ ๕ ว่าไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อริยสาวกพิจารณาอย่างนี้ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดในชั้นธ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนด จิตจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าจิต หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในคัมภีร์ที่ปรากฏในชั้นธสุตร เป็นการกำหนดรู้ความเป็นจริงของชั้นธ ๕ เพื่อความรู้แจ้ง โดยอาศัยขณิกสมาธิ ที่ตั้งมั่นเห็นรูปนามอย่างชัดเจน คือ นามรูปปริจเฉทญาณ จนบรรลุมรรคญาณ และผลญาณในที่สุด เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ ในชั้นธสุตร บุคคลผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางของวิปัสสนาภาวนา ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติดีแล้ว โดยการเห็นลักษณะของไตรลักษณ์ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนดจากอุปาทานชั้นธ ๕ จิตย่อมหลุดพ้นจากกิเลส บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด

Research Paper Title : Vipassanā Meditation Practice in Khandha Sutta

Researcher : Phra Surajit Janāsabho (Tumkitja)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phrakru Pipithvarkijjanukarn, Dr., B.A. (Religion and Philosophy), M.A. (Pali Literature),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Completion : March 1, 2019

Abstract

This research paper has two objectives: (1) to study the dhamma taught in Khandha sutta, (2) to study how the insight meditation is practiced in Khandha Sutta. Clarified and analyzed data are taken from the Theravāda Buddhist scriptures namely: Tipitaka, commentaries, subcommentaries, and other related scriptures then composed, explained in details, corrected and verified by advisor.

From The study, it found that Khandha Sutta described about the 5 aggregates, containing in Saṃyutta Nikāya, Nidāna-vagga. It collected the dialogue between the Buddha and Ven. Rāhula which concerns with the teaching of five Aggregates as impermanence, suffering and non-self. A noble follower who has seen the truth thus, being tired of and detaches from aggregates' clinging. With the fading of passion, he is liberated. When liberated, there is knowledge that he is liberated. He understands that birth is exhausted, the holy life has been lived out, what can be done is done, of this there is no more beyond.

Vipassanā practice found in the Khandha-sutta was the observing 5 aggregates for receiving insight knowledges through momentary concentration. Practitioner got the Vipassanā-ñāṇas such as Nāmarūpaparicchedañāṇa seeing true nature of name and forms until he was liberated, called Paññā-Vimutti. In this Sutta, a man who practiced Vipassana meditation, will get the good results, that is, he sees the three characteristics of Existence, being detached from 5 aggregates' clinging and liberated from defilement, attained supreme state or Nibbāna, being a Noble One in final.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (พืเศษ), ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้นเพื่อให้โอกาสในการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาถึง ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายไปทั่วประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน

ขออน้อมกราบ พระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (หลวงปู่ทองใบ ปภสฺสโร) ประธานสงฆ์ วัดนาหลวง ที่ได้เมตตาเป็นพระวิปัสสนาจารย์ ตลอดระยะเวลา ๑ เดือน ณ วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี และพระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) และคณะวิปัสสนาจารย์ทุกท่าน ที่ได้เมตตาเป็นพระวิปัสสนา ตลอดระยะเวลา ๔ เดือน ณ สำนักปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” และพระวิปัสสนาสันนิบาตมหาสิริสาสนเยกดำ เมืองย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ ได้เมตตาสอนวิปัสสนาภาวนาตลอดระยะเวลา ๒ เดือน

กราบขอบพระคุณท่าน คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ และคณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์ คือ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ, พระมหาโกมล กมล, ผศ. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต, พระครูพิพิธธรรมาภิบาล, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ขออนุโมทนาและขอบคุณ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล, ผศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง, ดร. ชัยชาญ ศรีหามู ได้ให้ความรู้ความเข้าใจการทำสารนิพนธ์ การทำวิจัยครั้งนี้ขออนุโมทนา เจ้าหน้าที่ห้องสมุด วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่อำนวยความสะดวกในการให้บริการช่วยเหลือมาโดยตลอด

สุดท้ายนี้ คุณค่าและประโยชน์ใด ๆ อันจะพึงมีจากสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขออน้อมถวายบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย และมอบเป็นกตเวทิตาคุณ แก่ พระภิกษุญาณธรรมาภิรัช วิ. เจ้าอาวาสวัดไร่เปิง (ตโปทาราม) จ.เชียงใหม่ ที่ได้เมตตาสนับสนุนในการศึกษาครั้งนี้ และ พระสมุห์สมโภชน์ อินทวิริโย เจ้าอาวาสวัดอู่ตะเภา ช่วยแนะนำเรื่องกุศล เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระประเทือง ขนติโก และ พระสุคนธ์ ปญฺญารโห พร้อมญาติโยมทุกท่านที่ถวายปัจจัยสี่ตลอดท่านผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่าน ที่มีส่วนช่วยเหลือในการทำสารนิพนธ์ในครั้งนี้สำเร็จด้วยดี ขอบุญกุศลนี้จงเป็นเหตุปัจจัย แห่งมรรคผล นิพพาน ตามกำลังอินทรีย์และปัญญาญาณของท่านด้วยทุกท่าน ทุกคนเทอญ

พระสุรจิต चनाสโก (ทมกิจจะ)

๑ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๕
บทที่ ๒ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นรศูตร	๑๐
๒.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นรศูตร	๑๐
๒.๒ ความหมายของชั้นรศู ๕	๑๑
๒.๓ หลักธรรมในชั้นรศูตร	๑๖
๒.๔ สภาธรรมของชั้นรศู ๕ ในชั้นรศูตร	๓๐
๒.๕ สรุปท้ายบท	๔๒
บทที่ ๓ การเจริญวิปัสสนาในชั้นรศูตร	๔๔
๓.๑ ความหมายของการเจริญวิปัสสนา	๔๔
๓.๒ การกำหนดชั้นรศู ๕ ในการเจริญวิปัสสนา	๔๕
๓.๓ อารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาในชั้นรศูตร	๕๖
๓.๔ การเจริญวิปัสสนาในชั้นรศูตร	๖๕
๓.๕ ผลของการเจริญวิปัสสนาในชั้นรศูตร	๗๓
๓.๖ สรุปท้ายบท	๗๖

บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๓๘
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๓๘
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๓๙
บรรณานุกรม	๘๑
ภาคผนวก	๘๔
ประวัติผู้วิจัย	๙๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี/พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาบาลี/ภาษาไทย ใช้ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗., ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๐/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขนธวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐, ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๐ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๒๓๒/๔๔๐. หมายถึง อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ข้อ ๒๓๒ หน้า ๔๔๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น สารตถ.ฎีกา (ไทย) ๓/๑๖/๒๑๙. หมายถึง สารัตถทีปนีฎีกา ภาษาไทย เล่ม ๓ ข้อ ๑๖ หน้า ๑๒๙ ตามลำดับ ดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

		พระวินัยปิฎก		
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๔	วิ.ม. (บาลี)	= วินยปิฎก	มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
๕	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
		พระสุตตันตปิฎก		
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย มุลปณณาสกปาลี	(ภาษาบาลี)
	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย มุลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสกปาลี	(ภาษาบาลี)
๑๔	ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)

๒๐	อง.ทก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาละ	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.อ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์		ภาษา
๓๔	อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ				ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.ม.ฎีกา.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตลปกาสินี	มหาวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ				ชื่อคัมภีร์		ภาษา
วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ				ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฎกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	มูลปัญญาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.นิ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถ์ปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถ์ปกาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธรรมปกาสินี	ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
อภิ.สง.อ.	(บาลี) = อภิธมปิฎก	ธมมสังคณี	อัญจสาลินีอัญจกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	อัญจสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โลกมนุษย์ทุกวันนี้ ซึ่งมีแต่ความสับสนและวุ่นวาย ในการดำรงชีวิตที่ถูกต้องและไม่เข้าใจ เพราะอวิชชาคือ ความไม่รู้ ถือว่าเป็นปัญหาของมนุษย์ที่ยิ่งใหญ่ไม่ว่าจะยุคปัจจุบันหรือแม้แต่พุทธกาลเองก็ตาม ในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นศาสนาที่มุ่งเน้นสังขธรรม ความเป็นจริงอันประเสริฐของชีวิตเรียกว่าอริยสัจ ๔ ประการ ได้แก่ ทุกขสัจ สมุขสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ^๑ เหล่านี้เป็นความจริงที่ทำให้บุคคลเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลได้^๒ ซึ่งปรากฏในพระพุทธศาสนาเท่านั้น โดยต้องปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา จนเห็นสภาวธรรมทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ทนอยู่ได้ยาก เป็นทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจ ตัวอย่างเช่น ชีวิตที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อย่างไม่สิ้นสุดในวัฏสงสาร เพราะอวิชชาความไม่รู้เป็นเหตุจึงนำมาซึ่งความทุกข์มากมาย พระพุทธองค์จึงสรุปว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การปรากฏขึ้นของชั้น ๕ ทั้งหลายเป็นทุกข์ การดับของรูปนามคือความสุขอย่างยั่งยืนนั้นคือพระนิพพาน

ความจริงแท้ที่ปรากฏให้จิตรับรู้ คือ ทุกข์ ทุกข์ในที่นี้ หมายถึงสภาวธรรมที่ปรากฏ คือ ธรรมชาติทั้งปวงที่รับรู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันตกอยู่ในสภาพไม่คงที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอยู่ตลอดเวลา และบังคับบัญชาไม่ได้ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส อารมณ์สัมผัส และความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ แม้แต่ความสุขก็เป็นทุกข์ เพราะเมื่อเกิดแล้วก็มีอาการเปลี่ยนแปลงดับไปทุกครั้ง เพราะเกิดจากความไม่รู้ทุกข์ ส่งผลให้ไม่เห็นโทษแห่งความเสื่อมของรูปนาม จึงไม่มีความสะดุ้งหวาดกลัวต่อภัยมรณะอันอยู่ใกล้ตัว มีแต่ความหลงในลาภ ยศ สรรเสริญ สมบัติ สุข ยึดมั่นอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นอารมณ์ มีความเพลิดเพลินใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ต่าง ๆ ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายในวัฏฏะภพ อันมี ๓๑ ภูมิเป็นที่ไป จากภพนี้ไปสู่ภพนั้นยากที่จะออกจากภพชาติได้ เพราะความไม่รู้ในทุกข์

ชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งชั้น ๕ ประกอบด้วยจิตใจและร่างกาย แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน^๓ ได้แก่ ๑) นามธรรม เป็นส่วนที่สัมผัสด้วยใจ ประกอบด้วย เวทนาชั้น ๕ ได้แก่ สวาทที่เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ สัญญาชั้น ๕ ส่วนที่กำหนดหมายรู้หรือจำอารมณ์นั้น ๆ ได้ เช่น ขาว ดำ แดง เป็นต้น สังขารชั้น ๕ เป็นความปรุงแต่งของจิตให้ตีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ส่วนวิญญาณชั้น ๕ เป็นความรู้สึก หรือแจ้งอารมณ์ทางอายตนะ ๖ มีการเห็น

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๔.

^๓ พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

การได้ยิน การได้กลิ่น การได้ลิ้มรส การได้กระทบถูก การได้คิดนึก^๔ ๒) รูปธรรมเป็นส่วนประกอบร่างกาย พฤติกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งธรรมทั้งสองมีลักษณะที่เฉพาะ นามธรรมเป็นธรรมชาติที่นุ่ม หาอาารมณ และรูปนามเป็นธรรมชาติที่เสื่อมสลายไป ดับไป เพราะความร้อนบ้าง ความเย็นบ้าง แม้ว่าจะมีธรรมชาติที่แตกต่างกัน แต่ลักษณะทั้งสองต่างอิงอาศัยกัน กล่าวคือนามธรรมอาศัยรูปเป็นที่ตั้ง เช่น รู้อารมณ์ทางตาเรียกว่าจักขุวิญญาณ ประกอบด้วยรูปธรรมคือตาและสีต่าง ๆ ส่วนนามคือ จิตที่ถูกรูปเข้ากระทบ ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รูปที่ปราศจากนามเรียกว่าตาย แม้ว่าชั้น ๕ จะเป็นตัวทุกข์ เป็นโทษ แต่การจะออกจากทุกข์ก็ต้องอาศัยชั้น ๕

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นการดำเนินไปสู่เป้าหมายแห่งความหลุดพ้นซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายที่สูงที่สุดในพุทธศาสนา โดยหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท คือ ๑) สมถกรรมฐาน อันเป็นกรรมฐานที่มุ่งเน้นฝึกอบรมจิต ให้เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล เพื่อความเหมาะสมกับลักษณะอุปนิสัย ที่แต่ละคนแตกต่างกันไป เพื่อให้เกิดความสงบจนจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานในระดับต่าง ๆ และ ๒) วิปัสสนากรรมฐาน เป็นการอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง หรือเรียกอีกอย่างว่า การเจริญปัญญา รู้ชัดตามความเป็นจริงตรงต่อสภาวะที่ปรากฏของชั้น ๕ ซึ่งในกรรมฐานทั้ง ๒ ประเภทนี้ มีเพียงวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงสภาวะแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ ที่เนื่องด้วยความยึดมั่นในชั้น ๕ ได้อย่างเด็ดขาด แต่การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายได้นั้น ต้องอาศัยความเข้าใจในหลักการปฏิบัติวิปัสสนาดังนั้นหลักในการปฏิบัติจึงมีความสำคัญในเจริญภาวนาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายอย่างถูกต้อง เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงไม่ต้องมีการเกิดอีก ไม่ต้องเวียนว่ายในกองทุกข์อีกต่อไป

ดังนั้นจากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในเบื้องต้น จึงเป็นประเด็นให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะ ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาในชั้นธสุตร เพื่อเป็นการเสริม สร้างความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาหลักธรรมที่สำคัญ และสามารถน้อมนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และแก้ไขความสงสัยต่าง ๆ ของผู้ปฏิบัติธรรมเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาได้อย่างถูกต้องตรงตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้อันจะเป็นแนวทางให้เจริญสติและปัญญา เพื่อมารู้แจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกว่า ชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งเป็นส่วนของรูปธรรมและนามธรรม ที่ปราศจากตัวเรา เขา เธอ ปัญญาที่เข้าไปรู้ความจริงถึงสภาวะลักษณะรูปนาม โดยความไม่เที่ยง เพราะเกิดดับตลอดเวลา เป็นทุกข์ เพราะอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นอนัตตาเพราะไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ ปัญญาที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า “วิปัสสนาญาณ” ที่ส่งผลให้เกิดอริยมรรค ประหารกิเลสระดับอนุสัย บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล ๔ ตามลำดับจนถึงอมตธรรมคือพระนิพพาน

^๔ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗-๖๗.

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นสูตร
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ที่จะศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งเอกสารสำหรับการวิจัยออกเป็น ๒ ส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา โดยผู้วิจัยเลือกใช้เพียงคัมภีร์ต่อไปนี้ คือ

๑) พระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ฉบับที่พิมพ์เมื่อ มิถุนายน ๒๕๓๙

๒) อรรถกถา ผู้วิจัยใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้วิจัยใช้เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ของพระเถระ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ในด้านการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศึกษาเนื้อหาที่เกี่ยวกับธรรมปริยายที่เป็นไปในส่วนแห่งการชำแรกกิเลสและหลักการเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตร ตามหลักคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลคัมภีร์อรรถกถา ปกรณวิเสสอื่น ๆ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **ชั้น ๕** หมายถึง ชั้น ๕ แปลว่า กอง, หมวด, หมู่, ส่วนในทางพุทธศาสนาหมายถึงร่างกายของมนุษย์ คือแยกร่างกายออกเป็น ส่วน ๆ จำแนกไว้ ๕ ส่วนคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

๑.๕.๒ **ชั้นสูตร** คือ พระสูตรว่าด้วยชั้นที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกายนิทานวรรค พระสูตรเกี่ยวกับพระราหุลทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อริยาสาวกพิจารณาอย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดในชั้น ๕ เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนด จิตจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป

๑.๕.๓ **วิปัสสนาภาวนา** หมายถึง วิปัสสนาในที่นี้ใช้เพื่อพิจารณาชั้น ๕ ใช้เพื่ออุปาทานชั้น ๕ ใช้เพื่อพิจารณาไตรลักษณ์ ใช้เพื่อเป็นการพิจารณาชั้น ๕ ปรากฏ คือ

๑) รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไถลก็ตาม นี้เรียกว่า รูปชั้น

๒) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไถลก็ตาม นี้เรียกว่า เวทนาชั้น

๓) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไถลก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้น

๔) สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไถลก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น

๕) วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไถลก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้นภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ชั้น ๕ ประการ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎก ที่ปรากฏข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาในชั้นสูตรไว้หลายแห่ง เช่น ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก สฬายตนวิภังสูตร ที่ได้แสดงลักษณะของชั้น ๕ กับการเจริญวิปัสสนา ความว่า “ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอย่างไร” ควรจะตอบว่า อุปาทานชั้น ๕ คือ (๑) รูปอุปาทานชั้น (๒) เวทนู-อุปาทานชั้น (๓) สัญญาอุปาทานชั้น (๔) สังขารอุปาทานชั้น (๕) วิญญาณอุปาทานชั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เมื่อพิจารณาเห็นเป็นโทษอยู่อุปาทานชั้น ๕ ย่อมไม่ถึงความพอกพูนขึ้นต่อไป เขาย่อมละตัณหาที่นำไปสู่ภพด้วยความเพลิดเพลินยินดี ขวนให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมละความ

กระวนกระวายที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจละความเดือดร้อนที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจ ละความร่ำร้อนที่เป็นไปในทางกาย ที่เป็นไปทางใจได้^๕

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อาคันตุกะสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ ได้แสดงลักษณะ การเจริญวิปัสสนาในชั้นสุตตร ความว่า “ธรรมที่บุคคลรู้อยู่แล้วควรกำหนดรู้นั้นได้แก่ อุปาทานขันธ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ ประการอุปาทานขันธ ๕ ประการ (อุปาทานขันธ คือเวทนา) สัญญาอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสัญญา) สังขารอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสังขาร) วิญญาณอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือวิญญาณ) นี่คือการธรรมที่บุคคลรู้อยู่แล้วกำหนดรู้”^๖ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายจตุกกนิบาต อภิญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่รู้อยู่ที่ได้แสดงลักษณะของการเจริญวิปัสสนาในชั้นสุตตร ความว่า “อุปาทานขันธ ๕ นี้เรียกว่า ธรรมที่บุคคลรู้อยู่แล้วควรกำหนดรู้”^๗ เป็นต้น

๒) คัมภีร์อรรถกถาที่ปรากฏในปัญจทนี มูลปณณาสก ในสติปัฏฐานสูตร อธิบายว่า มหาภูตรูปทั้งอุปาทายรูป เมื่อเป็นเช่นนี้ในเวทนาบรรพนี้ พระโยคาวจร จะเห็นเพียงรูปนามเท่านั้นว่า วัตถุเป็นรูป เจตสิกธรรมมีผัสสะเป็นที่ ๕ เป็นนามและในข้อนี้ รูปได้แก่รูปขันธนามได้แก่ อรูปขันธทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น จึงมีเพียงเบญจขันธเท่านั้น เพราะว่า เบญจขันธที่จะพ้นจาก รูปนาม หรือนามที่จะพ้นไปจากเบญจขันธไม่มี เมื่อวิเคราะห์ดูว่าเบญจขันธมีอะไรเป็นเหตุก็จะเห็นว่ามีอวิชชาเป็นต้นเหตุ แต่นั่นจะยกเบญจขันธขึ้นสู่ไตรลักษณ์ด้วยอำนาจนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยว่านี่เป็นเพียงปัจจัยและสิ่งที่ยอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ไม่มีอย่างอื่นที่เป็นสัตว์หรือบุคคล มีเพียงกองสังขารล้วน ๆ เท่านั้น แล้วพิจารณาตรวจตราไปว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามลำดับแห่งวิปัสสนา ยังวิปัสสนาให้ถึงที่สุด แล้วตั้งอยู่ในพระอรหัตตมรรค ปรากฏในปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา แห่งธรรมทนายาสุตตร อธิบายว่า การพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ ๕ โดยสภาวะมีความเป็นของเที่ยง เป็นต้นเป็น วิปัสสนา^๘

๓) ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสอาจารย์ ได้แสดงลักษณะของขันธ ๕ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้หลายเล่ม เช่น แสดงภูมิปัญญาไว้ในชั้นนิเทศว่า ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็น ชั้นอายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจักษมุขปาท เป็นภูมิของปัญญานี้ เป็นต้น^๙

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ) ได้แสดงหลักการปฏิบัติกำหนดพิจารณา สภาวะธรรมที่เป็นจริงของรูปนามซึ่งเกิดขึ้นตามความจริง ตามที่แสดงไว้แล้วนั้น และสามารถจะละกิเลสทั้งหลายได้ด้วย ดังนั้น โยคีพึงจำไว้ว่าจะต้องเน้นใส่ใจกำหนดเฉพาะปัจจุบันธรรมเท่านั้น นี่คื

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑- ๔๓๒/๔๙๐-๔๙๑.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๘.

^๗ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑.

^๘ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒๕๘/๒๕๙.

^๙ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๒๐.

เหตุผลในการที่แนะนำให้โยคีควรกำหนดธรรมที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งจะได้อีกหลักฐานเพื่อให้โยคีได้เกิดความมั่นใจ และสามารถวินิจฉัยได้ด้วยญาณของตนเอง ซึ่งเรียกว่า ัมมวัตถานญาณ^{๑๐}

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ในหนังสือ พุทธธรรมว่า โดยสาระสำคัญ หลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบในชีวิตของเรา มีจุดที่ควรใช้สติกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้นเอง คือ ร่างกายและพฤติกรรมของกาย ๑ เวทนา คือ ความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๑ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๑ ความคิดนึกไตรตรองนึก ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครองจุดทั้ง ๔ นี้แล้วก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใสและเป็นปฏิปักษ์ และปฏิบัติพาไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม มนุษย์เป็นผู้ที่สามารถฝึกอบรมและพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา และดำเนินชีวิตให้ตั้งงามโดยปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับบอริยมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุเป้าหมายสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้^{๑๑}

๓) พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ แสดงแนวทางปฏิบัติวิปัสสนาไว้ในหนังสือ วิปัสสนาภาวนาที่ปณีฎีกา ว่าหลักในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น พึงเริ่มสิ่งที่เห็นได้ง่ายและชัดต่อรูปในอารมณ์ที่กำหนดนั้น นามเป็นอารมณ์ที่ละเอียดปราณีต เห็นได้ยากยิ่งกว่ารูป ดังนั้นในระยะเริ่มแรกของวิปัสสนาภาวนาญาณิกบุคคลพึงให้กำหนดรูปก่อน^{๑๒}

๔) พระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ได้ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก ว่า วิธีทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ ๓ ประการมีอยู่เพียงทางเดียวก็คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นอกจากนี้ไม่มีทางใดอีกเลย สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้นที่สามารถสามารถทำลาย วิปลาส และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นความจริงของรูปนามได้^{๑๓}

๕) พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาภูมิ ๖” ความว่า วิปัสสนาภูมิที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้น มีอยู่ ๖ ภูมิด้วยกัน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ แต่เมื่อย่อวิปัสสนาภูมิลงแล้วคงได้ ๒ อย่างคือ รูปธรรมกับนามธรรม กล่าวสั้น ๆ ว่า รูปนาม การเจริญวิปัสสนานั้นจะต้องมีรูปนามเท่านั้นเป็นอารมณ์ หรือเป็นกรรมฐาน หรือเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เรียกว่า ทางเดินของวิปัสสนา คือ รูปนามเท่านั้น วิปัสสนา แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นพิเศษ ซึ่งได้แก่ “ตัวปัญญา” นั่นเอง หมายถึงว่าเป็นความรู้เห็นของจริงตามความเป็นจริง ของจริงก็คือรูปนาม ตามความเป็นจริง

^{๑๐} พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ), **วิปัสสนาขุณี หลักการวิปัสสนาภาวนา**, แปลโดย จำรูญธรรมดา (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๙.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **แก่นแท้พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๔๓), หน้า ๖๓ - ๗๔.

^{๑๒} พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **วิปัสสนาภาวนาที่ปณีฎีกาฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ ปี อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง (มหาชน) จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๑.

^{๑๓} พระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), **วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ได้ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๗๙.

ก็คือ รูปนามมีสภาพ อนิจจัง คือ ไม่เที่ยง ทุกขัง คือเป็นทุกข์ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา คือ บังคับบัญชาไม่ได้ ดังนั้นการเจริญ วิปัสสนา ก็ต้องกำหนดรู้อยู่ที่รูปนาม ตามเป็นจริงว่า มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และบังคับบัญชาไม่ได้^{๑๔}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาสุพันธ์ จนทโสภโณ (ดิษฐ์สุนนท์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวพบว่า เรื่องไตรลักษณ์ เป็นคำสอน ที่ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ ทรงสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับ กับชีวิตของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรม นามธรรม เพราะหลักธรรม คำสอนของพระพุทธองค์ เป็น สัจธรรมของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต^{๑๕}

๒) พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ่ม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดรูปนามในอริยาปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวพบว่า การกำหนดรูปนาม การที่จะกำหนดรูปนามนั้น เราต้องรู้จักรูปกับนามเสียก่อน เช่นขณะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง ชันธ ๕ เกิดแล้ว ชันธ ๕ นั้นแหละเป็นรูปกับนาม ตัวอย่าง เวลาเห็นนาฬิกา นาฬิกาเป็นรูป ตาเป็นรูป เห็นนาฬิกาตาม ๆ แล้วใจสบาย ความสบายนั้นเป็นเวทนา จำนาฬิกาได้ว่างามความจำได้นั้นเป็นสัญญา แต่ใจให้เห็นว่างามเป็นสังขาร เห็นนาฬิกา ผู้เห็นเป็นวิญญาณคือจักขุวิญญาณจิต เป็นจิตดวงหนึ่งเกิดทางจักขุทวาร ตาเห็นรูปครึ่งหนึ่งครบชันธ ๕ พอดี ย่อชันธ ๕ ลงเป็น ๒ คือ รูปคงเป็นรูปไว้ตามเดิม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๔ ชันธนี้ ย่อลงเป็นหนึ่งในเรียกว่า นาม เมื่อย่อลง มาในแนวปฏิบัติจึงเหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น^{๑๖}

๓) พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาทุกขขันธสูตร” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวพบว่า ผู้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาควรมีการเตรียมความพร้อมให้เหมาะแก่การฝึกด้วย เพราะในป่าช้า ๙ มีความน่าเกลียดเป็นอารมณ์ในการเพ่งและมีความเปลี่ยนแปลงในการพิจารณาสามัญลักษณะ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีจิตเข้มแข็ง อีกทั้งจะต้องเป็นผู้ที่มีจิตปราศจากเครื่องกังวล คือ ปลิโพธิ ต่าง ๆ พร้อมทั้งจะเห็นความจริงตรงไปตรงมา เมื่อได้ฉกนิสมาธิ ย่อมเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนา การ

^{๑๔} พระครูเกษมธรรมธัต (สุศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕.

^{๑๕} พระมหาสุพันธ์ จนทโสภโณ (ดิษฐ์สุนนท์), “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๓๓.

^{๑๖} พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ่ม), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดรูปนามในอริยาปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒.

แห่งความน่าเกลียด คือ ย่อมเห็นรูปของอสุภะ ย่อมมีสภาวะปรากฏในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน^{๑๗}

๔) **พรรณราย รัตนไพฑูรย์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ)” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวพบว่า ชั้น ๕ หมายถึง ชั้น ๕ แปลว่า กอง, หมวด, หมู่, ส่วน ในทางพุทธศาสนา หมายถึง ร่างกายของมนุษย์ คือ แยกร่างกายออกเป็น ส่วน ๆ จำแนกไว้ ๕ ส่วนคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ในการเจริญวิปัสสนาในชั้นสูงสุด วิธีการกำหนดชั้น ๕ เป็นเพียงสภาวะธรรมเท่านั้น เช่น รูป เป็นต้น มีความเกิดดับอยู่อย่างนี้ตลอดเวลาตามธรรมชาติ ถ้ามีสติระลึกโดยไม่อาศัยตัณหา และทิฏฐิ เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในรูป^{๑๘}

๕) **นันทพล โรจนโกศล** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวพบว่า การเกิดและการดับ เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ เพราะอยู่ได้ชั่วขณะ ๆ เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะที่ถูกพิจารณาเป็นสิ่งไม่เที่ยงนั้นขัดกันเองในตัวเองกับความเที่ยง จะเห็นว่า รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาน กล่าวคือ ชั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องกับ อนิจจลักษณะ ได้แก่ ความสืบทอดแห่งชั้น ๕ ปิดบัง อนิจจลักษณะ พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงอนิจจลักษณะ เช่น การเดินของมนุษย์ เป็นต้น^{๑๙}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องงานวิจัยที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อเป็นกระบวนการที่เป็นไปของชั้น ๕ ยังไม่ชัดเจน พบแต่รายงานการวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ซึ่งก็เพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้อาศัยหลักการ แนวคิด เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นสูงสุดตามหลักที่ถูกต้อง จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะนำมาศึกษาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

^{๑๗} พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาทุกขขันธสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๑๘} พรรณราย รัตนไพฑูรย์, การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๙} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๙๖.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ และหนังสือ ตำรา วารสาร บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๔ สรุปให้ตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้

๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๖ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นธสุตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร

บทที่ ๒

เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นสูตร

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ทำให้ศาสนบุคคล ละอุปทานชั้น ๕ โดยอาศัยหลักธรรมในชั้นสูตร ว่าด้วยชั้น คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับชั้น ๕ มีรูปชั้นเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาจึงไม่ควรยึดมั่น ว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนดในชั้น ๕ นั้น เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนด จิตจึงหลุดพ้นได้ ผู้วิจยจึงกำหนดประเด็นหัวข้อการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้ คือ

- ๒.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นสูตร
- ๒.๒ ความหมายของชั้น ๕
- ๒.๓ หลักธรรมในชั้นสูตร
- ๒.๔ สภาวธรรมของชั้น ๕ ในชั้นสูตร
- ๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นสูตร

๒.๑.๑ ที่มาของชั้นสูตร

หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงหลักธรรม ที่เป็นด้านแห่งความทุกข์และหลักธรรมดับทุกข์และปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ที่ปรากฏในนิทานวรรค โดยเฉพาะพระสูตร ที่ทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับการออกจากทุกข์ที่ปรากฏในชั้นสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยชั้นที่ปรากฏในราหุลสังยุต^๑ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในชั้นสูตรราหุลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องของพระราหุล หมายถึง พระสูตรที่เกี่ยวกับ พระราหุลทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในลักษณะถามตอบ โดยพระองค์ตรัสถาม พระราหุล เป็นผู้ตอบ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร ไว้แก่พระราหุล ขณะพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงหลีกออกไปอยู่คนเดียวไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด”

^๑ ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๘๘/๒๘๙.

๒.๒ ความหมายของชั้น ๕

ชั้น ๕^๒ เป็นกระบวนการของชีวิตที่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ชั้น ๕ ชั้นนี้ แปลว่า กอง, หมวด, หมู่, ส่วน ในทางพุทธศาสนา หมายถึง ร่างกายของมนุษย์ คือ แยกร่างกายออกเป็น ส่วน ๆ จำแนกไว้ ๕ ส่วน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^๓ รูปชั้นนี้เป็นส่วนกาย นามชั้นนี้ทั้งสี่เป็นส่วนใจ ซึ่งชีวิตมนุษย์นั้นประกอบด้วยกายกับใจ ต่อไปผู้วิจัยจะได้อธิบายความหมายของชั้น ๕ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ รูปชั้น

รูป คือ ส่วนที่ประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น เราจะเห็นว่ารูปธรรมทั้งหมดนี้แยกออกเป็นธาตุ ๔ ชนิด คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม

“รูป” มาจากภาษาบาลี แปลว่า เปิดเผย หรือ “รูป” ธาตุ แปลว่า แดกสลาย ผันแปร ประกอบด้วย อ ปัจจัย เป็น อ การันต์ นปุงสกลิงค์ ภาษาไทยนำมาใช้ในคำว่า “รูป”^๔

“รูป” ในความหมายว่า ภา หมายถึง รูปภาพ เช่น “รูปตติยา มคค์ ภาเวติ (เจริญมรรคเพื่อเข้าสู่รูปภาพ)”^๕

“รูป” ในความหมายว่า นิमितตะ หมายถึง เครื่องหมาย เช่น “อชฺมตฺตํ อรูปสณฺณี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี (ผู้มีรูปสัญญาภายในเห็นรูปทั้งหลายภายนอก)”^๖

“รูป” ในความหมาย วัณณะ หมายถึง สี เช่น “จกฺขุณฺจ ปฏฺิจฺจ รูปे จ อุปฺปชฺชตี วิณฺญาณํ (วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ)”^๗

“รูป” ในความหมาย ปัจจัยะ หมายถึง เหตุปัจจัย เช่น “สรูปา ภิกฺขเว อุปฺปชฺชนตี ปापกา อกฺุสลา ธมฺมา โน อรูปา (ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีรูปจึงเกิดขึ้นไม่มีรูปไม่เกิดขึ้น)”^๘

“รูป” ในความหมายว่า ชั้นระ หมายถึง รูปชั้น เช่น “ยงฺกิลฺลิจิ รูปิ อตีตานาคตปจฺจูปปนฺนํ (รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน)”^๙

^๒ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^๓ พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชฆานามุนี (โศลก ญาณสิทธิ),” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^๔ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^๕ อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๖๐/๕๗.

^๖ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๘/๒๙๔.

^๗ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

^๘ อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๘๓/๑๐๖.

^๙ วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๒/๒๙.

รูปขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายมีความแตกสลายไปด้วยปัจจัยภายนอก เช่น อุณหภูมิ ไม่เหมาะให้รูปดำรงอยู่ ปัจจัยภายใน เช่น ธาตุขาดความสมดุลกัน ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม^{๑๐}

กล่าวได้ว่า รูปขันธ์เป็นกองหรือส่วนของรูปร่างหน้าตา ร่างกาย หรือฝ่ายตัวตน ส่วนกองรูปหรือรูปขันธ์แท้ ๆ เมื่อยังไม่อิงหรือไม่เป็นเหตุปัจจัยประชุมร่วมกับขันธ์อื่น ๆ ทั้ง ๔ ขันธ์ก็จะมีสภาพเป็นเพียงกลุ่มก้อนของธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งเป็นเพียงสรีระยนต์ที่นอนเป็นท่อนเป็นก้อนเฉยอยู่นั่นเอง อายตนะภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจหรือทวาร ๖ อันคือประตูหรือช่องทางที่ใช้ติดต่อกับโลกภายนอกทั้ง ๖ ต่างก็ล้วนต้องแฝงอาศัยอยู่หรือเป็นส่วนหนึ่งของกองรูปขันธ์นี้เอง

๒.๒.๒ เวทนาขันธ์

เวทนา คือ ความรู้สึก ถ้ารู้สึกพอใจเป็นสุข อยากให้อยู่ต่อไปเรียกว่า สุขเวทนาถ้ารู้สึกไม่พอใจไม่เป็นสุข อยากให้ดับไปพ้นไปเรียกว่า ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นกลางเรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจเป็นลักษณะการเสพอารมณ์ที่รับรู้เป็นกิจกรรมของจิตชั้นรับยังไม่มีการกระทำต่ออารมณ์^{๑๑}

เวทนาขันธ์ คือ การเสวยอารมณ์ หรือความรู้สึกที่มีต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้เป็นความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจ ไม่สุขไม่ทุกข์ ซึ่งเกิดจากผัสสะ ๖ คือสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายและทางใจ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ หรือวัตถุทั้งสองสิ่งนี้กระทบกัน (ผัสสะ) ทาง ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง เป็นรูปที่น่าพอใจปรากฏ สุขเวทนาหรือโสมนัส เวทนา เมื่อจิตรับรู้อารมณ์หรือวัตถุทั้งสองสิ่งนี้กระทบกัน (ผัสสะ) ทาง ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง เป็นรูปที่ไม่น่าพอใจปรากฏทุกขเวทนา หรือโทมนัส เวทนา เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ หรือวัตถุทั้งสองสิ่งนี้กระทบกัน (ผัสสะ) ทาง ๕ ทวารใดทวารหนึ่ง ทำให้เกิดความพอใจหรือไม่พอใจปรากฏอุเบกขาเวทนา ส่วนเวทนาที่เกิดขึ้นได้ เพราะใจที่รับรู้การกระทบกับอารมณ์ ๖ มี รูป เสียง กลิ่น รสสัมผัสกายและธรรมารมณ์ (อดีต อนาคต) อารมณ์นี้ตรงกับศัพท์ทางจิตวิทยาว่าสิ่งเร้า จึงกล่าวได้ว่า เวทนาเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ นั้นขึ้นอยู่กับเวทนา อารมณ์ คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความน่าพอใจและไม่น่าพอใจหรือกลาง ๆ เวทนาเป็นลักษณะประการหนึ่งของจิต^{๑๒}

เวทนาเป็นลักษณะประการหนึ่งของวิญญาณเมื่อรู้การกระทบจึงทำให้เกิดความพอใจไม่พอใจ เวทนาสามารถจำแนกตามนัยของการรับอารมณ์มี ๒ ประการ ได้แก่ กายิกเวทนา คือ เวทนาทางกาย เจตสิกเวทนา คือเวทนาทางใจ เวทนายังสามารถจำแนกตามสภาวธรรมได้ ๓ ประการได้แก่ สุขเวทนา คือความรู้สึกสุขสบายทั้งทางกายและทางใจ ทุกขเวทนา คือความรู้สึกทุกข์ไม่สบายทั้งทาง

^{๑๐} สนิท ศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๒} อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๒.

กายและทางใจ อทุกขมสุขเวทนา คือ ความรู้สึกเฉย ๆ เวทนาชั้น คือความรู้สึกสุข ทุกข์ เฉย ๆ เกิดขึ้นจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ เป็นส่วนที่เป็นนาม หรือเจตสิก สัญญาชั้น คือ ความจำได้หมายรู้ ๖ อย่าง จำรูป เสียง กลิ่น รส ที่มากระทบกายประสาทเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ทั้งยังเป็นบ่อเกิดของความรู้ขั้นพื้นฐานเป็นส่วนของเจตสิก^{๑๓}

กล่าวได้ว่า เวทนาชั้นเป็นการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก ความรู้สึกที่เกิดจากการรับรู้ในรสของอารมณ์ คือความรู้สึกรับรู้ที่ย่อมเกิดขึ้นจากสิ่งที่จิตกำหนดหมาย หรือยึด หรือกระทบนั้น ๆ จึงหมายถึง กองหรือหมวดหมู่ของชีวิตที่ทำหน้าที่เสวยเสวยในรสชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์ กล่าวคือ ความรู้สึกที่ย่อมต้องเกิดขึ้น จากการเสวยเสวยหรือรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่กระทบสัมผัส แบ่งออกเป็น ๓ อันมี สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

๒.๒.๓ สัญญาชั้น

สัญญา หมายถึง การหมายรู้^{๑๔} ความจำได้หมายรู้ คือ หมายรู้ไว้ซึ่ง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจว่า เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เบา เสียงคน เสียงแมว เสียงระฆัง กลิ่นทุเรียน รสมะพร้าว เป็นต้น และจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้น ๆ จะเห็นได้ว่า สัญญาได้แก่ความทรงจำ กล่าวคือจิตนั้นมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือ จำ หมายถึงจำสิ่งที่ได้เห็น จำเสียงที่ได้ยิน จำกลิ่นที่ได้สูดดม จำรสที่เคยลิ้ม จำสัมผัสที่เคยแตะต้อง และจำสิ่งที่ใจเคยคิด และสัญญาก็แบ่งเป็น ๖ ตามทางรับรู้ คือ

๑. สัญญา ๖

๑) รูปสัญญา ได้แก่ กิริยาอันกำหนดจำรูปได้ เช่น รูปสีขาว รูปสีแดง รูปสีขาว รูปสีน้ำเงิน รูปสีเหลือง เป็นต้น

๒) สัททสัญญา ได้แก่ กิริยาอันกำหนดจำเสียงได้ เช่น จำเสียงเบา จำเสียงดัง จำเสียงคน จำเสียงระฆัง เสียงน้ำตก เสียงฟ้าร้อง เสียงฟ้าแลบ เสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เสียงแมว เสียงข้างร้อง เป็นต้น

๓) คันธสัญญา ได้แก่ กิริยาอันกำหนดจำกลิ่นได้ เช่น กลิ่นทุเรียน กลิ่นอาหาร กลิ่นเหม็น กลิ่นเน่า กลิ่นหอม เป็นต้น

๔) รสสัญญา ได้แก่ กิริยาอันกำหนดจำรสได้ เช่นรสเปรี้ยวได้แก่ มะนาว มะม่วง มะยม มะดัน รสหวานได้แก่ น้ำตาล น้ำเชื่อม น้ำอ้อย รสเค็ม ได้แก่ เกลือ น้ำปลา ไข่เค็ม อาหารเค็ม รสเผ็ดได้แก่ พริก เป็นต้น

๕) โผฏฐัพพสัญญา ได้แก่ กิริยาอันกำหนดจำโผฏฐัพพารมณ์ได้^{๑๕} เช่น ลมพัดมาสัมผัสกายรู้ว่า เย็น หนาว แสงพระอาทิตย์มาสัมผัสอุ่นหรือร้อน น้ำเมื่อสัมผัสรู้ว่า น้ำร้อน น้ำเย็น น้ำอุ่น เป็นต้น

^{๑๓} ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๔.

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๖๗-๔๖๘.

๖) ฌัมมสังญญา คือความจำเรื่องราวต่าง ๆ หรือมโนภาพได้ คือ สามารถกำหนดรู้ได้ว่า สิ่งที่เป็นอารมณ์ที่ใจนึกถึงนั้น มีลักษณะอย่างไร งาม น่าเกลียด ไม่เที่ยง เป็นความดี หรือความชั่ว และสังญญา ๑๐ คือ กำหนดหมายความ “แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาเจริญกรรมฐาน คือ อนิจจังสังญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร อนัตตสังญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง อสุภสังญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งร่างกาย อาทิตยสังญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกาย อันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ ปหานสังญญา กำหนดหมายความ เพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย วิราคะสังญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต นิโรธสังญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต สัพพะโลเก อนภิตรตสังญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง สัพพะสังขารesu อนิภุสสังญญา กำหนดหมายไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง อาณาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก”^{๑๕}

กล่าวได้ว่า สังญญาชั้นนี้เป็นความจำได้หมายรู้ในสิ่งต่าง ๆ คือส่วนที่ทำหน้าที่ในการจำนั่นเอง เป็นอาการของจิตทำหน้าที่หาข้อมูลที่ได้มาจากสมมติที่ตนเองส่งต่อไปสู่จิต สังญญาเป็นทั้งคุณและโทษคือขึ้นอยู่กับจิตที่ฉลาดหรือโง่ ฉะนั้น สังญญาจึงเป็นตัวเชื่อมโยงไปถึงสังขารและวิญญูณ ถ้าสติปัญญาไม่ดีไม่เหตุผลไปจดจำในสิ่งที่เป็นโทษก็จะก่อให้เกิดโลภะ โทสะและโลภะ กระทำการใด ๆ ก็จะทำพาไปในทางที่ตกต่ำเกิดความเสื่อมทำให้จิตเกิดความเศร้าหมอง เมื่อจิตเศร้าหมองย่อมกระทำการกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ไม่สิ้นสุด

๒.๒.๔ สังขารชั้น

สังขาร คือ สิ่งปรุงแต่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น หมายถึง สิ่งที่เกิดแต่เหตุ มาเป็นปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นมา กล่าวคือ ธรรมหรือสิ่งที่เกิดขึ้น จากเหตุต่าง ๆ หรือสิ่งต่าง ๆ มาเป็นปัจจัยแก่กัน และกันหรือปรุงแต่งกัน จึงยังผลให้เกิดสังขารขึ้น

“สังขาร” ในความหมาย ปุณญญาภิสังขาร อปุณญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร คือ เจตนาที่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสภาพที่เป็นกุศล ได้แก่ ปุณญญาภิสังขารกับอาเนญชาภิ-สังขาร หรืออกุศล ได้แก่ อปุณญญาภิสังขาร^{๑๖}

“สังขาร” ในความหมาย สังขตะ หมายถึง ปัจจัยภิสังขตธรรม คือธรรมที่มีปัจจัยสร้าง มีความหมายครอบคลุมชั้น ๕ หรือในความหมาย “สังขตะ” มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมชั้นทั้ง ๕ “สังขาร” จึงมีความหมายครอบคลุมคำว่า “สังขารชั้น”^{๑๗}

สังขารที่ปรากฏในไตรลักษณ์จะมีความนัยที่แตกต่างจากสังขารในชั้น ๕ กล่าวคือสังขารในไตรลักษณ์นั้น หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นตามอำนาจของสิ่งปรุงแต่งหรือเหตุปัจจัย ซึ่งมีความหมายตรงกับสังขตธรรม คือ อูปาทินกสังขาร ได้แก่สังขารที่มีชีวิตและมีวิญญูณครอง เช่น มนุษย์ สัตว์เดียรัจฉานชนิดต่าง ๆ รวมทั้งเทวดา เปรต สัตว์นรก ส่วนสังขารในชั้น ๕ คือ รูปเวทนา สังญญา

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗๓/๓๔๐.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๖/๓๐.

สังขารและวิญญาณ ก็รวมอยู่ในสังขารของไตรลักษณ์ แต่สังขารชั้นนั้นหมายถึงองค์ประกอบของจิต เรียกว่า เจตสิก ซึ่งทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี คิดไม่ดีหรือคิดเป็นกลาง ๆ คือไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่า อภิสังขาร^{๑๘} (สภาพที่ปรุงแต่ง ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม) ตามทรรศนะพุทธศาสนามี ๓ อย่างคือ

๑) ปุญญาภิสังขาร คือ อภิสังขารที่เป็นบุญ คือสภาวะที่ปรุงแต่งจิตดี หรือเป็นกุศลหรือคิดดี ได้แก่เจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร

๒) อปุญญาภิสังขาร คือ อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือบาปหรือสภาวะที่ปรุงแต่งจิตชั่ว หรือเป็นอกุศลหรือคิดชั่ว ซึ่งได้แก่อกุศลเจตนาทั้งปวง

๓) อเนญชาภิสังขาร คือ อภิสังขารที่เป็นอเนญชา ซึ่งเป็นสภาวะที่ปรุงแต่งจิตไม่ดีไม่ชั่ว หรือเป็นอัปายากฤตหรือกล่าวอีกอย่างว่าจิตคิดเป็นกลาง ๆ ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นอรุปาวจร ๔ หมายถึงเอาภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน อีกนัยหนึ่ง สังขาร ๓ ซึ่งเป็นสภาพที่ปรุงแต่ง คือ กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกายได้แก่อัสสาสะและปัสสาสะ คือลมหายใจเข้าออก วจิสังขาร คือสภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวิจารณ์ จิตตสังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งใจได้แก่สัญญาและเวทนา^{๑๙}

กล่าวได้ว่า สังขารชั้นนี้เป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือกลาง ๆ ปรับปรุงแปรเปลี่ยนความนึกคิดในจิตใจและการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ รวมความก็คือ เครื่องปรุงแต่งจิต ความคิด และกรรม ทั้งสามอย่างนี้จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิตในภวิธรรมเรียกว่า เจตสิก

๒.๒.๕ วิญญาณชั้น

วิญญาณ คือ จิตที่เป็นนามทำหน้าที่หรือทำงานเสริมกัน เมื่อได้รับผลงานอย่างไรก็ส่งให้จิตได้รับรู้อยู่ตลอดเวลาในรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้นทั้งหมดในรูปชั้นที่เป็นสื่อสำคัญเรียกว่า อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

คำว่า “วิญญาณ” มาจากภาษาบาลี คำว่า “วิ+ณา” ประกอบด้วย วิ ปัจจัย อ การันต์ สำเร็จรูปเป็น “วิญญาณ” คำว่า “วิ” แปลว่า ต่าง ๆ มากมาย และคำว่า “ณา” แปลว่า “รู้” คำว่า “วิญญาณ” มีความหมายทั่วไปครอบคลุมเท่ากับคำว่า “วิญญาณชั้น”^{๒๐}

วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ คือความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น รู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตา เป็นต้น ได้แก่ การเห็น การได้ยิน อาทิ วิญญาณ ๖ คือ

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๖.

^{๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๖/๓๕.

- ๑) จักขุวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางตา (เห็น)
- ๒) โสทวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางหู (ได้ยิน)
- ๓) ขานวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางจมูก (ได้กลิ่น)
- ๔) ชิวหาวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (รู้รส)
- ๕) กายวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางกาย (รู้สิ่งต้องกาย)
- ๖) มโนวิญญาน ความรู้อารมณ์ทางใจ (รู้เรื่องในใจ)^{๒๑}

วิญญานชั้น ๖ เป็นธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ อาทิ เช่น การเห็นรูป การได้ยินเสียง การได้กลิ่น การรู้รส เป็นต้น วิญญานตามนัยแห่งเบญจขันธ์นี้ย่อลงได้เป็น ๒ คือรูปขันธ์และนามขันธ์ ส่วนเวทนา สัญญา สังขารและวิญญานเป็นฝ่ายนามขันธ์ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่โน้มไปสู่อารมณ์ คือการรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ เป็นลักษณะธรรมชาติที่วิจิตรเป็นธรรมชาติที่สามารถรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้และธรรมชาตินี้เกิดขึ้นทีละขณะไม่มีสรีระเป็นธรรมชาติที่สร้างชีวิต เป็นธรรมชาติที่สืบต่อชีวิตในปัจจุบันภพ ธรรมชาติที่สืบต่อชีวิตจากภพสู่ภพและธรรมชาติที่เป็นรากฐานแห่งสิ่งทั้งหลาย

กล่าวได้ว่า วิญญานชั้น ๖ เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์อันเกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ สิ่งที่มากระทบรูปที่รูว่ารูป นั่นคือวิญญาน ถ้ารู้ทางตา คือจักขุวิญญาน ทางหูก็โสทวิญญาน ทางจมูกขานวิญญาน ทางลิ้นก็ชิวหาวิญญาน ทางกายก็กายวิญญาน ทางใจก็มโนวิญญาน ในชั้น ๕ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นเหตุแห่งการเกิดของสัตว์ในภพต่าง ๆ

๒.๓ หลักธรรมในชั้นสุตตร

หลักธรรมที่ปรากฏในพระสุตตรนี้มีหัวข้อหลักธรรม คือ เรื่องของชั้น ๕ ประการ เรื่องอุปาทานขันธ์ เรื่องไตรลักษณ์ โดยได้แสดงไว้เพื่อใช้กำหนดในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่ประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งย่อแล้วเหลือรูปและนาม ตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ผลที่เกิดจากการกำหนดพิจารณา มีสภาวะเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติโดยความเป็นสามัญญลักษณะจึงเป็นพระสุตตรที่น่าศึกษาอีกพระสุตตรหนึ่ง แต่ก็มีหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันสามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกับพระสุตตรนี้ จะได้กล่าวต่อไป

๒.๓.๑ ชั้น ๕ ในชั้นสุตตร

ชั้นสุตตร ว่าด้วยชั้น ๕ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ ประการ และอุปาทานขันธ์ ๕ ประการ เธอทั้งหลายจงฟังชั้น ๕ ประการ คือ”^{๒๒}

๑) รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปขันธ์

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖-๓๖๗.

^{๒๒} ดุราลัยเถียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖.

รูปที่เป็นอดีต คือ รูปใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป) นี้เรียกว่า รูปที่เป็นอดีต

รูปที่เป็นอนาคต คือ รูปใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นอนาคต

รูปที่เป็นปัจจุบัน คือ รูปใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นปัจจุบัน^{๒๓}

รูปที่เป็นภายในตน คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะ บุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นภายในตน

รูปที่เป็นภายนอกตน คือ รูปใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นภายนอกตน^{๒๔}

รูปหยาบ คือ จักขายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ นี้เรียกว่า รูปหยาบ

รูปละเอียด คือ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ กายวิญญูติ วจิวินญูติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มหุตารูป กัมมัณญุตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ขรตารูป อนิจจตารูป และกวมิงการาหาร กวมิงการาหาร นี้เรียกว่า รูปละเอียด

รูปชั้นต่ำ คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง เป็นชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นชั้นต่ำ สมมติกันว่าเป็นชั้นต่ำ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ นี้เรียกว่า รูปชั้นต่ำ

รูปชั้นประณีต คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าตำหนิ น่ายกย่อง เป็นชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้น ประณีต น่าปรารถนา น่ารัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ นี้เรียกว่า รูปชั้นประณีต^{๒๕}

รูปไกล คือ อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวมิงการาหาร หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ในที่ไม่ใกล้ ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไกล ในที่ไม่ใกล้ นี้เรียกว่า รูปไกล

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓/๒.

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔/๒.

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕-๖/๒-๓.

รูปใกล้ คือ จักขายตนะ จักขายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ
ชีวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โภจณัฐพายตนะ หรือรูปแม่อื่น มีอยู่ในที่ใกล้ ในที่ใกล้ชิด ในที่ไม่
ไกล ในที่ใกล้ นี้เรียกว่า รูปใกล้^{๒๖}

๒) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก
หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า เวทนาชั้น^{๒๗}

เวทนาที่เป็นอดีต คือ เวทนาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึง
ความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต
ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นอดีต

เวทนาที่เป็นอนาคต คือ เวทนาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่
บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็น
อนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า
เวทนาที่เป็นอนาคต

เวทนาที่เป็นปัจจุบัน คือ เวทนาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่
สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นปัจจุบัน^{๒๗}

เวทนาที่เป็นภายในตน คือ เวทนาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดใน
ตน มีเฉพาะ บุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และ
อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นภายในตน

เวทนาที่เป็นภายนอกตน คือ เวทนาใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน
มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา
ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นภายนอกตน^{๒๘}

เวทนาหยาบ เวทนาละเอียด คือ เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่เป็นกุศล
และอัพยาทุกตเป็นเวทนาละเอียด เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่เป็นอัพยา-
ทุกตเป็นเวทนาละเอียด ทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ ฯลฯ อทุกขมสุขเวทนา เป็นเวทนาละเอียด
เวทนาของผู้ไม่เข้าสมบัติเป็นเวทนาหยาบ เวทนาของผู้เข้าสมบัติเป็นเวทนาละเอียด เวทนาที่เป็น
อารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาละเอียด

เวทนาชั้นต่ำ เวทนาชั้นประณีต คือ เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นกุศล
และอัพยาทุกตเป็นเวทนา ชั้นประณีต เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นอัพ-
ยาทุกตเป็น เวทนาชั้นประณีต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาชั้นต่ำ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็น

^{๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗/๓.

^{๒๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙/๔.

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐/๔-๕.

เวทนาชั้นประณีต สุขเวทนาและทุกข์เวทนาเป็นเวทนาชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนาเป็น เวทนาชั้นประณีต เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาชั้นประณีต^{๒๙}

เวทนาไกล คือ เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศลและอัพยาภุต เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศลและอัพยาภุต ฯลฯ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น เวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า เวทนาไกล

เวทนาใกล้ คือ เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็น เวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยาภุตเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอัพยาภุต ฯลฯ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนา ใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า เวทนาใกล้^{๓๐}

๓) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้น

สัญญาที่เป็นอดีต คือ สัญญาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับ แล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับ ส่วนอดีต ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่โสตสัมผัส สัญญาที่ เกิดแต่ฆานสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่กายสัมผัส สัญญา ที่เกิดแต่มนโสมผัส นี้เรียกว่า สัญญาที่เป็นอดีต

สัญญาที่เป็นอนาคต คือ สัญญาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนโสมผัส นี้เรียกว่า สัญญาที่เป็นอนาคต

สัญญาที่เป็นปัจจุบัน คือ สัญญาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนโสมผัส นี้เรียกว่า สัญญาที่เป็นปัจจุบัน^{๓๑}

สัญญาที่เป็นภายในตน คือ สัญญาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยต้นเหตุและทิวฐิติได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนโสมผัส นี้เรียกว่า สัญญาที่เป็นภายในตน

^{๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑-๑๒/๕.

^{๓๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๓/๖.

^{๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕/๗.

สัญญาที่เป็นภายนอกตน คือ สัญญาใดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฐิยึดถือ ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดขึ้นแต่มนโสมผัส นี้เรียกว่า สัญญาที่เป็นภายนอกตน

สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด คือ สัญญาที่เกิดขึ้นแต่ปฏิขัมผัส คือ สัมผัสที่เกิดขึ้นทางปัญจวาร เป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เกิดขึ้นแต่อิวจนสัมผัส คือ สัมผัสที่เกิดขึ้นทางมนทวารเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาละเอียด ฯลฯ สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขมสุขเวทนาเป็น สัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติ เป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาละเอียด

สัญญาชั้นต่ำ สัญญาชั้นประณีต คือ สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็น สัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาชั้นประณีต ฯลฯ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น สัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาชั้นประณีต^{๓๒}

สัญญาไกล คือ สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุต สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศล และอัพยาภุต สัญญาที่เป็นอกุศล และอัพยาภุต เป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็น สัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศลและอกุศล ฯลฯ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า สัญญาไกล

สัญญาใกล้ คือ สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็นสัญญาใกล้กับ สัญญาที่เป็นอัพยาภุต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา ฯลฯ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็น อารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่ เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า สัญญาใกล้^{๓๓}

๔) สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น

สังขารที่เป็นอดีต คือ สังขารเหล่าใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความ ดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับ ส่วน

^{๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๖-๑๘/๗-๙.

^{๓๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙/๙-๑๐.

อดีต ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิด แต่ฐานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิด แต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นอดีต

สังขารที่เป็นอนาคต คือ สังขารเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิด เฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นอนาคต

สังขารที่เป็นปัจจุบัน คือ สังขารเหล่าใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิด ขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นปัจจุบัน^{๓๔}

สังขารที่เป็นภายในตน คือ สังขารเหล่าใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มี เฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่ จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายในตน

สังขารที่เป็นภายนอกตน คือ สังขารเหล่าใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายนอกตน

สังขารหยาบ สังขารละเอียด คือ สังขารที่เป็นอนุสสเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นอนุสสและอภัยกถุเป็น สังขารละเอียด สังขารที่เป็นอนุสสและอนุสสเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นอภัยกถุ เป็นสังขารละเอียด ฯลฯ สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารหยาบ สังขารของผู้เข้า สมาบัติเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารหยาบ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารละเอียด^{๓๕}

สังขารชั้นต่ำ สังขารชั้นประณีต คือ สังขารที่เป็นอนุสสเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็นอนุสสและอภัยกถุเป็น สังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นอนุสสและอนุสสเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็น อภัยกถุเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่สัมปยุตด้วย สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นต่ำ ฯลฯ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขาร ชั้นต่ำ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารชั้นประณีต

สังขารไกล คือ สังขารที่เป็นอนุสสเป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอนุสส และอภัยกถุ สังขาร ที่เป็นอนุสสและอภัยกถุเป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอนุสส สังขารที่เป็นอนุสส เป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอนุสส และอภัยกถุ สังขารที่เป็นอนุสส และอภัยกถุ เป็นสังขารไกลจาก

^{๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑/๑๐-๑๑.

^{๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒-๒๓/๑๑.

สังขารที่เป็นกุศล ฯลฯ สังขารของผู้เข้าสมาบัติ เป็นสังขารไกลจากสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น สังขารไกลจากสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เรียกว่า สังขารไกล

สังขารไกล คือ สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารไกลกับสังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่เป็นกุศลเป็น สังขารไกลกับสังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอภัยกถุเป็นสังขารไกลกับสังขารที่เป็นอภัยกถุ สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารไกลกับสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา ฯลฯ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารไกลกับสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลกับสังขารที่เป็นอารมณ์ของ อาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลกับสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เรียกว่า สังขารไกล^{๓๖}

๕) ญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า ญาณชั้นธัมมิกะทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ชั้น ๕ ประการ

ญาณที่เป็นอดีต คือ ญาณใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุญาณ โสตญาณ ฆานญาณ ชิวหาญาณ กายญาณ และมโนญาณ นี้เรียกว่า ญาณที่เป็นอดีต

ญาณที่เป็นอนาคต คือ ญาณใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิด เฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ นี้เรียกว่า ญาณที่เป็นอนาคต

ญาณที่เป็นปัจจุบัน คือ ญาณใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ นี้เรียกว่า ญาณที่เป็นปัจจุบัน^{๓๗}

ญาณที่เป็นภายในตน คือ ญาณใด ของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะ บุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ นี้เรียกว่า ญาณที่เป็นภายในตน

ญาณที่เป็นภายนอกตน คือ ญาณใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ นี้เรียกว่า ญาณที่เป็นภายนอกตน

^{๓๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔-๒๕/๑๒-๑๓.

^{๓๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗/๑๔.

วิญญานหยาบ วิญญานละเอียด คือ วิญญานที่เป็นอกุศลเป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่เป็นกุศล และอัพยาภกุต เป็นวิญญานละเอียด วิญญานที่เป็นกุศล และอกุศล เป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่เป็นอัพยาภกุตเป็นวิญญานละเอียด วิญญานที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญานหยาบ ฯลฯ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญานละเอียด วิญญานที่เป็น อารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานหยาบ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็น วิญญานละเอียด

วิญญานชั้นต่ำ วิญญานชั้นประณีต คือ วิญญานที่เป็นอกุศลเป็นวิญญานชั้นต่ำ วิญญานที่เป็นกุศลและอัพยาภกุต เป็นวิญญานชั้นประณีต วิญญานที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นวิญญานชั้นต่ำ วิญญาน ที่เป็นอัพยาภกุตเป็นวิญญานชั้นประณีต ฯลฯ วิญญานของผู้ไม่ เข้าสมาบัติเป็นวิญญานชั้นต่ำ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญานชั้นประณีต วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานชั้นต่ำ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของ อาสวะเป็นวิญญานชั้นประณีต^{๓๘}

วิญญานไกล คือ วิญญานที่เป็นอกุศล เป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่เป็นกุศล และอัพยาภกุต วิญญานที่เป็นกุศลและอัพยาภกุตเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่เป็นอกุศล วิญญาน ที่เป็นกุศลเป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่เป็นอกุศลและอัพยาภกุต ฯลฯ วิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญานไกลจากวิญญานของผู้เข้าสมาบัติ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาน ไกลจากวิญญานของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาน ไกลจากวิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นวิญญานไกลจากวิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า วิญญานไกล

วิญญานใกล้ คือ วิญญานที่เป็นอกุศลเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่เป็นอกุศล วิญญานที่เป็น กุศลเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่เป็นกุศล วิญญานที่เป็นอัพยาภกุตเป็นวิญญาน ใกล้กับวิญญานที่เป็นอัพยาภกุต ฯลฯ วิญญานของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานของผู้เข้าสมาบัติ วิญญานที่เป็นอารมณ์ ของอาสวะเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญานใกล้กับวิญญานที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียก ว่า วิญญานใกล้^{๓๙}

ชีวิตมनुषย์เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ รวมกัน ซึ่งอาศัยกันเป็นระบบ และเป็นกระบวนการ การจะเข้าใจชีวิตได้ดี ต้องแยกองค์ประกอบออกเป็น ๒ ส่วน ทั้งที่เป็นวัตถุร่างกายและจิตวิญญาน หรือ ทั้งรูปธรรม และนามธรรม โดยรวมลงในขั้น ๕ หรือ เบญจขันธ์ คือ

๑) รูป หมายถึง ส่วนที่เป็นวัตถุทั้งหลาย ได้แก่ สสาร แสง สี เสียง กลิ่น รส ความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็ง ความหย่อน ความตึง อากาศเคลื่อนไหวของสิ่งต่าง ๆ ช่องว่างต่าง ๆ อากาศ ดิน น้ำ ไฟ ลม สภาพแห่งความเป็นหญิง เป็นชาย เนื้อสมองและระบบของเส้นประสาท อันเป็นฐานให้จิตเกิด รวมทั้งอาการแห่งความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป ดับไป^{๔๐} ของวัตถุด้วย ซึ่งรวม เรียกว่า รูปขันธ์

^{๓๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๘-๓๐/๑๔-๑๕.

^{๓๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๑/๑๕-๑๖.

^{๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๙/๕๐.

๒) เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ หรือการเสพสของอารมณ์^{๔๑} คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจ หรือทุกข์บีบคั้น เจ็บปวด หรือไม่ก็เฉย ๆ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่ง ข้อที่ควรทำความเข้าใจอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเวทนา เพื่อป้องกันความสับสนของสังขาร คือ เวทนาเป็นกิจกรรมของจิตใจในขั้นรับ กล่าว คือ เกี่ยวข้องกับผลที่อารมณ์มีต่อจิตเท่านั้น ยังไม่ใช่ขั้นที่เป็นฝ่ายจำนงหรือกระทำต่ออารมณ์ ซึ่งเป็นกิจกรรมของสังขาร ดังนั้น คำว่า ชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ ตามปกติจะใช้เป็นคำแสดงกิจกรรมในหมวดสังขาร โดยเป็นอาการสืบเนื่องจากเวทนาอีกต่อหนึ่ง เพราะคำว่า ชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ แสดงถึงอาการจำนงหรือกระทำต่ออารมณ์^{๔๒}

๓) สัญญา หมายถึง ความรู้จำพวกหนึ่ง คือ การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สัณฐาน ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่าง ๆ เขียว ขาว ดำ แดง หลือง ชาย นก สุนัข หอม เหม็น เปรี๊ยะ หวาน ขม เค็ม^{๔๓} เป็นต้น การหมายรู้หรือกำหนดรู้นี้อาศัยการจับเผชิญ หรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์ หรือความรู้เก่า กับประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่นพบเห็นคนหรือสิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้ว ดังตัวอย่าง นาย ก. รู้จักนายเขียว ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง นาย ก. เห็นนายเขียวอีกและรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้น คือ นายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำได้ ซึ่งแตกต่างจากคำว่าจำ ถ้าประสบการณ์ใหม่ไม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เราย่อมนำเอาประสบการณ์หรือความรู้เก่าที่มีอยู่แล้วนั้นเอง มาเทียบเคียงว่าเหมือนกันและไม่เหมือนในส่วนไหน อย่างไร แล้วหมายรู้สิ่งนั้นตามคำบอกเล่าหรือตามที่ตนกำหนดเอาเองว่าเป็นนั้น เป็นนี้ อย่างนี้เรียกว่ากำหนดหมายหรือหมายรู้^{๔๔} การหมายรู้เช่นนี้ย่อมมีหลายชั้น หมายรู้ตามความตกลงอันเนื่องด้วยความรู้สามัญบ้าง เช่นว่า เขียว ขาว เหลือง แดง เป็นต้น ตามนิยามของโลกของสังคมของวัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น

๔) สังขาร หมายถึง เครื่องแต่งคุณภาพของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ และกระบวนการแห่งเจตน์จำนงที่ชักจูง เลือกรวบรวมเอาเครื่องแต่งคุณภาพเหล่านั้นมาประสมปรุงแต่งความนึกคิด การพูด การทำให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายตามแนวชั้น ๕ ท่านมุ่งแสดงตัวสภาวะให้เห็นว่าชีวิตมีองค์ประกอบอะไร มากกว่าจะแสดงกระบวนการที่กำลังดำเนินอยู่ว่าชีวิตเป็นไปอย่างไร ดังนั้น คำอธิบายเรื่องสังขารในชั้น ๕ ตามปกติจึงพูดถึงแต่ในแง่เครื่องแต่งคุณภาพของจิต หรือเครื่องปรุงของจิตว่ามีอะไรบ้าง

๕) วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้น เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้น และความรู้ตามทีว่าเป็นความรู้ต้น คือ เป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน เป็นต้น (เกิดวิญญาณขึ้น) จึงจะรู้สึกชื่นใจหรือบีบคั้นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดได้ว่าเป็นนั้นเป็นนี้ (สัญญา) จึงจะจำนงตอบและคิดปรุงแต่งไป

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๐.

^{๔๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๓/๗๘.

^{๔๓} สมบูรณ์ ตาสนธิ, หนึ่งเดือนดูจิตให้นิพพาน, (นนทบุรี: ธิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๙๕.

^{๔๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๗๙/๑๐๕.

ต่าง ๆ (สังขาร) เช่น เห็นท้องฟ้า (วิญญาน) รู้สึกสบายตาชื่นใจ (เวทนา) หมายรู้ว่า ท้องฟ้า สีคราม สดใส ฟ้าสวย ฟ้าบ้าย (สัญญา) ชอบใจฟ้านั้น อยากเห็นฟ้านั้นได้สบาย ๆ ชัดเจนและนาน ๆ ฯลฯ (สังขาร) ที่รู้ตาม คือ รู้ควบไปตามสภาวะของขั้นอื่น ๆ ^{๔๕} เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาน) พึงสังเกตว่า รู้สึกสุข กับรู้ว่าเป็นสุข ไม่เหมือนกัน รู้สึกบิบบิ้นใจไม่สบาย ^{๔๖} (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ (วิญญาน) หมายรู้ว่าอย่างนี้เป็นสุข อย่างนั้นเป็นทุกข์ (สัญญา) การรู้ไปตามนั้น เมื่อนึกคิดปรุงแต่ง ตั้งเจตน์จำนงไปอย่างใด ๆ (สังขาร) ก็ย่อมมีความรู้ควบอยู่พร้อมกันด้วยโดยตลอด กระแสความรู้ยืนพื้นซึ่งเกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาควบไปกับนามขั้นอื่น ๆ หรือสภาวะทุกอย่างในจิตใจ นี้เรียกว่า วิญญาน

กล่าวได้ว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดจากองค์ประกอบ ๕ ส่วน หรือที่เรียกว่า เบญจขันธ์ มีรูปขันธ์ ส่วนที่เป็นร่างกาย เวทนาขันธ์ เป็นความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ สัญญาขันธ์ เป็นการจำอารมณ์ต่าง ๆ ที่เคยประสบมา สังขารขันธ์ เป็นการปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศล อกุศล หรือกลาง ๆ ส่วนวิญญานเป็นการรู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับนามขั้นอื่น ๆ ทั้งหมด

๒.๓.๒ อุปาทานขันธ์ในขันธสูตร

คำว่า “อุปาทานกฺขนฺธ” มาจากศัพท์ ๓ ศัพท์ คือ อุปาทาน ศัพท์+โคจร ศัพท์+ขณฺธ ศัพท์ หมายถึง “ขันธ์ ๕ ที่เป็นอารมณ์ หรือเป็นเหตุแห่งอุปาทานทั้งหลาย” คำว่า “อุปาทาน” มาจาก อุป อุปสัค+อา อุปสัค+ธา ธาตุ+ยฺ ปัจจยฺ หมายถึง “ธรรมที่ยึดติดหรือเป็นเหตุให้ยึดติดอยู่ในอารมณ์อย่างรุนแรง” ตั้งรูปวิเคราะห์ว่า ภูสํ อาทียนฺตตีติ อุปาทานา อุปาทาน คือ ธรรมที่ยึดติดอย่างรุนแรง ^{๔๗} หรือภูสํ ทพฺพลฺย อารมฺมณฺโณ อาทียติ เอเตหีติ อุปาทานานิ. อุปาทาน คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ยึดติดอยู่ในอารมณ์อย่างรุนแรง ^{๔๘}

อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น ในสารัตถ์ปกาสินีได้อธิบายเกี่ยวกับความยึดมั่นว่าเป็นอรรถาไวว่า เป็นการยึดถือด้วยอำนาจแห่งตัณหาวิปริต ๑๐๘ ประการ เป็นการยึดถือด้วยอำนาจแห่งมานะ ๙ ประการ เป็นการยึดถือด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิ ๖๒ ประการ ^{๔๙} อุปาทานเมื่อว่าโดยประเภทแล้วมี ๔ อย่าง คือ

๑) กามอุปาทาน คือ ความยึดมั่นในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ตัณหาในกาม สีนหาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความหลงใหลในกาม ความหมกมุ่นในกาม ในกามทั้งหลาย นี้เรียกว่ากามอุปาทาน ^{๕๐} กามอุปาทาน เพราะยอมยึดมั่นซึ่งกามกล่าว คือ วัตถุกามนั้น ความพอใจ คือ ความใคร่ในกามทั้งหลายอันใดนี้ วัตถุกามทั้งหลาย และกิเลสกามทั้งหลายทรง

^{๔๕} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๔๘.

^{๔๖} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๙๑.

^{๔๗} อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/-/๙๒.

^{๔๘} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๔๒.

^{๔๙} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๘-๑๙๕/๓๐๘.

^{๕๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๐/๓๐๘.

ประสงค์เอา กามทั้งหลายโดยไม่เหลือ เพราะฉะนั้นความพอใจ คือ ความใคร่ในวัตถุกามทั้งหลาย ชื่อว่ากามุปาทาน ฉะนั้น กามุปาทานจึงสำเร็จแก่ปุถุชนเป็นต้นแม้แก่พระอนาคามี แต่กามราคะอันเป็นวัตถุของกามคุณ ๕ ย่อมไม่มีแก่พระอนาคามีนั้น^{๕๑} อีกอย่างหนึ่ง ก็เลสชาติ ชื่อว่ากามุปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่นวัตถุกามหรือเพราะยึดวัตถุกามนั่นเอง นอกจากนี้ยังเป็นชื่อของราคะที่เป็นไปในกามคุณเป็นข้อความสังเขปในกามุปาทานนี้ แต่โดยพิสดารกามุปาทานนี้ พึงทราบโดยนัยที่ได้ตรัสไว้แล้วว่า บรรดาอุปาทานเหล่านั้น กามุปาทานเป็นโฉน ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย^{๕๒}

๒) ทิฏฐุปาทาน คือ ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วก็ไม่มี ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก เป็นความผันแปรแห่งทิฏฐิสังโยชน์ คือ ทิฏฐิความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่นความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปlass มีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน^{๕๓}

ทิฏฐุปาทาน เพราะยอมยึดมั่นซึ่งทิฏฐิ เห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ความว่าเขาย่อมรู้ว่า ชื่อว่าทานที่บุคคลให้แล้วมีอยู่ คือ ใคร ๆ อาจเพื่อให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ ก็ได้ แต่ยอมถือว่า ผลวิบากของทานไม่มี การบูชาไม่มีผล คือ ย่อมรู้ว่าการบูชานั้นใคร ๆ อาจบูชาได้ แต่ยอมถือว่า ผลวิบากของการบูชาไม่มี ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่ว นี้กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมที่ทำความดี อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมที่ทำความชั่ว บุคคลยอมรู้ถึงความที่กรรมดีกรรมชั่วเหล่านั้นมีอยู่ แต่ยอมยึดถือว่า ผลวิบากไม่มี โลกนี้ไม่มี ความว่าบุคคลยอมถือโลกนี้ด้วยคิดว่าบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกอื่นของบุคคลผู้ทำกรรมดีกรรมชั่วเหล่านั้นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี ความว่าเขาย่อมรู้ความที่มารดาบิดามีอยู่ แต่เขาถือว่าผลวิบากอะไร ๆ ด้วยการทำอุปการะในมารดาบิดาเหล่านั้นไม่มี โอบปาตักสัตว์ไม่มี คือ เขาถือว่าสัตว์ผู้จืดและปฏิสนธิไม่มี ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ความว่าเขาย่อมถือว่าสมณะและพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ดำเนินไปสู่อนุโลมปฏิบัติพาไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ความว่าย่อมถือว่า ชื่อว่าสัพพัญญุพุทธะผู้สามารถรู้โลกนี้และโลกอื่นด้วยญาณอันวิเศษยิ่งโดยตนเท่านั้นไม่มี^{๕๔}

๓) สีสัพพตูปาทาน คือ สมณพราหมณ์ภายนอกแต่ศาสนานี้มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ที่ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยศีลและพรต ดังนี้ ทิฏฐิความเห็นผิด ปาชัญญ คือ ทิฏฐิกันดาร คือ ทิฏฐิความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิสังโยชน์ คือ ทิฏฐิความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือ

^{๕๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒/๗๙๐/๔๗๑-๔๗๒.

^{๕๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๓๐/๕๙๑.

^{๕๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๑/๓๐๘.

^{๕๔} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒/๗๙๐/๔๗๑-๔๗๔.

โดยวิปัสสนา มีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่าสลัฟพตฺตูปาทาน^{๕๕} สลัฟพตฺตูปาทาน เพราะย่อมนิยมนั้นศีลพรต ศีลพรตนั้นเป็นอุปาทานด้วย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า สลัฟพตฺตูปาทาน เพราะนิยมนั้นว่าความบริสุทธิ์ย่อมมี ด้วยศีลพรตอย่างนี้^{๕๖}

อีกอย่างหนึ่ง เป็นสลัฟพตฺตูปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่นศีลและพรตบ้าง เพราะศีลและ พรตนั้นยึดมั่นเองบ้าง เพราะศีลและพรตนั้นด้วยเป็นอุปาทานด้วยบ้าง อธิบายว่า การยึดมั่นด้วยตนเอง นั้นแหละโดยความเชื่อมั่นว่าศีลและพรตทั้งหลายมีศีลของโคและวัตรของโคเป็นต้น เป็นของบริสุทธิ์ ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัฟพตฺตูปาทาน นี้เป็นข้อความสังเขปในสลัฟพตฺตูปาทานนี้ แต่โดยพิสดารสลัฟพตฺตูปาทานนี้ พึงทราบโดยนัยที่ตรัสไว้แล้วว่า บรรดาอุปาทานเหล่านั้น สลัฟพตฺตูปาทานเป็นไฉน คือ ความบริสุทธิ์ด้วยศีลของสมณพราหมณ์ทั้งหลายภายนอกศาสนานี้^{๕๗}

๔) อตฺตวาทูปาทาน คือ บุคคลในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรม ของพระอริยะ ไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ สัตบุรุษ ไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพิจารณาเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูป ในตน หรือเห็นตนในรูป เห็นเวทนาเป็นตนหรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน หรือเห็นตนใน เวทนา เห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญา เห็นสัญญาในตน หรือเห็นตนในสัญญา เห็นสังขาร เป็นตนหรือเห็นตนมีสังขาร เห็น สังขารในตนหรือเห็นตนในสังขาร เห็นวิญญาณเป็นตนหรือเห็นตนมี วิญญาณ เห็น วิญญาณในตน หรือเห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิความเห็นผิด ปาชัญญ คือ ทิฏฐิ กันดาร คือ ทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์ คือ ทิฏฐิ ความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิดลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความ ยึดถือโดยวิปัสสนา มีลักษณะเช่นว่า นี้เรียกว่าอตฺตวาทูปาทาน^{๕๘} วาทะ เพราะเป็นเหตุกล่าว อุปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่น ย่อมกล่าวที่ยึดมั่นอะไร การกล่าวและการยึดมั่นอตฺตวาของตน อตฺตวาทูปาทาน อีกอย่างหนึ่ง เหตุสักแต่วาทะว่าเป็นอตฺตวาอย่างเดียว อตฺตวาทูปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่นว่าเป็น อตฺตวา^{๕๙}

นอกจากนี้การยึดมั่นวาทะของตน ชื่อว่าอตฺตวาทูปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่นเพียงแต่วาทะ ของตนเท่านั้นว่าเป็นอตฺตวา นี้เป็นชื่อของสักกายทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ นี้เป็นข้อความสังเขปในอตฺตวาทู ปาทานนี้ ส่วนโดยพิสดารอตฺตวาทูปาทานนี้ พึงทราบโดยนัยที่ตรัสไว้แล้วว่า บรรดาอุปาทานเหล่านั้น อตฺตวาทูปาทานเป็นไฉน อตฺตวาทูปาทาน คือ บุคคลในพระศาสนานี้ไม่ได้สดับแล้ว ไม่เห็นพระอริยะเจ้า ทั้งหลาย^{๖๐} นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาชั้น ๕ ดังนี้แล้ว ย่อมเห็นธรรมภายในบ้าง เห็นธรรมภายนอก บ้าง เห็นธรรมภายใน และภายนอกบ้างเห็นความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง เห็นความเสื่อมในธรรมบ้าง เห็น

^{๕๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๕๖} อภ.สง.อ. (ไทย) ๒/๗๙๐/๔๗๔.

^{๕๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๓๐/๕๙๒-๕๙๓.

^{๕๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๑-๑๒๒๓/๓๐๘-๓๐๙.

^{๕๙} อภ.สง.อ. (ไทย) ๒/๗๙๐/๔๗๒.

^{๖๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๓๐/๕๙๓.

ทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมในธรรมบ้าง ย่อมมีสติตั้งมั่นว่า ธรรม คือ ชั้น ๕ มีอยู่เพียงสักว่ารู้ เพียงสักว่าระลึกเท่านั้น ผู้อันค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยแล้ว และไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าเห็นธรรมในธรรม คือ อุปาทานชั้น ๕ อยู่เนื่อง ๆ การเห็นธรรมอยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ก็คลายจากความกำหนด จึงทำให้ละความเห็นผิด ถอนอวิชชา จึงทำให้เกิดความรู้แจ้งในเรื่องของอุปาทานได้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า อุปาทานเป็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างเหนียวแน่นอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งกิเลส ตัณหา มานะ ทิฏฐิ อุปาทานนั้นมี ๔ อย่างประกอบด้วย กามอุปาทาน เป็นความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความกำหนัดยินดีในกามคุณทั้งหมาย ทิฏฐอุปาทาน เป็นความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความเห็นว่าเป็นบาปบุญที่ทำไปแล้วไม่มีผล บิดามารดาไม่มีบุญคุณ เป็นต้น สีสัพพตูปาทาน เป็นยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของศีลพรตข้อวัตรปฏิบัติที่ผิด ๆ อัตตวาหุอุปาทาน เป็นความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของวาหะของตน ยึดมั่นในความอัตตาตัวตนของตัวเอง

๒.๓.๓ ไตรลักษณ์ในชั้นสุตฺร

ในชั้นสุตฺรนั้นมีเนื้อหากล่าวถึงไตรลักษณ์เป็นแบบถมตอบ ดังเนื้อหาที่ปรากฏตอนหนึ่งว่า “ราหุล เธอจะเข้าใจความซ้อ้นนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’” “ซ้อ้นนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”^{๖๑}

ไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขาร ธรรมทั้งปวง ธรรมนิยาม ๓ กำหนดแห่งธรรมดา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา ของกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้าอุบัติหรือไม่ก็ตามหลักทั้ง ๓ คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้า เป็นเพียงแต่บุคคลผู้ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผย แสดงแก่ เวไนยสัตว์^{๖๒} เป็นคำสอนที่ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง พระพุทธองค์ ทรงสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้อง กับชีวิต ของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรม นามธรรม เพราะหลักธรรม คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรมของชีวิต ที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต^{๖๓}

คำว่า สังขตลักษณ์ โดยใช้ คำว่า อนุขณะ ๓ คำ มีที่มาไม่ชัดเจน เนื่องจากยังไม่พบในอรรถกถา และฎีกา ของพระพุทธโฆสาจารย์ และพระธรรมปาလာจารย์, และที่พบใช้เป็นความหมายอื่นอาจเป็น ศัพท์ใหม่ ที่นำมาใช้เพื่อให้สะดวกต่อการศึกษาเป็นได้. อย่างไรก็ตาม โดยความหมายแล้ว

^{๖๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๗/๒๙๖.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๘.

^{๖๓} พระมหาสุนันท์ จันทโสภโณ (ดิษฐ์สุนันท์), “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓.

คำว่า อนุชน นั้นไม่ได้ขัดแย้ง กับคัมภีร์รุ่นเก่า แต่อย่างไร เมื่อนำคำทั้ง ๒ มารวมเข้ากันแล้วได้ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ ติลกษณานิ ซึ่งแปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน^{๖๔}

อนิจจสส ลกขณํ = อนิจจลกขณํ^{๖๕} เครื่องหมายของสังขตธรรมที่ไม่เที่ยงชื่อว่า อนิจจลักษณะ ได้แก่ ความสิ้นไปดับไป ดังที่แสดงว่า อนิจจัง ขยภูเรน ชื่อว่าเป็น อนิจจะ โดยอรรถว่า สิ้นไปดับไป นั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง อนิจจสส ภาโว = อนิจจตา อนิจจตาเยว ลกขณํ = อนิจจลกขณํ^{๖๖}

ความเป็นอยู่คือ สิ้นไปดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรมที่ไม่เที่ยงชื่อว่า อนิจจตา หรือความเป็นอยู่คือ สิ้นไปดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรมที่ไม่เที่ยงนั้นแหละ เป็นเครื่องหมายให้รู้จำได้ว่า อนิจจลักษณะ

ทุกขสส ลกขณํ = ทุกขลกขณํ^{๖๗}

เครื่องหมายของสังขตธรรมที่เป็นทุกข์ ชื่อว่า ทุกขลักษณะ ได้แก่ ความทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไป ตามที่แสดงว่า ทุกข์ ภูยภูเรน ชื่อว่า เป็นทุกข์ โดยอรรถว่า เป็นภัยที่น่ากลัวนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง ทุกขสส ภาโว = ทุกขตา ทุกขตาเยว ลกขณํ = ทุกขลกขณํ^{๖๘}

ความอยู่ไม่ได้ ต้องดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกัน ของสังขตธรรม ชื่อว่า ทุกขตา หรือความทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไปอยู่เรื่อย ๆ ติดต่อกันของ สังขตธรรม ที่เป็นทุกข์ เป็นเครื่องหมายให้รู้จำได้ ได้ ชื่อว่า ทุกขลักษณะ

อนตตสส ลกขณํ = อนตตลกขณํ^{๖๙}

เครื่องหมายของธรรมทั้งปวงที่ไม่ใช่อัตตะ ชื่อว่า อนัตตลักษณะ ได้แก่ ความไม่มีแก่นสาร ปราศจากของเราของเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการ ดังที่แสดงว่า อนตตา อสารกฺขฺเณ ชื่อว่าเป็น อนัตตา เพราะอรรถว่า ไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง อนตตสส ภาโว = อนตตตา อนตตตาเยว ลกขณํ = อนตตลกขณํ

ความไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความต้องการของธรรมทั้งปวง ชื่อว่า อนัตตตา หรือความไม่มีแก่นสาร ปราศจากเราเขาที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตาม

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ไตรลักษณ์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสภา จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔-๕.

^{๖๕} ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ, **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๖๗} ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ, **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**, หน้า ๑๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ไตรลักษณ์** หน้า ๑๐.

ความต้องการของธรรมทั้งปวงนั้นแหละ เป็นเครื่องหมายให้รู้จำได้ ชื่อว่า อนัตตลักษณะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า หลักรั้วในไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะพระผู้มีพระภาคเจ้า จะอุบัติขึ้นหรือไม่ หลักรั้วไตรลักษณ์ยังคงมีอยู่^{๗๐} หลักรั้วไตรลักษณ์ มีความสำคัญเท่ากับหลักปฏิจจสมุปบาท เนื่องจากธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้เป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงต่างมุมมอง เพื่อเข้าถึงความจริงอย่างเดียวกัน

ไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง ย่อมมีความเกิดดับเป็นธรรมดา เป็นนิยาม ๓ ที่กำหนดเป็นธรรมดา, ซึ่งความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, ของกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้า อุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักรั้วทั้ง ๓ คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นเพียงแต่บุคคลผู้ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผย แสดงแก่เวไนยสัตว์^{๗๑} นอกจากนี้ ไม่เที่ยง ก็โดยอาการที่มีแล้วไม่มี อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าไม่เที่ยง ด้วยเหตุผลแม่เหล่านี คือ เพราะความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป เพราะเป็นของเป็นไปอยู่ชั่วคราว เพราะมีความแปรผันเป็นที่สุด เพราะปฏิเสธความเที่ยง, ชื่อว่าทุกข์ ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยความหมายว่าทนได้ยาก ด้วยความหมายว่าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ด้วยความหมายว่าบีบคั้นเป็นนิจ ด้วยการปฏิเสธความสุข, ควรหรือ ได้แก่ ควร, นั่งของเรา คือ การยึดถือด้วยอำนาจแห่งตัณหา การยึดถือด้วยอำนาจแห่งมานะ, เราเป็นนั่น คือ การยึดถือด้วยอำนาจแห่งทิฐิ, นั่งเป็นของเรา คือ บรรดาความยึดถือเหล่านั้น การยึดถือด้วยอำนาจแห่งตัณหา พึงทราบด้วยอำนาจแห่งตัณหาวิปริต ๑๐๘ ประการ การยึดถือด้วยอำนาจแห่งมานะ พึงทราบด้วยอำนาจแห่งมานะ ๙ ประการ การยึดถือด้วยอำนาจแห่งทิฐิ ก็พึงทราบด้วยอำนาจแห่งทิฐิ ๖๒ ประการ^{๗๒}

จึงกล่าวได้ว่า รูปนามชั้น ๕ กายกับใจนั้นมีความเป็นอนิจจังเพราะมีการวิปริตผิดแปลกเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเกิดดับและเป็นอย่างอื่นมีการเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมสิ้นดับไปไม่มีเหลือ เป็นอนิจจังลักษณะ รูปนาม ชั้น ๕ มีความบีบคั้น ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มีความเป็นทุกข์โทษภัย เป็นทุกลักษณะ ไม่มีความเป็นสัตว์ ตัวตน บุคคล เขา เรา หาสาระแก่นสารอะไรไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นตามเหตุตามปัจจัย เป็นอนัตตลักษณะ

๒.๔ สภาวะธรรมของชั้น ๕ ในชั้นธสุตร

สภาวะธรรมของชั้น ๕ ก็คือ สภาวะธรรมปัจจุบันตามความเป็นจริง^{๗๓} ชั้น ๕ คือ ตัวตนทั้งฝ่ายกาย และจิต อันประกอบด้วยรูป หรือกาย และจิตอันมีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นเรื่องของการจำแนกตัวตนที่เรายึดมั่น ถ้อมมั่น หลงไหล และพึงพอใจ ให้เห็นว่าเป็นเพียงเกิดแต่เหตุปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ ไม่ได้มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนอย่างถาวรทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัญญา

^{๗๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๔.

^{๗๒} ส.น.อ. (ไทย) ๑๘๘-๑๙๕/๓๐๘.

^{๗๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D, อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๐.

ที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ ในรูป นาม ชันธ ๕ หรือกาย ใจ คือ ปัญญาที่ในมหากุศลมหาภิรยา ขณะที่กำหนดรู้อรูป นาม ชันธ ๕ หรือกาย ใจ^{๗๔}

การมองเห็นสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มีเมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันออกไปให้หมดก็จักไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างง่าย ๆ ที่ยกขึ้นอ้างกันบ่อย ๆ คือ “รถ” เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนด ก็บัญญัติเรียกกันว่า “รถ” แต่ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จักหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันจำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว คือ ตัวตนของรถมิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น มีแต่เพียงคำบัญญัติว่า “รถ” สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้น แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นเอง ก็ปรากฏขึ้น โดยการรวมกันเข้าของส่วนประกอบย่อย ๆ ต่อ ๆ ไปอีกและหาตัวตนที่แท้ไม่พบเช่นเดียวกัน ถ้าจะพูดว่า “สิ่งทั้งหลายมีอยู่” ก็ต้องเข้าใจในความหมายว่า มีอยู่ในภาวะของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมเข้าด้วยกัน^{๗๕}

สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในโลกที่เข้าใจกันว่า เป็นคน สัตว์ บุคคล เป็นความจริงในระดับสมมติ แต่ความจริงในระดับลึกลงไป ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงชันธ ๕ ที่เป็นรูปและนามรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่มเปรียบได้กับรถยนต์อันเป็นที่รวมส่วนประกอบหลายอย่าง เช่น ยาง ล้อ ที่นั่ง เครื่องยนต์ แบตเตอรี่ ตัวถังรถ และเปรียบเหมือนบ้านอันเป็นที่ประชุมของหลังคา เสา พื้น^{๗๖} เมื่อมองเห็นสภาพของสิ่งทั้งหลายในรูปของการประชุมส่วนประกอบเช่นนี้ พุทธธรรมจึงต้องแสดงต่อไปว่า ส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อย่างน้อยก็พอเป็นตัวอย่าง และโดยที่พุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องกับชีวิต โดยเฉพาะในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ จึงต้องครอบคลุมทั้งวัตถุและจิตใจ

การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ นั้นย่อมทำได้หลายวิธี ตามวัตถุประสงค์จำเพาะของการแสดงนั้น ๆ แต่ในที่นี้จะแสดงชันธ ๕ ซึ่งเป็นวิธีที่นิยมกันในพระสูตร ชันธ ๕ พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ภาพพทั้งหมดที่บัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด มีชื่อเรียก ทางธรรมว่า เบญจชันธ คือ

- ๑) รูป ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น
- ๒) เวทนา ได้แก่ความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
- ๓) สัญญา ได้แก่ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุทำให้จำอารมณ์ นั้น ๆ ได้

^{๗๔} ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ดร., วิปัสสนาทีปนิฎฐิกา, หน้า ๒๒.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕.

^{๗๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๑๑.

๔) สังขาร ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ พุ่งต่าง ๆ ว่า ความนึกคิดดีชั่วต่าง ๆ เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัมปะเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โทสะ โลภะ มานะ ทิฏฐิ อีสสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมอย่างง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

๕) วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ ชั้น ๔ ข้อยหลัง ซึ่งเป็นนามชั้น ๖ มีข้อควรทำความเข้าใจเพิ่มเติม เพื่อเห็นความหมายชัดเจน และเพื่อป้องกันความสับสน ดังนี้^{๗๗}

เวทนา ได้แก่ ความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง หรือเฉย ๆ บ้าง เช่น สุขเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญทางกาย หรือทางใจ นี่เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ ไม่สำราญทางกาย หรือทางใจ นี่เป็นทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่มีใช้ความสำราญและมีใช้ความไม่สำราญทางกายหรือทางใจ นี่เป็นอทุกขมสุขเวทนา”^{๗๘}

สาเหตุที่ทำให้เกิดสุขเวทนา เป็นสุขได้เพราะตั้งอยู่ เป็นทุกข์เพราะแปรผันไป ที่เป็นสุขเป็นได้เพราะมีอนุสัยกิเลส เป็นสิ่งที่นอนเนื่องอยู่ในจิต จึงทำให้เกิดสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง เฉย ๆ บ้าง อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในสุขเวทนา คือ ราคะอนุสัย เป็นกิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความกำหนัดอนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในทุกขเวทนา คือ ปฏิฆานุสัย เป็นกิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความขัดเคือง อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา คือ อวิชขานุสัย เป็นกิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความไม่รู้จริง

ราคะอนุสัยไม่ได้นอนเนื่องอยู่ในสุขเวทนาทั้งหมด หรือปฏิฆานุสัย ก็ได้นอนเนื่องอยู่ในทุกขเวทนาทั้งหมด หรืออวิชขานุสัย ก็ได้นอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมด ธรรมที่จะพึงละได้ในสุขเวทนา คือ ราคะอนุสัยธรรม ธรรมที่จะพึงละได้ในทุกขเวทนา คือ ปฏิฆานุสัย ธรรมที่จะพึงละได้ในอทุกขมสุขเวทนา คือ อวิชขานุสัย แต่ราคะอนุสัยจะพึงละได้ในสุขเวทนาทั้งหมดก็หาไม่ หรือ ปฏิฆานุสัย จะพึงละได้ในทุกขเวทนาทั้งหมดก็หาไม่ หรืออวิชขานุสัยจะพึงละได้ในอทุกขมสุขเวทนาทั้งหมดก็หาไม่ พุทธบริษัทในพระธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ย่อมละราคะได้ด้วย ปฐมฌานนั้น ราคะอนุสัยมิได้นอนเนื่องอยู่ในปฐมฌานนั้น^{๗๙}

สัญญา เป็นความรู้จำพวกหนึ่ง หมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สันฐาน ตลอดจนชื่อเรียกและสมมติบัญญัติต่าง ๆ เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เบา ทุ้ม แหลม อ้วน ผอม โຕะ ปากกา หมู หมา ปลา แมว คน เขา เรา ท่าน เป็นต้น การหมายรู้หรือกำหนดรู้นี้อาศัยการจับเผชิญ หรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์ หรือความรู้เก่ากับประสบการณ์ หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่น พบเห็นคนหรือ

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๙), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๖.

สิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้ว ดังตัวอย่าง นาย ก. รู้จักนายเขียว ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง นาย ก. เห็นนายเขียวอีกและรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้น คือ นายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำได้ มี ๒ อย่าง คือ ๑) สัญญาอย่างสามัญ ซึ่งกำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นไปอยู่ตามปกติธรรมดาของมัน ๒) สัญญา สืบทอดหรือสัญญาอย่างซับซ้อน ที่บางครั้งก็ใช้คำเรียกให้ต่างออกไปเฉพาะอย่างยิ่ง “ปัญญาสัญญา” อันหมายถึงสัญญาเนื่องด้วยอารมณ์ที่คิดปรุงแต่งขึ้นให้ซับซ้อนพิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหาและทิฏฐิ^{๘๐} ซึ่งเป็นสังขารชั้นนำในฝ่ายร้ายอีกอย่างหนึ่ง การแยกเช่นนี้จะช่วยให้มองเห็นความหมายของสัญญาที่กำลังแสดงบทบาทอยู่ พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญากับชั้นอื่นภายในกระบวนการธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น^{๘๑}

สังขาร หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศลหรืออกุศลอันเกิดจากมีปัจจัยให้เกิดขึ้นสังขารนั้นมี ๒ อย่าง คือ สภาวะถูกปรุงแต่งและสภาวะปรุงแต่ง กล่าวคือ สภาวะถูกปรุงแต่ง หมายถึง กองขันธที่เกิดขึ้นโดยมีกรรม จิต อุตฺต และอาหารเป็นปัจจัย หลังจากปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพใหม่ จิตและเจตสิกที่เป็นผลของกรรมก็เกิดขึ้น วิปากจิตและเจตสิกที่ประกอบ หทัยวัตถุ และกรรมชรูปต่าง ๆ มี ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ก็เกิดตามมา รูปและนามเหล่านี้จัดเป็นสภาวะถูกปรุงแต่ง คือ เป็นผลวิปากของกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ จึงเรียกว่า เป็นสังขารที่ถูกกรรมปรุงแต่ง สภาวะปรุงแต่ง หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำ มีทั้งที่ดีเป็นกุศล ที่ชั่วเป็นอกุศล และที่กลางๆ เป็นอัปยาคฤต ได้แก่ เจตสิก ๕๐ อย่าง (คือ เจตสิกทั้งปวง เว้นเวทนาและสัญญา) เป็นนามธรรมอย่างเดียว

ในทำนองเดียวกัน จิตตชรูป คือ รูปที่เกิดจากจิต ก็เป็นผล (วิปากสังขาร) ที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหมือนกัน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอิริยาบถต่าง ๆ เช่น การคู้ การเหยียด การเคลื่อนไหว การเดิน การยืน การนั่ง การพูด การยิ้ม เป็นต้น เหล่านี้เป็นสังขารที่มีจิตเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเกี่ยวกับจิตและเจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้น ทั้งสองเป็นทั้งผู้ปรุงแต่ง และผู้ถูกปรุงแต่งซึ่งกัน และกัน รูปที่มีอุตฺตหรืออุตฺตเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น จัดเป็นวิปากสังขารของอุตฺต และรูปที่มีอาหารเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ก็เรียกว่าเป็นวิปากสังขารของอาหาร นอกจากนั้น จิต และเจตสิกที่เกิดหลัง ๆ ก็มีจิตและเจตสิกที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น กองขันธเหล่านี้เรียกว่า วิปากสังขาร ที่มีกรรม จิต อุตฺต และอาหารเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น^{๘๒}

วิญญาณ เป็นการรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แตกต่าง ความหมายนี้พึงเข้าใจด้วยตัวอย่าง เช่น เมื่อเห็นผืนผ้าลาย ที่ว่าเห็นนั้น แม้จะไม่ได้กำหนดหมายว่าอะไรเป็นอะไร ก็ย่อมเห็นลักษณะอาการ เช่นสีสันทัน ซึ่งแตกต่างกันเป็นพื้นอยู่พร้อมด้วยเสร็จ นี่เป็นความรู้ชั้นวิญญาณ เพราะวิญญาณรู้เห็นความแตกต่างนั้นอยู่ สัญญาจึงหมายรู้อาการที่แตกต่างกันนั้น ได้ว่าเป็นนั้น เป็นนี้ เช่น เป็นเขียว ขาว แดง เป็นต้น หรือเมื่ออยากรับประทานผลไม้ ถึงจะไม่ได้กำหนด

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๓๙๘.

^{๘๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

^{๘๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ) รจนา, **อนัตตลักขณสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๙.

หมายว่าเป็นรสหวาน รสเปรี้ยว ก็รู้รสที่หวาน รสที่เปรี้ยว นั้น เมื่อลิ้มก็ย่อมรู้รสที่ต่างจำเพาะนั้น ความรู้อย่างนี้ คือ วิญญาณ เป็นความรู้ยืนพื้น เมื่อรู้แล้วนามชั้นอื่นจึงจะทำงานหรือปฏิบัติหน้าที่ได้ เช่น รู้สึกอร่อยไม่อร่อย (เวทนา) จึงได้หมายรู้ว่ารสหวานอะไร รสเปรี้ยวอะไร (สัญญา) เป็นต้น ส่วนในแง่ที่รู้ว่ารู้ความหมายจำเพาะนั้น อธิบายสั้น ๆ ว่า เมื่อเกิดวิญญาณขึ้น คือ เห็น ได้ยิน เป็นต้น ว่าที่จริงแล้วจะเป็นการเห็นการได้ยินจำเพาะบางแง่ บางความหมายของสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินเช่นนั้น พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การเห็นการได้ยินตามความจำเพาะ แ่งจำเพาะอย่างที่เราใส่ให้แก่สิ่งนั้น ทั้งนี้ สุดแต่สังขารที่เป็นปัจจัยให้วิญญาณนั้นเกิดขึ้น

ดังนั้น การจำแนกชั้น ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยการเจริญสติปัญญา กำหนดรู้ รูปรูปนามอันเป็นปัจจุบัน ซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมที่เรียกว่า ชั้น ๕ หรือรูปนาม ได้แก่ รูป จัดเป็นรูปชั้น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามชั้น^{๘๓}

ชั้น ๕ อันประกอบด้วย รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ชั้นทั้ง ๕ ว่าโดยย่อ คือ รูปธรรมกับนามธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) รูปธรรม คือ สิ่งที่อยู่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย เมื่อกล่าวโดยหัวข้อแล้วแบ่งได้เป็น ๕ นัย คือ

นัยที่ ๑ รูปสมุทเทส เป็นการกล่าวถึง รูปโดยสังเขป หรือโดยย่อพอให้ทราบถึงลักษณะของรูปแต่ละรูปตามนัยแห่งปรมัตถธรรม

นัยที่ ๒ รูปวิภาค เป็นการแสดงรูปธรรมว่าจำแนกได้เป็นส่วน ๆ เป็นคู่ ๆ

นัยที่ ๓ รูปสมุฏฐาน เป็นการแสดงถึงสมุฏฐานของรูปปรมัตถ์แต่ละรูปว่าเกิดจากอะไร

นัยที่ ๔ รูปกลาป เป็นการแสดงถึงรูปปรมัตถ์ที่เกิดรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ เป็นหมวด ๆ เป็นปรมัตถ์

นัยที่ ๕ รูปปวัตติกมะ เป็นการแสดงลำดับการเกิดดับ หรือแสดงความเป็นไปของรูปปรมัตถ์ตั้งแต่เกิดจนตาย

คำว่า “รูป” อธิบายไว้ว่า ธรรมชาติที่แตกดับหรือผันแปรนั้น เรียกว่า “รูป” สิ่งใดที่เกิด ก็ตามถ้าแตกดับย่อยยับ ผันแปรไปด้วยอำนาจของความเย็น ความร้อน ก็รวมเรียกว่า “รูป” จัดเป็นรูปทั้งหมด รวมมีความหมายว่า รูป คือ ธรรมชาติที่ผันแปรแตกดับไปด้วยความเย็นและความร้อน รูป มีวิเสสลักษณะ คือ ลักษณะพิเศษ ๔ ประการ ได้แก่

มีการสลายแปรปรวน เป็นลักษณะ

มีการแยกออกจากกัน (กับจิต) ได้ เป็นกิจ

มีความเป็น อพยากตธรรม เป็น อาการปรากฏ

^{๘๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

วิญญาณ เป็นเหตุ ใกล้เคียงให้เกิด^{๘๔}

รูปมี ๒ อย่าง คือ

๑) รูปบัญญัติ คือ สิ่งที่เรามองเห็นกัน เรียกกันไปต่าง ๆ นา ๆ ทั้งที่ไม่มี ชีวิตจิตใจครอง และ มีชีวิตจิตใจครอง เช่น คนผู้หญิง คนผู้ชาย ก็มีชื่อต่างกัน ออกไป สัตว์ต่าง ๆ ตัวผู้ ตัวเมีย ก็มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ กันไป ต้นไม้แต่ละชนิดทั้งที่ยืนต้นและล้มลุกก็มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป รวมถึง พื้นดิน ภูเขา ห้วยน้ำ ลำคลอง เป็นต้น เหล่านี้เป็นรูปโดยบัญญัติ

๒) รูปปรมาณู คือ รูปที่มีอยู่จริง ๆ โดยสภาวะ โดยธรรมชาติ ผู้ที่ได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ได้กระทบ ได้สัมผัส จะมีความรู้สึกเหมือนกันหมด

รูป คือ ส่วนประกอบของร่างกายคนและสัตว์ทั้งหลายนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) นิพัตถนรูป มี ๑๘

๒) อนิพัตถนรูป มี ๑๐ รวมเป็น ๒๘

รูปทั้ง ๒๘ แบ่งเป็น ๑๑ ประเภทเล็ก เป็นนิพัตถนรูป ๗ ประเภท อนิพัตถนรูป ๔ ประเภท รูปธรรม สามารถจำแนกออกเป็นรูป ๒๘ อย่างดังนี้

มหาภูตรูป ๔ คือ รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธานประกอบด้วย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ มีรายละเอียดดังนี้

๑) ปฐวีธาตุ คือ ธาตุ ดิน เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ฝม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า^{๘๕} ปฐวีธาตุมีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) ปฐวีธาตุมีลักษณะแข็ง

(๒) มีหน้าที่ดำรง

(๓) มีการรับไว้เป็นอาการปรากฏ

(๔) มีธาตุที่เหลืออีก ๓ อย่างเป็นเหตุใกล้^{๘๖}

๒) อาโปธาตุ^{๘๗} คือ ธาตุ น้ำ เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ปฐวีธาตุมีลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) อาโปธาตุมีลักษณะไหล

(๒) มีหน้าที่เพิ่มพูน

^{๘๔} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **ลักษณะทิจตูกะแห่งปรมาณูธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทคัลเลอร์ส โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๔๑.

^{๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐.

^{๘๖} พระครูพิพิธธรรมกิจจานุการ (มานิตย์ เขมคุตโต), ดร., **ลักษณะทิจตูกะ ในการเจริญวิปัสสนา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒.

- (๓) มีการยึดเป็นอาการปรากฏ
 (๔) มีธาตุที่เหลืออีก ๓ อย่างเป็นเหตุใกล้^{๘๘}

๓) เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และล้มนรสแล้ว^{๘๙} เตโชธาตุมีลักษณะที่จตุก ดังนี้

- (๑) เตโชธาตุมีลักษณะร้อน
 (๒) มีหน้าที่ทำให้อุ่น
 (๓) มีการทำให้อ่อนนุ่มเป็นอาการปรากฏ
 (๔) มีธาตุที่เหลืออีก ๓ อย่างเป็นเหตุใกล้^{๙๐}

๔) วาโยธาตุ คือ ธาตุลม เป็นของพัดไปมา มีความ พัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก^{๙๑} วาโยธาตุมีลักษณะที่จตุก ดังนี้

- (๑) วาโยธาตุมีลักษณะตึง
 (๒) มีหน้าที่เคลื่อนไหว
 (๓) มีการผลักดันเป็นอาการปรากฏ
 (๔) มีธาตุที่เหลืออีก ๓ อย่างเป็นเหตุใกล้^{๙๒}

อุปาทายรูป คือ รูปที่อาศัยมหาภูตรูปอีก ๒๔ ประกอบด้วย ปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ ทหयरูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๔ ลักษณะรูป ๔ รวมเป็น ๒๔ รูป ปรมัตถ์เป็นสภาวะธรรมที่ไม่รู้อารมณ มีปัจจัยปรุงแต่ง จึงเกิดขึ้นและดับไปเช่นเดียวกับจิตและเจตสิกกล่าวโดยย่อ คือ นิปผันนรูป และอนิปผันนรูป^{๙๓}

^{๘๘} พระครูพิพิธวรกิจจานุการ (มานิตย์ เขมคุตโต), ดร., ลักษณะที่จตุก ในการเจริญวิปัสสนา, หน้า ๒๑.

^{๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

^{๙๐} พระครูพิพิธวรกิจจานุการ (มานิตย์ เขมคุตโต), ดร., ลักษณะที่จตุก ในการเจริญวิปัสสนา, หน้า ๒๑.

^{๙๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕.

^{๙๒} พระครูพิพิธวรกิจจานุการ (มานิตย์ เขมคุตโต), ดร., ลักษณะที่จตุก ในการเจริญวิปัสสนา, หน้า ๒๒.

^{๙๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฐมมาจริย, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๓) หน้า, ๗๐-๗๑.

นิปผันนรูป มี ๑๘ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ หรือ ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อาหารรูป ๑^{๙๔} อนิผันนรูป มี ๑๐ รูป ปริเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๕ หรือ ๓ ลักษณะรูป ๔^{๙๕}

รูปปรมาณมี ๒๘ รูป หรือ ๒๘ ประเภทและมีความหมายไม่มีเหมือนที่เข้าใจกันว่า โຕีจะเป็นรูปหนึ่ง แก้อั้เป็นรูปหนึ่งหนังสือเป็นรูปหนึ่งอย่างนี้ เป็นต้น ในรูปปรมาณมี ๒๘ ประเภทนั้นมีรูปที่จิตรู้ได้ทางตา คือ มองเห็นได้เพียงรูปเดียว คือ สิ่งปรากฏทางตาเท่านั้นส่วนอีก ๒๗ รูป จิตเห็นไม่ได้แต่รู้ได้ทางอื่นตามประเภทของรูปนั้น ๆ เช่น เสียงรู้ได้ทางหู เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นจิตและเจตสิกด้วยตาไม่ได้ เช่นเดียวกับรูป ๒๗ รูป ที่มองไม่เห็น แต่จิตและเจตสิกก็ไม่ใช่อุปปรมาณเพราะจิตและเจตสิกเป็น ปรมาณธรรมที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปเป็นปรมาณธรรมที่ไม่รู้อารมณ์รูปปรมาณธรรม เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น รูป ๆ หนึ่งอาศัยรูปอื่นเกิดขึ้น ฉะนั้น จะมีรูปเกิดขึ้นเพียงรูปเดียวไม่ได้ต้องมีรูปที่เกิดพร้อมกัน และอาศัยกันเกิดขึ้นหลายรูปรวมกันเป็น ๑ กลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลย ภาษาบาลีเรียกว่า ๑ กลาป

รูปเป็นสภาพธรรมที่เล็กละเอียดมาก เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา รูปกลาปหนึ่งเกิดขึ้น จะดับไปเมื่อจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมากเพราะจิตที่เห็น และจิตที่ได้ยินขณะนี้ ซึ่งปรากฏเสมือนว่าพร้อมกันนั้นก็เกิดดับห่างไกลกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่เกิดพร้อมกับจิตที่เห็นก็ดับไปก่อนที่จิตได้ยินจะเกิดขึ้น

รูปแต่ละรูปเล็กละเอียดมากซึ่งเมื่อแตกย่อยรูปที่เกิดดับรวมกันอยู่ออกจนละเอียดยิบจนแยกต่อไปไม่ได้อีกแล้วนั้น ในกลุ่มของรูป (กลาปหนึ่ง) ที่เล็กที่สุดที่แยกอีกไม่ได้เลยนั้นก็มีรูปรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป เรียกว่า อวินิพโกรูป ๘ คือ

- มหาภูตรูป (รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน) ๔ ได้แก่
- ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) เป็นรูปที่อ่อนหรือแข็ง ๑ รูป
- อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เป็นรูปที่เอิบอาบ หรือเกาะกุม ๑ รูป
- เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) เป็นรูปที่ร้อน หรือเย็น ๑ รูป
- วาโยธาตุ (ธาตุลม) เป็นรูปที่ไหวหรือตึง ๑ รูป

มหาภูตรูป ๔ นี้ต่างอาศัยกันเกิดขึ้น จึงแยกกันไม่ได้เลย และมหาภูตรูป ๔ นี้เป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยเกิดของรูปอีก ๔ รูป ที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน คือ

- วิณโณ (แสงสี) เป็นรูปที่ปรากฏทางตา ๑ รูป
- คันโธ (กลิ่น) เป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก ๑ รูป
- รโส (รส) เป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น ๑ รูป
- โอชา (อาหาร) เป็นรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป ๑ รูป

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๙๕} อ้างแล้ว, หน้า ๗๓.

รูป ๘ รูปนี้แยกกันไม่ได้เลยเป็นกลุ่มของรูปที่เล็กที่สุดที่เกิดพร้อมกันและดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว จะมีแต่มหาภูตรูป ๔ โดยไม่มีอุปาทายรูปเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ๔ รูปนี้ไม่ได้เลย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปที่เกิดร่วมกันในกาลาปเดียวกัน แต่แม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดพร้อมกับ มหาภูตรูปในกาลาปเดียวกัน แต่อุปาทายรูปก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด ฉะนั้น มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดพร้อมกับอุปาทายรูปโดยมหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือ เป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปและอุปาทายรูปเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปโดยอาศัยมหาภูตรูปแต่ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป เป็นมหาภูตรูป ๔ เป็นอุปาทายรูป ๒๔ เมื่อมหาภูตรูป ๔ ไม่เกิด อุปาทายรูป ๒๔ ก็มีไม่ได้เลย

การกล่าวถึงรูป ๒๘ รูปนั้นกล่าวได้หลายนัย แต่จะขอกกล่าวโดยนัยที่สัมพันธ์กันเพื่อสะดวกแก่การเข้าใจและการจำดังนี้ คือ กลุ่มของรูปแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละกาลาป นั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับไปทันที สภาวรูป มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ

เมื่อรูปเกิดขึ้นขณะแรกนั้นเป็นอุจจัยรูป ๑

ขณะที่รูปเจริญขึ้นเป็นสันตติรูป ๑

ขณะที่รูปเสื่อมลงเป็นขรตารูป ๑

ขณะที่รูปดับเป็นอนิจจตารูป ๑ รวมเป็นลักขณรูป ๔

ลักขณรูป ๔ เป็นอสภาวรูป คือ เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตนแต่สภาวรูปทุกรูป นั้น ย่อมมีลักษณะที่ต่างกันเป็น ๔ ลักษณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นไม่ใช่ขณะที่รูปเจริญขึ้นและขณะที่รูปเสื่อมก็ไม่ใช่ขณะที่กำลังเจริญ และขณะที่ดับก็ไม่ใช่ขณะที่เสื่อมกล่าวได้ว่า อุจจัยรูปและสันตติรูป คือ ขณะที่เกิดแล้วยังไม่ดับส่วนขรตารูปและอนิจจตารูปนั้น คือ ขณะที่ใกล้จะดับและขณะดับ

รวมอวินิพโภครูป ๘ ลักขณรูป ๔ เป็น ๑๒ รูปนอกจากนั้นยังมีปริจเฉทรูป คือ อากาศรูป ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างกาลาปทุก ๆ กาลาปทำให้รูปแต่ละกาลาปไม่ติดกัน ไม่ว่ารูปจะปรากฏเล็ก ใหญ่ขนาดใดก็ตามให้ทราบว่ามีอากาศรูปคั่นอยู่ระหว่างทุก ๆ กาลาปอย่างละเอียดที่สุดทำให้รูปแต่ละกาลาปแยกออกจากกันได้ ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปคั่นแต่ละกาลาปรูปทั้งหลายก็ติดกันหมด แดกแยกกระจัดกระจายออกไม่ได้เลย แต่แม้รูปที่ปรากฏว่าใหญ่โตก็สามารถแตกย่อยออกได้อย่างละเอียดที่สุดนั้น ก็เพราะมีอากาศธาตุ คือ ปริจเฉทรูปคั่นอยู่ทุก ๆ กาลาปนั่นเอง ฉะนั้นปริจเฉทรูปจึงเป็น อสภวรูป อีกรูปหนึ่งซึ่งไม่มีลักษณะเฉพาะของตนที่เกิดขึ้นต่างหาก แต่เกิดคั่นอยู่ระหว่างกาลาปต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันนั่นเอง

รวมอวินิพโภครูป ๘ ลักขณรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ เป็น ๑๓ รูป ไม่ว่ารูปจะเกิดที่ใด ภาพภูมิใดก็ตาม จะเป็นรูปที่มีใจครอง หรือไม่มีใจครองก็ตามจะปราศจากรูป ๑๓ รูปนี้ไม่ได้เลย ส่วนรูปที่มีใจครอง ซึ่งเป็นรูปของสัตว์ บุคคลต่าง ๆ ในภพภูมิที่มีชั้น ๕ นั้นมีปสาทรูป ซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน (ปัจจัย) ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตาได้ ๑ รูป

โสตปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเสียงได้ ๑ รูป

ฆานปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับกลิ่นได้ ๑ รูป
 ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับรสได้ ๑ รูป
 กายปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเย็น ร้อน (ธาตุไฟ) ๑ อ่อน แข็ง (ธาตุดิน) ๑ ตึง ไหว
 (ธาตุลม) ๑ รวม อวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ เป็น ๑๘ รูป

รูปที่มีใจครอง คือ มีจิตเกิดกับรูปนั้นจิตทุกขณะจะต้องเกิดที่รูปตามประเภทของจิตนั้น ๆ
 คือ จักขุวิญญาณทำกิจเห็นเกิดที่จักขุปสาทรูป โสตถิวิญญาณทำกิจได้ยิน เกิดที่โสตปสาทรูป ฆาน
 วิญญาณทำกิจได้กลิ่น เกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหาวิญญาณทำกิจลิ้มรสเกิดที่ชิวหาปสาทรูป กาย
 วิญญาณทำกิจรู้ไผ่ภูฏัพพะ (ธาตุ ดิน ไฟ ลม) เกิดที่กายปสาทรูปจิตอื่น ๆ นอกจากนี้เกิดที่รูป ๆ หนึ่ง
 เรียกว่า หทยรูป เพราะเป็นรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต รวม อวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑
 ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ เป็น ๑๙ รูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานทุก ๆ กลาป จะต้องมีชีวิตินทรียรูปเกิดร่วมด้วยทุกกลาป
 ชีวิตินทรียรูป รักษารูปที่เกิดร่วมกันในกลาปหนึ่ง ๆ ให้เป็นรูปที่ดำรงชีวิต ฉะนั้นรูปของสัตว์บุคคลที่
 ดำรงชีวิตจึงต่างกับรูปทั้งหลายที่ไม่มีใจครอง รวมอวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาท
 รูป ๕ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ เป็น ๒๐ รูป

การที่สัตว์บุคคลทั้งหลายโดยทั่วไปต่างกัน เป็นหญิงและชายนั้นเพราะ ภาวรูป ๒ คือ
 อิตถิภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็นทรวดทรง สัมฐานอาการ กิริยา ท่าทางของ
 เพศหญิง ปุริสภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็นทรวดทรง สัมฐานอาการ กิริยา
 ท่าทางของเพศชาย ในแต่ละบุคคลจะมี ภาวรูป หนึ่ง ภาวรูปใด คือ อิตถิภาวรูป หรือปุริสภาวรูป
 เท่านั้น และบางบุคคลก็ไม่มีภาวรูปเลย เช่น พรหมบุคคลในพรหมโลกและผู้ที่เป็นกระเทย รวมอวินิพ
 โภครูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ ภาวรูป ๒ เป็น ๒๒ รูป

การที่รูปของสัตว์บุคคลทั้งหลาย เคลื่อนไหวไปได้เพราะมีจิตนั้นก็จะต้องมีรูปที่เกิดจากจิต
 เป็นสมุฏฐานด้วย เพราะถ้ามีเพียงรูปที่เกิดจากกรรมเท่านั้น จะเคลื่อนไหวไปมาทำกิจธุระใด ๆ ไม่ได้
 เลยการที่รูปร่างกายจะเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่าง ๆ ได้นั้นจะต้องมีวิธีการรูป ๓ รูป คือ

ลหุตารูป เป็นภาวะที่เบา ไม่หนักของรูป ดังเช่นอาการของคนไม่มีโรค

มุกุตารูป เป็นภาวะที่อ่อน ไม่กระด้างของรูป ดังเช่นหนังที่ขยาไว้ดีแล้ว

กัมมัณฺญุตารูป เป็นภาวะที่ควรแก่การงานของรูป ดังเช่นทองคำที่หลอมไว้ดีแล้ว

วิธีการรูป ๓ รูปนี้เป็นอสภาวรูปเป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตนเป็นอาการวิธีการ
 ของมหาภูตรูป คือ เบา อ่อน และควรแก่การงาน

วิธีการรูป ๓ เป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์บุคคลเท่านั้นรูปที่ไม่มีใจครองไม่มีวิธีการรูป ๓ เลย
 และวิธีการรูป ๓ นี้ไม่แยกกันเลยในกลาปใดมี ลหุตารูป กลาปก็มี มุกุตารูป กัมมัณฺญุตารูปด้วย
 นอกจากนั้นเมื่อจิตต้องการเคลื่อนไหว ส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายส่วนนั้นจะต้องมีวิธีการรูปที่
 เกิดจากอตุ (ความสม่ำเสมอของธาตุเย็นร้อน) เป็นสมุฏฐาน และมีวิธีการรูปที่เกิดจากอาหาร (โอหารูป)
 เป็นสมุฏฐานด้วย มิฉะนั้นแล้วแม้จิตต้องการจะเคลื่อนไหว รูปก็เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่นผู้ที่เป็นอัมพาต

หรือเคล็ดยอกขัด กระปลกกระเปลี้ย เป็นต้น รวม อวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ ภาวรูป ๒ วิการรูป ๓ เป็น ๒๕ รูป

รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปแสดงความหมายทางกายตามที่จิตรู้ในอาการนั้น ขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้ กายวิญญูติรูป คือ อาการพิเศษที่มีความหมายของรูปเกิดขึ้นตามที่จิตรู้ในอาการนั้นทางตาหรือทางหน้าหรือท่าทาง เช่น ถลึงตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือห้ามปราม เป็นต้นเมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย กายวิญญูติรูป ก็ไม่เกิด

ขณะที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจา ซึ่งเป็นการพูดการเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นปัจจัยให้วจิวิญญูติรูป เกิดขึ้นกระทบฐานที่เกิดของเสียงต่าง ๆ เช่น ริมฝีปาก เป็นต้นถ้า วจิวิญญูติรูป ไม่เกิด การพูด หรือการเปล่งเสียงต่าง ๆ

กายวิญญูติรูปและวจิวิญญูติรูป เป็นอสถาवरูป ที่เกิดและดับพร้อมกันกับจิต รวมอวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ ภาวรูป ๒ วิการรูป ๓ วิญญูติรูป ๒ เป็น ๒๗ รูป ในบางแห่งจะรวมวิการรูป ๓ และวิญญูติรูป ๒ เป็นวิการรูป ๕

เสียงหรือสัททรูป ไม่ใช่วจิวิญญูติรูป เสียงเป็นรูปที่กระทบกับโสตปสาทรูปเป็นปัจจัยให้เกิดโสตวิญญูณจิต เสียงบางเสียงก็เกิดจากจิตและบางเสียงก็ไม่ได้เกิดจากจิต เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงลมพายุ เสียงเครื่องยนต์เสียงกลอง เสียงวิทยุ เสียงโทรทัศน์ เป็นต้น รวมอวินิพโกรูป ๘ ลักษณะรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑ ภาวรูป ๒ วิการรูป ๓ วิญญูติรูป ๒ สัททรูป ๑ เป็น ๒๘ รูป

ในบางแห่งแสดงจำนวนของรูปต่างกัน เช่น ใน อัญญาสาลินี รูปกัณท์ ปกิณณกกาแสดงรูป ๒๕ คือ รวมธาตุดิน ไฟ ลม เป็น โผฐฐัพพายตนะ (รูปที่กระทบกายปสาท) ๑ รูปรวมกับ หทยรูปอีก ๑ รูป จึงเป็นรูป ๒๖ เมื่อรูป ๆ หนึ่งเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกับรูปอีกที่รูป รวมกันเป็นกลาปหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมต่างกันไปตามประเภทของรูปนั้น ๆ และการจำแนกรูป ๒๘ รูปมีหลายนัย

โดยสรุป จำนวนรูป ๒๘ นับแต่มหาภูตรูปจนถึงอาหารรูป ๑๘ รูป เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้ที่สามารถยกขึ้นพิจารณาสู่ไตรลักษณ์ มี ๑๘ รูป โดยชื่อมี ๕ อย่าง

สภาวะรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตน ๆ

สลักษณะรูป คือ รูปที่มีลักษณะ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ

นิพผันรูป คือ รูปที่เกิดจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร

รูปรูป คือ รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป

สัมมสนรูป คือ รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๑๖} ส่วนรูปที่เหลือ ๑๐ รูป นับตั้งแต่ ปริเฉทรูปจนถึงลักษณะรูป ไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้ที่ไม่สามารถยกขึ้นพิจารณาสู่ไตรลักษณ์ มี ๑๐ รูป โดยชื่อมี ๕ อย่าง

อสภาวะรูป คือ รูปที่ไม่มีสภาวะของตน ๆ

^{๑๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธมมาจริย, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๗๓.

อสังกัขณรูป คือ รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
 อนิพันธ์รูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจาก กรรม จิต อตุ อาหาร
 อรูปรูป คือ รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
 อสัมมสนรูป คือ รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไม่ได้^{๙๗}

๒) นามธรรม จำแนกออก ๔ อย่าง คือ

เวทนาจำแนกออกเป็น ๕ คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา อาศัยทวาร ๕ คือ เกิด
 แต่จักขุทวาร โสทรทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร ทวารละ ๕ ๆ เป็นเวทนา ๒๕

สัญญาจำแนกออกเป็น ๖ คือ หมายอารมณ์ ๖ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
 สังขารจำแนกออกเป็น ๕๒ คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕ อกุศลเจตสิก ๑๔
 วิญญาณจำแนกออกเป็น ๑๒๑ คือ กามาวจรจิต ๕๓ รูปาวจรจิต ๓๒ อรูปาวจรจิต ๑๒

โลกุตตรจิต ๒๔ รวมเป็น ๑๒๑ เรียกว่าจิต คือ วิญญาณ

ลักษณะที่จิตทุกะของนาม^{๙๘}

มีการรู้อารมณ์ เป็นลักษณะ

เป็นประธานแก่เจตสิกและรูป เป็นกิจ

มีการสืบทอดระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ เป็นอาการปรากฏ

มีสังขาร ๓ เป็นเหตุใกล้ มีวัตถุกับอารมณ์ เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จิตทุกะของนาม^{๙๙}

มีการโน้มไปสู่อารมณ์ เป็นลักษณะ

มีการประกอบกับจิตและประกอบกันเองโดยอาการ เป็นต้น เป็นกิจ

มีการไม่แยกออกจากจิต เป็นอาการปรากฏ เป็นเหตุใกล้

รูป นาม ที่ปรากฏชัดเจนในขณะที่เห็น เช่น รูปตาที่ใสเรียกว่า จักขุประสาทรูป วรรณรูป ที่
 บุคคลสามารถเห็นได้ เรียกว่า รูปารมณ์ จิตที่ทำหน้าที่เห็นที่เห็น จักขุวิญญาณและจิตในวิถีเดียวกัน
 แห่งจักขุวิญญาณ รวมถึงเจตสิกที่ประกอบกับจิต จะปรากฏขึ้นอย่างประจักษ์ในขณะที่ บุคคลเห็น
 รูปารมณ์ ในบรรดา รูปนาม ที่ปรากฏเกิดขึ้น ในขณะที่เห็น รูปารมณ์ จะปรากฏเฉพาะรูปใดรูปหนึ่งที่มี
 สภาวะลักษณะอย่างชัดเจน การที่กล่าวว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันนั้น หมายถึง จิต ๓๘ ดวง คือ

ปัจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง สัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวง สันตริณ ๓ ดวง โวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง
 กามกุศลชวณะ ๘ ดวง อกุศลชวณะ ๑๒ ดวง และตทาลัมพนจิต ๑๑ ดวง จิตเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะ
 อาศัย จักขุทวาร ถ้าเป็นการนับ ด้วยวิธีแบบ อัคคหิตคณนัย คือ นับที่ไม่นับ เอาสิ่งที่นับไปแล้ว
 เรียกว่า ไม่นับรวมของเดิม จะได้จิต ๓๕ ดวง คือ ตัวอย่างของการปรากฏรูป นาม ในขณะที่เห็น ได้

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๙๘} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จิตทุกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๖.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรสเป็นต้น พึงทราบโดยทำนองเดียวกัน จิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสามารถเปรียบเทียบได้ ในขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น^{๑๐๐}

ในขณะที่บุคคลได้ยินอยู่นั้น รูปนาม เช่น โสตปสาทรูป สัททรูป ที่เป็น อารมณ์ หรือที่เรียกว่า สัททอารมณ์ โสตวิญญาณ คือ จิตที่ได้ยินและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับโสตวิญญาณ จะปรากฏชัด ในขณะที่ บุคคลได้ยินเสียง รูปนามทั้งหลาย เช่น ฆานปสาทรูป คันธอารมณ์ ฆานวิญญาณที่ จิตได้กลิ่น รวมทั้งจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกัน ย่อมปรากฏเกิดขึ้นในขณะที่บุคคลได้ กลิ่น หรือดมกลิ่น

รูปนามทั้งหลาย เช่น ชิวหาปสาทรูป รสอารมณ์ ชิวหาวิญญาณ ที่เป็นจิตที่ลิ้มรส รวมทั้งจิต และเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับชิวหาวิญญาณนั้น จะปรากฏชัดในขณะที่บุคคลกินหรือลิ้มรส อาหาร รูปนามทั้งหลายเช่น กยาปสาทรูป โผฏฐัพพารมณ์ ซึ่งได้แก่ ปฐวีรูปที่หยาบหรืออ่อนนุ่ม เตโชรูปที่เป็นอ่อนนุ่ม วาโยรูปที่เคลื่อนไหว และกายวิญญาณซึ่งเป็นจิตที่ทำหน้าที่สัมผัสรวมทั้งจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับกายวิญญาณนั้นจะปรากฏชัดในขณะที่บุคคลได้สัมผัสทางกาย ในขณะที่บุรุษและสตรีเกิดจิตสำคัญว่าตนเป็นชายหญิง อิตถิภาวรูป ซึ่งเป็นรูปที่เชื่อให้เกิดความเป็นหญิง ปุมภาวรูป ซึ่งเป็นรูปที่เชื่อให้เกิดความเป็นชาย ก็จะปรากฏชัดเจนในขณะที่ตนเองรู้ตัวว่าเป็นชายหรือหญิง ส่วนในขณะที่บุคคลกลืน หลังซัตา หรือซุ้มกไหล อาโปธาตุซึ่งทำหน้าที่ไหลเอิบอาบ ก็ปรากฏชัดในขณะนั้น ดังนั้นในการที่จะละจากความเป็นหญิงเป็นชายได้นั้นจะต้องปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้รู้เห็นตามความเป็นจริง การกำหนดรู้ในชั้น ๕ นั้นการที่มีสติจดจ่ออยู่กับสภาวะปัจจุบันเป็นการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีสติกำหนดจดจ่อต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา วิธีการปฏิบัติ คือ การเจริญสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นการกำหนดในฐานทั้ง ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม

จึงกล่าวได้ว่า สภาวธรรมของชั้น ๕ เมื่อกำหนดรู้รูปนามด้วยสามารถแห่งลักษณะที่จุดกะ แม้จะรู้ไม่ครบหมดทั้ง ๔ ประการ เพียงแต่รู้อย่างใดใน ๔ ประการนั้นอย่างเดียวนั้นได้ชื่อว่ารู้แล้วแต่ใน ลักษณะที่จุดกะปัจจุปัฏฐานเป็นอาการปรากฏหรือผลปรากฏ เป็นการศึกษาที่จำเป็นประการที่ควร จักต้องรู้โดยแท้ ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจไว้อย่างแน่นอนว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้นต้องมีปรมัตถเป็นอารมณ์มีอารมณ์เป็นบัญญัติหรือเอาบัญญัติมาเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาหาได้ไม่ปรมัตถอารมณ์ ชั้น ๕ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น สงเคราะห์เป็นรูปนามที่จะต้องพิจารณาให้เห็นแจ้ง การที่จะให้เห็นแจ้งในรูปนามได้นั้นต้องปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน

๒.๕ สรุปท้ายบท

หลักธรรมสำคัญในบทนี้ประกอบด้วยชั้น ๕ หรือเรียกว่าเบญจชั้น ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตอันมี รูปชั้น เป็นสาสางซึ่งรวมตัวกันเป็นส่วนประกอบของร่างกาย เป็นสิ่งที่ถูกต้องสัมผัสได้ด้วยปราสาททั้งห้าและสูญสลายไปได้ตามกาลเวลา รูปนี้ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ที่เรียกว่า มหาธาตุรูป ประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ นอกจากธาตุเหล่านี้แล้วยังมีรูปอื่น ๆ อีก ๒๔ ชนิดที่อิงอาศัยมหาธาตุรูปอยู่

^{๑๐๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาขั้น**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๑.

เหมือนเงาที่ติดตามร่างกาย ที่เรียกว่า อุปาทายรูป ประกอบด้วย รูปใส, รูปที่เป็นอารมณ์ของตาหู จมูก ลิ้น กาย, รูปที่เป็นมูลเหตุให้เกิดความเป็นเพศหญิงหรือชาย, รูปอันเป็นที่ตั้งของจิตและเจตสิก, รูป ที่ทำหน้าที่รักษาชีวิตให้ดำรงอยู่, รูปที่เป็นพลังงานในอาหารที่ดื่มกิน, รูปที่เป็นช่องว่างทำหน้าที่คั่นรูป แต่ละส่วนไม่ให้ปนกัน, รูปที่เคลื่อนไหวทางกายหรือวาจา, รูปที่เปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมเป็นรูปเบา อ่อน หรือที่เหมาะสมแก่กิริยาทางกาย, รูปที่เป็นเหตุให้รู้ว่ารูปทั้งหมดมีลักษณะเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตาม เหตุปัจจัย รูปเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลายไปด้วยความหนาว ความร้อน ความเย็น เป็นต้น

เวทนาชั้น ๕ เป็นความรู้สึกของจิตเมื่อรับรู้อารมณ์ทางตาหูจมูกลิ้นกายใจ ประกอบด้วย สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุขทางกายและทางใจ ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายและทางใจ อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ หรือเรียกว่า อุเบกขาเวทนา สัญญาชั้น ๕ ความจำได้หมายรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่จิตรับรู้ ประกอบด้วย ความจำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ที่เคยรับรู้มาก่อน สังขารชั้น ๕ เป็นสภาพที่ปรุงแต่งจิตใจให้เป็นกุศลบ้างอกุศลบ้างอันเกิด จากเหตุปัจจัยที่มีเจตนาเป็นตัวนำ วิญญาณชั้น ๕ เป็นจิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบทางอายตนะ ชั้น ๕ นี้เมื่อย่อยแล้วก็คือ รูปธรรมกับนามธรรม หรือเรียกสั้น ๆ ว่า รูปนามนั่นเอง อุปาทาน เป็น ความยึดมั่นถือมั่นประกอบด้วย กามุปาทาน เป็นความยึดมั่นในกามคุณทั้ง ๕ ทิฏฐุปาทาน เป็นความ ยึดมั่นในความเห็น เช่น เห็นว่าให้ทานแล้วไม่มีผล ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ เป็นต้น สลัทพตูปาทาน เป็นความยึดมั่นในศิลปประดิษฐ์ปฏิบัติตนในทางที่ผิด อตตวาตูปาทาน เป็นความ ยึดมั่นในตัวตนในคำพูดของตน ไตรลักษณ์ เป็นลักษณะที่เสมอกันของสิ่งทั้งปวง ที่ประกอบด้วย ความ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ ทนได้ยาก อนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ส่วนสภาวะธรรม ของชั้น ๕ นั้นโดยรวมแล้วเป็นรูปธรรมและนามธรรมที่จะต้องเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร

การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตรเป็นการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาภาวนา ตามแนวทางแห่งสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ความเป็นจริงของชั้น ๕ เพื่อความรู้แจ้ง จนบรรลุมรรคญาณ และผลญาณในที่สุด ในชั้นธสุตรบุคคลผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางของวิปัสสนาภาวนา ย่อมที่จะได้รับผลของการปฏิบัติธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติดีแล้ว โดยการเห็นลักษณะของไตรลักษณ์ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนดจากอุปาทานชั้น ๕ จิตย่อมหลุดพ้นจากกิเลส บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นหัวข้อการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้ คือ

- ๓.๑ ความหมายของการเจริญวิปัสสนา
- ๓.๒ การกำหนดชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนา
- ๓.๓ อารมณของการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร
- ๓.๔ การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร
- ๓.๕ ผลของการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของการเจริญวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้งในรูป-นาม ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ให้ความหมายไว้ ซึ่งความหมายเหมือนกัน แต่สำนวนต่างกัน ดังนี้

วิปัสสนา หมายถึง เห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็นอาการที่เคลื่อนไหวใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับสงบเย็น (นิพพาน)^๑

วิปัสสนา หมายถึง ปัญญา กำหนดพระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ เป็นไปเพื่อการปฏิบัติให้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวร ไม่กลับมาทุกข์อีก ก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้ เท่านั้น ไม่มีทางอื่น^๒

วิปัสสนา ตามหลักคัมภีร์อภิธานวรรณานาให้ความหมายวิปัสสนาตามรูปศัพท์ไว้ดังนี้ คือ วิปัสสนา มาจากคำว่า (วิ + ทิส เปกฺขเน + ยุ + อา) วิปัสสนา ปัญญา ปัญญา รู้แจ้ง วิวิธ อนิจจาตัก

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘.

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๗๕๙.

สงขารesu ปสสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสส ย เป็น อน ลบสระหน้า)^๓

คำว่า วิปัสสนา หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด การวิจัย ความวิจัยธรรม ภาวะที่รู้ที่ฉลาด ความรู้แจ่มแจ้ง ความใคร่ครวญ ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาในทฤษฎี ปัญญาผล ปัญญาเหมือนศัสตรา ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนปราสาท ไม่หลงมงาย ความเห็นที่ถูกต้อง ที่เกิดขึ้นเช่นนี้เรียกว่าวิปัสสนา^๔

สรุป วิปัสสนา คือ ความรู้ ที่เห็นจริงเห็นแจ้งในรูปและนามว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ภายใต้อำนาจของพระไตรลักษณ์ และที่เห็นพิเศษแตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปส่วนใหญ่ที่เห็นว่า รูป นามนั้นเป็นตัวตน

๓.๒ การกำหนดขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนา

ในการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร วิธีการกำหนดขั้น ๕ เป็นเพียงสภาวะธรรมเท่านั้น เช่น รูป เป็นต้น มีความเกิดดับอยู่อย่างนี้ตลอดเวลาตามธรรมชาติ ถ้ามีสติระลึกโดยไม่เอาศยัตถหา และทิวฐิ เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในรูปพิจารณาเห็นธรรม คือ อุปาทานขั้น ๕ อย่างนี้ ชื่อว่า การกำหนด สภาวะธรรมและมีวิธีในการกำหนดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ การกำหนดขั้น ๕

การกำหนดรู้ธรรมในหมวดนี้ ได้แก่การเจริญสติระลึกในอุปาทานขั้น ๕ ดังที่พระพุทธ องค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานขั้น ๕ อยู่^๕ ว่าความเกิดแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่^๖ พิจารณา เห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอก อยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลาย อยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

โยคีผู้กำหนดรู้ว่า เห็นหนอ ในขณะที่กำลังเห็นนั้น เมื่อรู้ปสาทรูปกล่าว คือ ความใส และ วัณณรูปหรือรูปารมณที่สามารเห็นได้นั้น เรียกได้ว่า เป็นการรู้รูปขั้น ในขณะทีรู้ว่าเห็นแล้วรู้สึกดีไม่ตี หรือไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่างนั้น แต่เป็นลักษณะความเฉย ๆ นี้เรียกว่า เป็นการรู้เวทนาขั้น ในเวลาที่โยคีรู้ ความจำได้หมายรู้ในรูปารมณที่เห็นนั้น เรียกว่า เป็นการรู้สัญญาขั้น ในเวลาที่โยคีรู้การกระทบสัมผัส กับรูปารมณ รู้การกระตุ้นหรือชักจูงให้เห็นรูปารมณนั้นซึ่งเรียกว่าเจตนารู้ความอยากความต้องการใน อารมณนั้นซึ่งเรียกว่าโลภะ รู้ความเลื่อมใสในอารมณนั้นซึ่งเรียกว่าศรัทธา ดังนี้ เป็นต้น ก็การรู้เช่นนี้

^๓ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, (๒๕๔๒), หน้า ๒๑๒.

^๔ คุรายละเตียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๖-๓๗.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

เรียกว่า เป็นการรู้สังขารชั้น ในเวลาที่โยคีรู้จักซึ่งเป็นตัวเห็นนั้น เรียกได้ว่า เป็นการรู้วิญญาณชั้น ก็ การรู้สภาวะว่า เป็นเพียงรูป เป็นเพียงเวทนา เป็นเพียงสัญญา เป็นเพียงสังขาร และเป็นเพียงวิญญาณ นั้น มีความคิดสอดคล้องกับพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า อิติ รูป อิติ เวทนา อิติ สัญญา อิติ สงขารา อิติ วิญญาณิ.

เมื่อใจขณะที่ได้ยินเป็นต้น ก็พึงทราบถึงการรู้โดยทำนองนี้แล ในขณะที่โยคีกำลังทำการคู้ เข้าผู้ที่กำหนดว่า อยากคู้หนอ คู้หนอ ชื่อว่าเป็นผู้รู้รูปชั้นที่กำลังเคลื่อนไหวโดยทำทางอาการคู้ และ ชื่อว่าเป็นผู้รู้วิญญาณชั้นกล่าวคือจิตที่อยากคู้ด้วย ชื่อว่าเป็นผู้รู้ผัสสะที่เป็นเหมือนกับการกระทบกับ การคู้ และชื่อว่าเป็นผู้รู้เจตนาที่เป็นเหมือนกับการออกคำสั่งให้คู้ ดังนี้เป็นต้น ซึ่งเรียกว่าเป็นการรู้สังขาร ชั้นนั่นเอง

สำหรับเวทนาและสัญญาโดยส่วนมากแล้วจะไม่ค่อยปรากฏในขณะที่ดำเนินทำทาง เหล่านี้แต่เมื่อใดที่เวทนาปรากฏและสัญญาเหล่านั้นปรากฏโยคีก็จะสามารถรู้ว่าการคู้เข้านั้นดีหรือไม่ ดี ดังนี้เรียกว่าเป็นการรู้เวทนาชั้น และก็จะสามารถรู้การกำหนดจำว่า จะคู้หนอ ดังนี้เรียกว่าเป็นการรู้สัญญาชั้น แม้แต่ในการดำเนินอริยาบถย่อย เช่น ขณะที่กำลังเหยียดออก ขณะที่กำลังไป เป็นต้น ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกันนี้

เมื่อโยคีรู้เช่นนี้กระทั่งสามารถเข้าถึงฝั่งซึ่งเรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ^๗ แล้วก็จะสามารถกำหนดรู้ได้ว่า รูปที่มีสภาวะเสื่อมสลายมีเพียงเท่านี้สภาวะนี้เป็นเพียงเวทนาที่ทำหน้าที่เสวย สภาวะนี้เป็นเพียงสัญญาที่ทำหน้าที่จำได้หมายรู้ สภาวะนี้เป็นเพียงสังขารที่กระทำกิริยาอาการหรือ ก่อให้เกิดกิริยาอาการ สภาวะนี้เป็นเพียงวิญญาณที่รับหน้าที่รู้อารมณ์ ก็การรู้เช่นนี้ มิใช่เป็นการรู้แบบ แจกแจงตัวเลขแต่เป็นการรู้ที่สามารถตัดสินใจได้ตรงกับสภาวะธรรมว่า เราได้กำหนดรู้ชั้นทั้งหมด โดยแจ่มแจ้งนั้นเทียว ไม่มีอะไรที่เราไม่ได้กำหนด ไม่มีรูปใดที่เราไม่ได้เห็นที่เป็นเช่นนี้ เพราะโยคีผู้นี้ได้ กำหนดรู้สภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นโดยแตกประเภทเป็น ๕ อย่าง ภายในญาณของโยคีผู้นั้นนั่นเอง ก็การรู้ที่สามารถวิเคราะห์ตัดสินใจดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ย่อมสอดคล้องกับพระพุทธดำรัส ที่ตรัสไว้ว่า อิติ รูป อิติ เวทนา ดังนี้เป็นต้น ดังอธิบายในหนังสือวิปัสสนาขุณี ดังนี้ว่า

อิติ รูปนติ อิทํ รูปํ เอตตํกํ รูปํ น อิติ ปริํ รูปํ อตถิติ สภาวโต รูปํ ปชานาติ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโย.

ในคำว่า อิติ รูปํ นี้พึงทราบว่า โยคีย่อมรู้รูปโดยสภาวะลักษณะดังนี้ว่า นี้คือรูป รูปมีเพียงเท่านี้ ไม่มีมากไปกว่านี้ แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็พึงทราบโดยนัยเดียวกัน^๘

^๗ สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัท ธนาเพลส จำกัด), ๒๕๕๑, หน้า ๙๗๗.

^๘ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ, **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา**), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓) หน้า ๓๑๗.

การกำหนดรูปนาม^๙ การที่จะกำหนดรูปนามนั้น เราต้องรู้จักรูปกับนามเสียก่อน เช่นขณะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง ชั้น ๕ เกิดแล้ว เมื่อรู้จักรูปนามแล้ว จะกำหนดรู้รูปนาม ต้องอาศัยสติ คือ ธรรมชาติหรือสภาพระลึกได้ คือ ระลึกชั้น ๕ นั้นแหละเป็นรูปกับนาม ตัวอย่าง เวลาเห็นนาฬิกา นาฬิกาเป็นรูป ตาเป็นรูป เห็นนาฬิกาตาม ๑ แล้วใจสบาย ความสบายนั้นเป็นเวทนา จำนาฬิกาได้ว่า งามความจำได้นั้นเป็นสัญญา แต่งใจให้เห็นว่างามเป็นสังขาร เห็นนาฬิกา ผู้เห็นเป็นวิญญาณคือจักขุ วิญญาณจิต เป็นจิตดวงหนึ่งเกิดทางจักขุทวาร ตาเห็นรูปครั้งหนึ่งครบชั้น ๕ พอดี ย่อชั้น ๕ ลงเป็น ๒ คือ รูปคงเป็นรูปไว้ตามเดิม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๔ ชั้นนี้ ย่อลงเป็นหนึ่งเรียกว่า นาม เมื่อย่อลงมาในแนวปฏิบัติจึงเหลือเพียงรูปกับนามเท่านั้น^{๑๐} สภาวะที่กำลังปรากฏ สัมผัสสัญญา พิจารณาเพียงแค่สังเกต วิเสสลักษณะและสามัญญลักษณะของสภาวะที่กำลังปรากฏ วิเสสลักษณะ คือลักษณะโดยเฉพาะของแต่ละรูป แต่ละนามไม่เหมือนกัน รูปเดินจะมีลักษณะแข็ง หรืออ่อน รูปไฟจะมีลักษณะร้อนหรือเย็น รูปลมจะมีลักษณะตั้งหย่อน เห็นนามจะมีลักษณะรู้สี นามได้ยินจะมีเสียง นามนึกคิดจะมีลักษณะรู้เรื่องราวต่าง ๆ เป็นต้น สามัญลักษณะ คือ ลักษณะโดยทั่วไป เหมือนทุกรูปนาม ได้แก่ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ต้องดับไป และอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้

ผู้ปฏิบัติผู้รับรู้อย่างนี้ ย่อมสำคัญว่า มีเพียงรูป เวทนา เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยไม่งาม ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงตามสภาวะ เช่นสภาวะนี้ คือ รูป แปรปรวน รูปก็มีเพียงแค่นั้น ไม่มีรูปอื่นยิ่งไปกว่านี้ แม้ในเวทนา สัญญา ก็มีนัยเดียวกันในการปฏิบัติ ขณะที่พิจารณาว่า เห็นหนอ ๆ หรือได้ยินหนอ ๆ จะเห็นรูปนามดับลงไปเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) ลักษณะของญาณต่ำ ลักษณะของญาณต่ำ เช่น ขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้น ภาวนาว่า “เห็นหนอ ๆ” นั้น รูปกับนามดับไปทุกขณะ แม้ขณะภาวนาว่า “พองหนอ ยุบหนอ หรือขว้างหนอ ซ้ายย่างหนอ” มีรูปกับนามเกิดดับทุกขณะอย่างนี้ ผู้ปฏิบัติรู้ได้เฉพาะตัว ผู้ไม่ปฏิบัติจะไม่รู้

๒) ลักษณะของญาณสูง ตั้งแต่อุทัยพหุญาณจนถึงสังขารุเปกขาญาณ เช่น ขณะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง อยู่ย่น เมื่อมีความเพียร มีสติ มีปัญญาพิจารณาถูกต้องตามนัยแห่งวิปัสสนาภาวนา จะเห็นรูปนามดับลงไปอย่างชัดเจน แต่ยังไม่แจ่มแจ้งแท้ ในขณะดับนั้นเรียกว่าสันตติชาติ จะมีอาการตกใจเล็กน้อย ข้อนี้รู้ได้เฉพาะผู้ปฏิบัติ ปริยัติจะพิสูจน์ไม่ได้ แม้จะเรียนจนจบพระไตรปิฎก ก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ คือ ไม่สามารถเห็นความเกิดดับของรูปนามได้เป็นอันขาด

^๙ พระมหาสุเรศ สุเรโส (แจ่มแจ้ง), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดรูปนามในอริยาปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒.

^{๑๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๔๖.

ส่วนการจะรู้แจ้ง ก่อนขั้น ๕ หรือรูปนามจะดับจะมีลักษณะเป็นอย่างไร ขณะดับเป็นอย่างไร หลังจากดับไปแล้วเป็นอย่างไรนั้น ต้องปฏิบัติถึงสังขารโลภิกขณ คือ ญาณที่ ๑๒ จึงจะรู้ได้ อย่างชัดเจน^{๑๑}

๑) กำหนดตามหลักปริญา ๓

การกำหนดขั้น ๕ ตามหลักปริญา มีนัยดังนี้ คือ

ญาณปริญา ตามพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวว่าเมื่อเดินก็รู้ชัด ว่าเราเดิน ฯลฯ คำว่า รู้ชัด มาจาก ปชานาติ หมายถึงการวิจัยอิริยาบถ ๔ ของสัตว์ อิริยาบถ ๔ เกิดจากวาโยธาตุ ซึ่งเป็นกายย่อยกายหนึ่ง จะเรียกว่า วาโยกายก็ได้ ในพระปริยัติธรรม^{๑๒}

พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า อิริยาบถเกิดจากจิตตชวาโยธาตุที่แผ่ไปทำให้อวัยวะต่าง ๆ มีมือ มีเท้า เป็นต้น เคลื่อนไหวไปเป็นกิริยาอาการยืน กิริยาอาการเดิน เป็นต้น ดังนั้น การที่จะรู้กลไกของอิริยาบถ ๔ ในขั้นญาณปริญา จึงต้องเข้าไปกำหนดรู้สภาวะลักษณะพร้อมทั้งปัจจัยของจิตตชวาโยธาตุซึ่งเป็นรูป และกำหนดรู้จิตซึ่งเป็นนามด้วย เพราะจิตเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดวาโยธาตุ การรอบรู้ในขั้นนี้ ยังเป็นปรโตโฆสะ คือปัญญาที่เกิดจากการฟัง หลังจากมีปัญญาขั้นนี้แล้ว ยังต้องรู้ตัวสภาวะลักษณะของจิตตชวาโยธาตุและของจิตในขั้นโยนิโสมนสิการด้วย จึงจะชื่อว่า เป็นการกำหนดรู้ด้วยการรู้ยังเป็นความรู้ขั้นญาณปริญาในขั้นภาวนา^{๑๓}

ตรีนปริญา เป็นการพิจารณาอิริยาบถ ๔ ว่าไม่เที่ยง^{๑๔} อรรถกถา มหาสติปัฏฐานสูตร อธิบาย ดังนี้ “โยคาวจรพิจารณาเห็นธรรม คือความเกิด คือพืงนำความเกิด และความเสื่อม แห่งรูปขั้น ออกแสดงโดยอาการทั้ง ๕^{๑๕} รูปเกิดเพราะอวิชาเกิด (สมุทยะ), ตัณหาเกิด, กรรมเกิด, อาหารเกิด, (หรือจิต อุตฺ), และลักษณะการเกิด (นิพพตติลักษณะ) รูปขั้นจึงเกิด และเพราะอวิชาดับ (นิโรธา), ตัณหาดับ, กรรมดับ, อาหารดับ, และมีลักษณะความผันแปร (วิปริณามะ) รูปขั้นจึงดับ ความเกิดดับของรูปขั้น ก็มีโดยอาการ ๕ ตามนัยพระบาลี คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

จากพุทธพจน์ข้างต้น “อาหารเกิดรูปขั้นจึงเกิด” เมื่อถือเอาอาหารนั้น ก็เป็นอันถือเอาแม่ธาตุและจิตเป็นเหตุแห่งความเป็นไปด้วยเหมือนกัน^{๑๖} ดังนั้น จิตตชวาโยธาตุซึ่งเป็นรูปเกิดจากจิต ย่อมเกิด ย่อมเสื่อมโดยอาการ ๕ เช่นกัน จิตตชวาโยธาตุจึงไม่เที่ยง อิริยาบถ ๔ ก็ไม่เที่ยงไปด้วย

^{๑๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) วจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓๖.

^{๑๒} พันเอกธงชัย แสงรัตน์, ปริญาในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท รุ่งเรืองการพิมพ์ ๒๕๕๗), หน้า ๕๒.

^{๑๓} พันเอกธงชัย แสงรัตน์, ปริญาในพระพุทธศาสนา, หน้า ๕๓.

^{๑๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๐๑.

^{๑๕} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๐๖/๖๘๔.

^{๑๖} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑๐๓/๖๘๔-๖๘๕.

ปหานปริญา เมื่อพิจารณาชั้นศีรณปริญาจนอินทรีย์ ๕ แก่กล้าแล้ว ก็จะถึงการละฉันทราคะในอริยาบถ การสลัดออกจากอุปาทานในอริยาบถ นี่เป็นการกำหนดรู้ด้วยการละ เป็นปหานปริญา^{๑๗}

ปริญา ๓ นี้ เป็นโลกียะ มีชั้น ๕ เป็นอารมณ เป็นกิจในอริยสังข์ข้อที่ ๑ คือทุกข์แต่ในทางปฏิบัติจัดเข้าในวิสุทธข้อ ๓ ถึง ๖ คือ ตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณถึงปัจจยปริคคหญาณ เป็นภูมิแห่งญาติปริญา ตั้งแต่กลาปสัมมสนญาณถึงอุทัยพยานุสสนาเป็นภูมิแห่งศีรณปริญา ตั้งแต่กังวลปัสสนาขึ้นไปเป็นภูมิแห่งปหานปริญา^{๑๘}

ปริญาทั้ง ๓ ดังที่กล่าวนี้ ญาติปริญาอย่างเดียวกับพระโยคีได้ปฏิบัติบรรลุแล้วมีอยู่ส่วนศีรณปริญาและปหานปริญา ก็สามารถบรรลุได้ด้วยเพราะ สังขารปริเฉทและปัจจยปริคคหญาณสำเร็จได้ เมื่อมีการเจริญสติเข้าสู่การปฏิบัติที่ถูกทาง กำหนดอย่างต่อเนื่องศีรณปริญา และปหานปริญญาก็จะเกิดขึ้นตามลำดับของสภาวะธรรมขั้นสูงต่อไป

ในบาลีสัมมสนญาณได้กล่าวว่า ปัญญาที่กำหนดโดยสังเขปธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ญาณในการพิจารณา) ชื่อว่ารูปในอดีต ปัจจุบันและอนาคต รูปใกล้เคียงที่ใกล้เกิดขึ้นเพราะ อวิชชาเป็นบ่อเกิด แต่เมื่อโยคีมีการกำหนด ก็สามารถดับสังขารได้ ดับอวิชชาได้ ความรู้ย่อมเกิดขึ้นชื่อว่า ญาณ เพราะอรรถ รู้ได้ ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่า รู้ทั่ว เหตุนี้จึงกล่าวว่า ปัญญาในอันกำหนดโดยสังเขปธรรมทั้งหลาย

กล่าวถึงเรื่องกิจ ๔ มีปริญาภิชาเป็นต้น ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในกิจเหล่านั้นปริญญามี ๓ อย่าง ต่างกันโดยชื่อ แต่โดยความหมายนัยเดียวกัน

๒) กำหนดตามญาณ ๑๖

วิธีการกำหนดชั้น ๕ หรือรูป-นาม เริ่มตั้งแต่การกำหนด นามรูปปริเฉทญาณ จนรู้ว่าอย่างไรเป็นนาม อย่างไรเป็นรูปจนกระทั่งรู้ ละเอียด ประณีต เข้าถึงโคตรภูญาณ คือ อยู่ระหว่างขั้น ปุณฺณกับอริยชน พ้นจากนั้นไปแล้ว เป็นมคฺคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณตามลำดับกัน เป็นพระอริยบุคคลตามลำดับขั้นในที่สุดสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้สิ้นเชิง อีกนัยหนึ่ง วิธีการกำหนดชั้น ๕ ให้กำหนดกำจัดฉันทราคะในรูป ในเวทนา ในสัญญาในสังขาร และในวิญญาณ^{๑๙} พระผู้มีพระภาคตรัสให้มองเห็นคุณโทษและการสลัดออกจากอุปาทานชั้นว่า “ภิกษุ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณในรูปสภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษในรูปธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากรูปเป็นต้น”^{๒๐}

อีกอย่างหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน

^{๑๗} พันเอกธงชัย แสงรัตน์, ปริญาในพระพุทธศาสนา, หน้า ๕๔.

^{๑๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๕-๖๒/๖๒-๖๙.

^{๑๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒/๘.

^{๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๘/๑๐๐.

รูปย่อมเปื้อน่ายแม่ในเวทนา ย่อมเปื้อน่ายแม่ในสัญญา ย่อมเปื้อน่ายแม่ในสังขาร ย่อมเปื้อน่ายแม่ในวิญญาณเมื่อเปื้อน่าย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๑} พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีการกำหนดชั้น ๕ โดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยงมีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๒๒} และในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พระองค์ก็ตรัสโดยนัยนี้เช่นกัน เมื่อสาวกผู้ได้สดับรู้เห็น รู้ชัดอย่างนี้แล้ว ก็จะไม่มีการอื่นที่จะทำอย่างนี้อีกต่อไป อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีการกำหนดชั้น ๕ โดยความเป็นทุกข์ก็มี ตรัสโดยความเป็นอนัตตาก็มี มีใจความว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นอนัตตาให้กำหนดเห็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นหรือรู้ชัดอย่างนี้ด้วยปัญญาแล้ว ก็อย่างอื่นนอกจากนี้ที่จะต้องทำนั้นก็ไม่มีอีกต่อไป^{๒๓}

อีกอย่างหนึ่งพระองค์ตรัสว่า รูปเป็นธรรมของมาร เวทนาเป็นธรรมของมาร สัญญาเป็นธรรมของมาร สังขารเป็นธรรมของมาร และวิญญาณเป็นธรรมของมาร อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ รู้ชัดว่า ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๔} พระผู้มีพระภาคตรัสถึงชั้น ๕ โดยเป็นอนิจจสัญญาหมายว่ารูปเป็นต้นไม่เที่ยง แก่พระอาณนที จากนั้นพระอาณนทีไปบอกแก่พระคิริมานนที ผู้กำลังอาพาธอยู่ในขณะนั้นมีใจความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งไม่เที่ยง ผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยไม่ยึดถือด้วยอุปาทานในชั้น ๕ จึงทำให้ที่อาพาธจักบรรเทาเบาคลายและหายไปโดยฉับพลัน^{๒๕}

จึงกล่าวได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในแนว สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นการกำหนดชั้น ๕ เนื่องด้วยเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมตามอาการที่ปรากฏ เป็นการกำหนดรู้เห็นรูปนามเท่านั้น เป็นการกำหนดเพื่อดับสัพพทุกข์ มีวิมุตติรส เป็นความหลุดพ้นเป็นธรรมอันพึงปรารถนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่เป็นบรมสุขโดยแท้ และการกำหนดชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดให้เห็นสภาวะตามความเป็นจริงของไตรลักษณ์ถึงจะเป็นวิปัสสนาญาณอย่างแท้จริง และในที่นี้จะได้กล่าวแยกวิธีการปฏิบัติในเรื่องชั้น ๕ โดยละเอียดต่อไปดังนี้

^{๒๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒/๒๗.

^{๒๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖/๒๔.

^{๒๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖/๒๔-๓๐.

^{๒๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๗/๒๖๒-๒๖๔.

^{๒๕} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๒๘.

๓.๒.๓ การกำหนดไตรลักษณ์ในการเจริญวิปัสสนา

คำว่า ไตรลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับขั้น ๕ หมายถึง ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นของมีตัวตน กับ ขั้น ๕ คือ รูป และนาม มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ดังนี้

อนิจจลักษณะ กับขั้น ๕ มีความเกี่ยวเนื่องหรือต่อเนื่องกัน ดังพุทธดำรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละขั้นไม่เที่ยง^{๒๖} กล่าวคือ ขั้น ๕ มี อนิจจลักษณะ ซึ่งมีสาเหตุ ๔ ประการ ได้แก่^{๒๗} เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการดับ เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย ๆ เพราะอยู่ได้ชั่วขณะ ๆ เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะที่ถูกพิจารณาเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นขัดกันเองในตัวเองกับความเที่ยง จะเห็นว่า รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณ กล่าว คือ ขั้น ๕ มีความเกี่ยวข้องกันกับ อนิจจลักษณะ ได้แก่ ความสืบต่อแห่งขั้น ๕ ปิดบัง อนิจจลักษณะ พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึง อนิจจลักษณะ เช่น การเดินของมนุษย์ที่เป็นการสลับระหว่าง การก้าวเท้าซ้าย และการก้าวเท้าขวา ขณะที่เริ่มยกเท้าซ้าย คือ การเกิดขึ้นแห่งการก้าวเท้าซ้าย ขณะที่เท้าซ้ายเหยียบพื้น พร้อมกับก้าวเท้าขวา สู่เท้าซ้าย คือ การดับไปแห่งการก้าวเท้าซ้าย จากข้อความนี้เราจะเห็นว่า การก้าวเท้าซ้ายเป็นของแปรปรวน เป็นของชั่วคราว และการก้าวเท้าซ้ายปฏิเสธความเที่ยง ในกรณีเท้าขวาก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน กล่าว คือ การเดินของมนุษย์มีอนิจจลักษณะ^{๒๘}

ขั้น ๕ อันประกอบ ด้วยรูปนาม ล้วนเป็นที่ตั้งของกองทุกข์ คือ สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เมื่อรู้โดยแท้จริงแล้ว จะเกิดความรู้ชนิดที่จิตใจจะไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็นอะไรด้วยความยึดถือ แต่ถ้าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ที่เรียกกันว่า “ความมี ความเป็น” เข้าไปเกี่ยวข้องกับสติสัมปชัญญะ โดยอำนาจของปัญญา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอำนาจของตัณหา พระไตรลักษณ์ลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาล ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม เรียกโดยรวมว่า ขั้น ๕ ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ลักษณะทั้ง ๓ ประการ เป็นลักษณะของ สังขตธรรม แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ต่อกัน เมื่อรู้ลักษณะใด ลักษณะหนึ่งสามารถที่จะเชื่อมโยงไปยังลักษณะอื่นได้อีก ตามพระคัมภีร์ จะเริ่มต้นที่ อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะแห่งความเป็นของไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของรูปธรรม นามธรรม เป็นเหตุให้รู้ต่อไปว่า ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้น เป็นความทุกข์ ของรูปธรรม ซึ่ง หมายถึง การมองเห็นทุกขลักษณะ พร้อมไปกับ อนิจจลักษณะ ความสืบต่อแห่งขั้น ๕ ปิดบังอนิจจลักษณะแห่งขั้น ๕ การไม่ได้พิจารณา โดยถ้วนถี่ ถึงความเกิดและความดับแห่งขั้น ๕ จึงถูกความสืบต่อแห่งขั้น ๕ ที่เรียกว่า

^{๒๖} พุ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๔๒/๔๖๑.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ไตรลักษณ์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสภา จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖.

^{๒๘} นันทพล โจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า. ๙๖.

สันตติ ปิดบัง อนิจจลักษณะแห่งขั้น ๕ ไว้ ดังคำที่ว่า อนิจจลักษณะ ไม่ปรากฏเพราะถูกปิดบังโดยสันตติ^{๒๙} ขั้น ๕ มีความเกิดขึ้นและความแตกสลายอยู่ภายในตลอดเวลา แต่ความเกิดดับ เป็นไปอย่างหมุนเนื่อง ติดต่อกันรวดเร็ว คือ เกิด ดับ เกิด ดับ เกิด ดับ ฯลฯ ทำให้บุคคลเข้าใจผิดว่าขั้น ๕ คงที่ถาวร ไม่มีความเปลี่ยนแปลง โดยความเป็นจริงความเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทีละน้อยและต่อเนื่อง จนไม่เห็นช่องว่าง เปรียบได้กับใบพัดที่กำลังหมุน ทำให้บุคคลมองเห็นเป็นแผ่นกลมแผ่นเดียวที่อยู่นิ่ง เมื่อใบพัดนี้หมุนช้าลง จะเห็นเป็นใบพัดกำลังเคลื่อนไหวแยกเป็นใบ ๆ เมื่อใบพัดหยุด จะเห็นชัดว่า เป็นใบพัดต่างหากกัน ตามจำนวนที่เป็นจริง ความสืบทอดแห่งขั้น ๕ ที่ปิดบัง อนิจจลักษณะ การสืบทอดแห่งรูปขั้น ปิดบังอนิจจลักษณะ นั้น ปรากฏให้เห็นอยู่ทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอกและของร่างกาย ทั้งในระดับส่วนประกอบย่อย และในระดับองค์รวม นอกจากนี้ยังปรากฏให้เห็นในพฤติกรรมของมนุษย์ การสืบทอดแห่งรูปขั้นปิดบังอนิจจลักษณะ

ทุกขลักษณะกับขั้น ๕ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละขั้น เป็นทุกข^{๓๐} กล่าว คือ ขั้น ๕ มีทุกขลักษณะ “ทุกข” ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวด คือ^{๓๑} เวทนา ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ทุกขในเวทนา เป็นทุกขที่มีความหมายแคบที่สุด เรียกว่า ทุกขเวทนา (โดยความรู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข) จัดเป็น เวทนาขั้น ทุกขในไตรลักษณ์ เป็นทุกขที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมทุกขทั้ง ๓ หมวดธรรม ทุกขในอริยสัจ ๔ คือ สภาวะทุกขในไตรลักษณ์ที่จำกัดขอบเขตเฉพาะ ที่จะปัญหาแก่นมนุษย์ กล่าว คือ ทุกขอริยสัจ หมายถึงเฉพาะเรื่องอุปาทานขั้น

ทุกขตา สามารถจำแนกตามนัยใน ทุกขตาสูตร ได้ ๓ ประเภทใหญ่ ได้แก่

ทุกขทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ ทุกข สังขารทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ สังขาร

วิปริณามทุกขตา หมายถึง สภาวะทุกข คือ ความแปรผันไป

ทุกขทุกขตา คือ ทุกขที่เป็นความรู้สึกทุกข ได้แก่ ความทุกขทางกาย และความทุกขทางใจ โดยสามัญตรงตามชื่อและตามสภาพ เช่น “ความเจ็บปวด ไม่สบาย เมื่อยขบ” ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งแห่ง เวทนาขั้น^{๓๒}

สังขารทุกขตา คือ ทุกขตามสภาพสังขาร หมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดันด้วยการเกิดขึ้น และการเสื่อมสลายของปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้ง ทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ ไม่คงตัว^{๓๓}

วิปริณามทุกขตา คือ ทุกขเนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกขที่แฝงอยู่ในความแปรปรวน ได้แก่ ความรู้สึกสุข เป็นเพียงทุกขในระดับหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งความรู้สึกสุข นี้เป็นทุกขแฝง หรือมีทุกขตามแฝงอยู่ด้วยตลอดเวลา ซึ่งจะกลายเป็นความรู้สึกทุกขทันทีที่สุขเวทนานั้นแปรปรวนไป กล่าว

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๓.

^{๓๐} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๒.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๑-๓๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๓๓} อ่างแล้ว, หน้า ๔๑.

คือ ความรู้สึกสุขนี้ก่อให้เกิดทุกข์ เนื่องจากความไม่จริงจัง และความไม่คงเส้นคงวาแห่งความรู้สึกสุข ซึ่งความรู้สึกสุข นี้เป็นลักษณะหนึ่งแห่งเวทนาขันธ ฉะนั้นเวทนาขันธ จึงมีลักษณะเป็นทุกข์ทุกขตา และวิปริณามทุกขตา และขันธ ๕ ทุกขันธจึงมีลักษณะแห่งความเป็นสงขารทุกขตา เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ เรียกว่า ทุกขลักษณะ

ความยักย้ายเคลื่อนไหวแห่งขันธ ๕ ปิดบังทุกขลักษณะแห่งขันธ ๕ การที่ไม่ได้พิจารณาโดยถ้วนถี่ว่าขันธ ๕ เกิดจากเหตุปัจจัย ขันธ ๕ เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดันด้วยการเกิดขึ้น การเสื่อมสลายแห่งปัจจัยต่าง ๆ ในขันธ ๕ ที่ขัดแย้งทำให้ขันธ ๕ คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ และขันธ ๕ ไม่คงตัว จึงถูกการยักย้ายเคลื่อนไหวที่เรียกว่า อริยาบถ ปิดบังทุกขลักษณะแห่งขันธ ๕ ไว้ ดังคำที่ว่า ทุกขลักษณะไม่ปรากฏ เพราะอริยาบถปิดบังไว้^{๓๔}

ขันธ ๕ มีภาวะที่ทนอยู่มิได้ ภาวะที่คงสภาพเดิมอยู่มิได้ หรือภาวะที่ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ เนื่องจากมีแรงบีบคั้นกดดันขัดแย้งร้าวอยู่ภายในส่วนประกอบต่าง ๆ แห่งขันธ ๕ และภาวะแห่งขันธ ๕ จะเข้มข้นจนถึงระดับที่ปรากฏ แก่ความรู้สึกของบุคคล ต้องกินเวลาระยะหนึ่ง แต่ในระหว่างนั้นหากขันธ ๕ ที่สนใจมีการคืบเคลื่อน ยักย้าย หรือเปลี่ยนสภาพไปเสียก่อน ทั้งในลักษณะที่ขันธ ๕ ที่สนใจเคลื่อนพ้นจากบุคคล และบุคคลแยกพรากจาก ขันธ ๕ สนใจ ภาวะที่บีบคั้นกดดันขัดแย้งแห่งขันธ ๕ นั้นย่อมไม่ทันปรากฏ ปรากฏการส่วนใหญ่มักเป็นไปเช่นนี้ ทุกขลักษณะ ถึงไม่ปรากฏ การยักย้ายเคลื่อนไหวที่ปิดบังทุกขลักษณะ แห่งขันธ ๕ สามารถแยก พิจารณาในระดับรายละเอียด แต่ละขันธ ได้เห็นถึง การยักย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังทุกขลักษณะ แห่ง รูปขันธที่ปรากฏ ให้เห็นตามสิ่งแวดล้อมภายนอกเป็นอย่างดีแล้ว ยังสามารถนำไปเป็น ตัวอย่างที่อนุমানไปสู่ความเข้าใจถึงการยักย้ายเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ แห่งรูปขันธ ที่ปรากฏในแง่มุมอื่น รวมไปถึงความเข้าใจ ถึงการยักย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังทุกขลักษณะ แห่ง นามขันธ ๔ ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ความยักย้ายเคลื่อนไหว ปิดบัง ทุกขลักษณะ แห่งขันธ ๕

อนัตตลักษณะ กับ ขันธ ๕ ในส่วนของ ขันธ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับนัตตลักษณะ ได้แก่ ขันธ ๕ มีอนัตตลักษณะ และทฤษฎีขันธ ๕ ส่งเสริมการเข้าถึงอนัตตลักษณะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่ละขันธเป็นอนัตตา^{๓๕} กล่าว คือ ขันธ ๕ มีอนัตตลักษณะ เนื่องจากขันธ ๕ ขันธใดขันธหนึ่ง หรือทั้งหมดรวมกัน การที่ไม่ได้พิจารณา โดยถ้วนถี่ว่า สรรพสิ่งเมื่อพิจารณาแยกย่อยในรายละเอียด ประกอบไปด้วยขันธ ๕ จึงถูกความเป็นหน่วยรวมที่เรียกว่า ฆนะ ปิดบังอนัตตลักษณะไว้ ดังคำที่ว่า อนัตตลักษณะ ไม่ปรากฏ เพราะแห่งปิดบังไว้^{๓๖}

จะเห็นได้ว่า สรรพสิ่งที่เรียกชื่อตามสมมุติบัญญัตินั้น ล้วนเกิดจากขันธ ๕ มารวมกันปรุงแต่งขึ้น เมื่อแยกย่อยสิ่งที่สนใจออกเป็นขันธ ๕ แล้ว สิ่งที่สนใจนี้ซึ่งเป็นหน่วยรวมแห่งขันธ ๕ ย่อมจะไม่มี โดยที่บุคคลธรรมดาตามองไม่เห็นความจริงนี้ เพราะถูกความจำหมายเป็นหน่วยรวมปิดบังอนัตตลักษณะไว้ เมื่อนำทฤษฎีขันธ ๕ มาวิเคราะห์พิจารณาโดยถ้วนถี่เห็นความแยกย่อยออกเป็น รูปขันธ

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๓๖} อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น จึงประจักษ์ในความมิใช่ตัวตน มองเห็นว่าเป็นอนัตตา

ไตรลักษณ์ เป็นคำสอนสากล ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนในเรื่องไตรลักษณ์ ที่เป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ที่ประกอบด้วย รูปธรรมและนามธรรม ซึ่งเรียกว่าชั้น ๕ คำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสัจธรรม ของชีวิตที่สอนให้มนุษย์ รู้ชีวิตตามความเป็นจริง ดำเนินชีวิต ให้สอดคล้องกับความจริง เพื่อนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุด ของชีวิต

สังขาร มี ๒ นัย^{๓๗} คือ สังขาร ที่เป็นข้อหนึ่งในชั้น ๕ กับสังขารที่กล่าวถึง ในไตรลักษณ์ เพราะสังขาร ๒ นัย มาในหลักธรรมสำคัญ คือ

- ๑) สังขาร ในชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
  - ๒) สังขาร ในไตรลักษณ์ สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
- สังขาร ในชั้น ๕ มีความหมายแคบกว่า สังขาร ในไตรลักษณ์ หรือเป็นส่วนหนึ่งของสังขาร ในไตรลักษณ์

สังขาร โดยความหมายศัพท์ ในชั้น ๕ หมายถึง สภาวะที่ปรุงแต่งจิต ตัวปรุงแต่งจิตใจ และการกระทำ ให้มีคุณภาพต่าง ๆ เครื่องปรุงของจิต หรือแปลกันง่าย ๆ ว่า ความคิดปรุงแต่ง ส่วนสังขารในไตรลักษณ์ หมายถึง สภาวะที่ถูกปรุงแต่ง

โดยองค์ธรรม ออกเป็น ๒^{๓๘} อย่าง คือ รูปธรรม กับ นามธรรม และแบ่งนามธรรมย่อยออกไปอีกเป็น ๔ อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เห็นได้ว่า สังขาร ในชั้น ๕ เป็นนามธรรมอย่างเดียว และเป็นเพียงส่วนหนึ่งใน ๔ ส่วนของ นามธรรม แต่ สังขาร ในไตรลักษณ์ ครอบคลุมทั้ง รูปธรรมและนามธรรม โดยอาศัยสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์สิ่งที่เป็นเหมือนเครื่องปิดบังซ่อนคลุมเหล่านี้ คือ ธรรมที่ปิดบังไตรลักษณ์

การที่ไม่สามารถมองเห็นรูป นาม อันเป็นสภาวะธรรม ทางความเป็นจริง ของไตรลักษณ์ได้โดยง่าย เพราะมีธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นปิดบังไว้ ธรรมที่ปิดบังไม่ให้เห็นความจริง ของไตรลักษณ์ มี ๓ ประการ คือ

- ๑) สันตติ ปิดบัง อนิจจัง สันตติ หมายถึง การเกิดขึ้นติดต่อนเนื่องกันอย่างรวดเร็วของ รูป นาม ธรรมดา รูป นาม นั้น มีความเกิดและดับติดต่อนเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา โดยไม่มีหยุดหย่อน และเป็น การเกิดดับต่อนเนื่องกันรวดเร็วมาก จนเราไม่สามารถที่จะเห็น ความดับไป เพราะนามใหม่ รูปใหม่ที่เกิดขึ้นมาทดแทนอยู่เรื่อย ๆ ทำให้เราเห็นเหมือนกับว่า รูป นาม นั้น ยังมีอยู่เรื่อย จึงเป็นเครื่องปิดบังทำให้ไม่เห็น อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงของรูป นามได้

อุปมาเปรียบเหมือนเวลาดูภาพยนตร์ การเห็นภาพที่ปรากฏบนจอเพียง ๑ หรือ ๒ นาที ตามรูปที่ฉายผ่านกล้อง ออกไปให้เห็นที่หน้าจอ ไม่ใช่รูปเดียว อาจมีหลายสิบ หลายร้อยรูป แต่อาศัย

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๑๙.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

ความเร็วของ รูปหนึ่ง ๆ ที่เลื่อนไปติดต่อกับรูป ที่หมดไป และรูปที่เกิดขึ้นใหม่นั้นเอง จึงทำให้เห็นไปว่าเป็นรูปเดียวกัน การที่ไม่สามารถเห็นเป็นหลายรูป ได้ฉับใด รูป นาม เป็นไปฉับนั้น อันที่จริงแล้ว รูป นาม ยังเกิดดับรวดเร็วยิ่งกว่าภาพยนตร์ การเห็น รูป นาม ว่าไม่เที่ยง จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เมื่อเห็นความจริงไม่ได้เช่นนี้แล้ว วิปัสสนา คือ ความสำคัญผิดว่า เที่ยง ที่ เรียกว่า นิจจวิปัสสนา ต้องเกิดขึ้น ปิดบัง อนิจจัง

๒) อิริยาบถ ปิดบัง ทุกข์ เพราะการไม่ได้ พิจารณาอิริยาบถ จึงไม่เห็นว่าเป็น รูป นาม มีทุกข์ เบียดเบียนบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อเปลี่ยนอิริยาบถใหม่ รู้สึกสบายทุกที การเห็นอิริยาบถใหม่เป็นทุกข์นั้น จึงเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เมื่อเห็นความจริงของ อิริยาบถใหม่ ไม่ได้เช่นนี้ วิปัสสนา คือ ความสำคัญผิดว่าสุข เรียกว่า สุขวิปัสสนา สำคัญว่า รูป นาม เป็นสุขหรือเป็นดี ด้วยอำนาจแห่ง ทิณฺณิ เกิดขึ้นและเป็นปัจจัย ทำให้เกิดตัณหา ทำให้อยากได้ ยินดีพอใจใน รูป นาม นั้น ทำให้มีความต้องการ บรรารณา ดันรนต่าง ๆ ทั้งนี้ล้วน เป็นไปด้วยอำนาจ แห่งตัณหา ที่อาศัยรูป นาม เกิดขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้ พิจารณาอิริยาบถ จึงทำให้ไม่เห็นทุกข์ และทำให้ จึงเป็นเหตุให้ สุขวิปัสสนา เกิดขึ้นปิดบัง ทุกข์

๓) ขนสัณฺญา ปิดบัง อนัตตา เพราะขนสัณฺญา คือ การที่เข้าไป รวบรวมกัน ของชั้น ๕ หรือ รูป นาม อยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน จึงทำให้เข้าใจว่า เป็นก้อนหรือเป็นแห่ง และสำคัญว่า มีสาระแก่นสารในชั้น ๕ หรือ รูป นาม ที่รวมอยู่ด้วยกัน ในขณะที่ได้เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง เพียงขณะจิตเดียว ชั้น ๕ หรือ รูป นาม ที่เกิดร่วมกัน ทุกขณะอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เราไม่สามารถ จะเห็นความแยกกัน ของรูปแต่ละรูป ของนามแต่ละนาม และไม่สามารถที่จะทำให้ รูป นาม กระจายออกไปสดเป็นส่วน

เมื่อเราไม่สามารถจะกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือ ขนสัณฺญาให้แยกออกจากกันได้ เราก็ไม่มีโอกาสที่จะเห็นอนัตตา เมื่อไม่เห็นอนัตตาวิปัสสนา ที่เรียกว่า อตฺตวิปัสสนา คือ ความสำคัญว่าเป็นตัว เป็นตนหรือเป็นเรา ก็จะต้องเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยแก่ตัณหา ทำให้ความบรรารณา เห็นว่าเป็นของดี เห็นว่ามีตัวมีตน ฉะนั้นจึงจะต้องทำลายสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ให้หมดไป เมื่อสิ่งที่ปิดบังถูกทำลายแล้ว วิปัสสนา ซึ่งเป็นผล ก็ต้องถูกทำลายไปด้วย เพราะธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นเหตุ เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เมื่อเหตุหมดไป วิปัสสนา ซึ่งเป็นผล หมดไป

อนัตตลักษณะ คือ อนัตตา เป็นความสำคัญในพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจาก ศาสนาหรือลัทธิอื่น ๆ ซึ่งลัทธิอื่น ล้วนต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นประธาน หรือมีของที่เที่ยงแท้ หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องยึดถือ อย่างน้อยก็สิ่งหนึ่ง มิฉะนั้น ก็จะไม่มีอะไรเป็นใหญ่ เป็นประธาน หรือ มีอำนาจในทางพระพุทธศาสนา สอนให้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ไม่มีใครมีอำนาจ ไม่ได้อยู่ในอำนาจของใคร และไม่มีใครสามารถจะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจได้ เป็นลักษณะของ อนัตตา

ข้อปฏิบัติที่จะทำให้เกิดวิปัสสนา หรือเห็นไตรลักษณ์ได้ คือ ต้องทำลายเครื่องปิดบังแห่งไตรลักษณ์ จะไม่สามารถทำลายเครื่องปิดบังให้หมดไป ไม่มีโอกาสที่จะเห็น ไตรลักษณ์วิธีทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ มีอยู่อย่างเดียว คือ ปฏิบัติตามหลักวิธีการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นอกจากนี้ ไม่มีทางอื่นใดอันอีกเลย สติปัฏฐาน ๔ ที่สามารถทำลาย วิปัสสนา และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นความจริงของ รูป นาม ที่เป็น สภาวะไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ในการเจริญวิปัสสนานั้น ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้สภาวะธรรมใดสภาวะธรรมหนึ่งให้ขาดเสียก่อน ให้เป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ปัญญาเห็นการขาดของสภาวะนั้นเรียกว่า “สันตติ” สันตติ คือ ความสืบทอดหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่องปิดบังไว้ อนิจจลักษณะจึงไม่ปรากฏ เพราะมิได้มีสติการความบีบคั้นกดตันที่มีอยู่ตลอดเวลาที่ถูกอิริยาบถ คือ ความยักย้าย เคลื่อนไหว ปิดบังไว้ทุกขลักษณะ จึงไม่ปรากฏ เพราะมิได้มีสติการความแยกย่อยออกเป็นธาตุต่าง ๆ ถูกขณะ คือ ความเป็นแห่งเป็น ก้อนเป็นขึ้นเป็นอันเป็นมวลหรือเป็นหน่วยรวมปิดบังไว้ อนัตตลักษณะ จึงไม่ปรากฏ หลักรรมทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์มีอยู่อย่างเดียว คือ ปฏิบัติตามหลักและวิธีการสติปัฏฐาน ๔ นอกจาก หลักรรมไม่มีทางอื่นได้อีกเลย สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้นที่สามารถทำลายวิปัสสนา และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นความจริงของรูปนามที่เป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

จึงกล่าวได้ว่า ผู้เจริญวิปัสสนาเป็นผู้กำหนดรูป-นามที่จะให้เห็นว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั่น ในเวลาที่ทำการกำหนด รูป-นามนั้น ถ้าหากว่าการกำหนดนั้น เป็นการกำหนดที่ถูกต้องแล้วการกำหนด รูป-นามนั้น จะต้องเป็นการทำลายสันตติ ซึ่งเป็นเครื่องปิดบังอนิจจังและทำลายอิริยาบถที่ปิดบังทุกข์ และเป็นการทำลายชนสังขญาที่เป็นเครื่องปิดบังอนัตตาไปในตัวนั่นเองเพราะเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง ๓ นี้เมื่ออันใดอันหนึ่งถูกทำลายลงไป ก็ได้ชื่อว่าถูกทำลายลงไปทั้ง ๓ อย่าง ไม่ใช่จะต้องทำลายกันคนละครั้งคราว

๓.๓ อารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร

ในการเจริญวิปัสสนาเป็นการเจริญสติและพิจารณาให้รู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบัน โดยการพิจารณาอารมณ์ของขั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓.๓.๑ อารมณ์ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

อารมณ์ หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวจิต สิ่งหวังเหนี่ยวจิต สิ่งที่ยึดจิตไว้ โดยทั่วไป หมายถึง ความรู้สึกนึกคิด หรือจิตใจที่แปรปรวน เปลี่ยนแปลง ไปแต่ช่วงเวลา เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เย็น ไม่มีอารมณ์ เป็นต้น^{๓๙}

คำว่า อารมณ์ หมายถึง สิ่งที่จิตไปเกาะเกี่ยวอยู่ แล้วยึดจิตไว้มี ๖ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ ตามลำดับ

อารมณ์และผู้รู้อารมณ์ในขณะที่จิตกำลังเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่นั้น ขณะนั้นมีได้มีแต่เฉพาะจิตที่เห็นเท่านั้น หรือมีได้มีแต่เฉพาะสิ่งที่จิตเห็นเท่านั้น แต่ต้องมีจิตเห็นและสิ่งที่จิตเห็น เมื่อมีสิ่งที่ถูกเห็นขณะใด ก็แสดงว่าขณะนั้นต้องมีสภาพเห็น คือ เห็นจิตด้วย แต่ถ้ามุ่งสนใจแต่เฉพาะวัตถุหรือสิ่งที่ถูกเห็นเท่านั้นก็จะทำให้ไม่รู้ความจริงว่าสิ่งที่ถูกเห็นนั้นปรากฏได้ก็เพราะจิตเกิดขึ้นทำกิจเห็นสิ่งนั้น

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๓๕๐.

ในขณะที่คิดนึกก็เช่นเดียวกัน เมื่อจิตคิดนึกเรื่องใด เรื่องรานั้นเป็นคำที่จิตกำลังคิดนึกอยู่ในขณะนั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อะไร สิ่งที่เกิดขึ้นนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า อารมณ

จิตจึงเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณนั้นมีไหม้แต่ในพระพุทธศาสนาหรือเฉพาะในมนุษย์เท่านั้น จิตเห็น จิตได้ยิน เป็นต้นนั้นเป็นปรมาตถธรรม ไม่ใช่เชื้อชาติใด ๆ ทั้งสิ้น การที่บัญญัติว่าเป็นบุคคลนี้เห็น สัตว์นั้นได้ยิน เป็นต้น ก็โดยอาศัยรูปและการจำ ถ้าไม่มีรูปและการจำ ก็ย่อมจะบัญญัติจิตเห็น จิตได้ยินนั้น ๆ ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น หรือเป็นสัตว์นั้นได้ยินไม่ได้ จิตเป็นปรมาตถธรรม ไม่ว่าจะเห็นจิตเห็นของสัตว์ใดบุคคลใด จิตเห็นที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จิตได้ยินก็จะต้องได้ยินเสียง จิตเห็นจะรู้อะไรไม่ได้ และจิตที่ได้อินจะรู้อะไรที่ปรากฏทางตาไม่ได้ ไม่มีผู้ใดมีอำนาจบังคับบัญชาให้ปรมาตถธรรมเปลี่ยนลักษณะและสภาพของปรมาตถธรรมนั้น ๆ เป็นอย่างอื่นได้ จิตซึ่งเป็นปรมาตถธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณนั้น เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัยจิตก็เกิดไม่ได้ เช่น เมื่อเสียงไม่เกิดขึ้นกระทบหู จิตได้ยินก็เกิดไม่ได้ เมื่อกลิ่นไม่เกิดขึ้นกระทบจมูก จิตรู้กลิ่นก็เกิดไม่ได้ จิตแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้น ๆ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นจึงต่างกันเป็น ๘๘ ประเภทหรือ ๑๒๑ ประเภท โดยพิเศษ (ซึ่งเรียกว่า ๘๘ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง) และปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทหนึ่ง ๆ นั้นก็ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว แต่ต้องมีหลายปัจจัย เช่น จิตเห็นเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย คือ ตาซึ่งได้แก่ จักขุปสาท และรูป คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นต้น จิตเป็นปรมาตถธรรมที่ไม่ใช่รูป ปรมาตถธรรมไม่ใช่รูปปรมาตถธรรมนั้น เป็นนามธรรม จิต เจตสิก นิพพานเป็นนามธรรม รูปเป็นรูปธรรม^{๕๐}

จึงกล่าวได้ว่า การข้ามพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะญาณจึงมีแนวทางปฏิบัติตามหลักแห่งอัมมัทธัจจวิคคหิตมานัส คือ วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยอัมมัทธัจจ ได้แก่ ความฟุ้งซ่านธรรมหรือตีตรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสบในระหว่างว่าเป็นนิพพาน) ซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ในการปฏิบัติ นั้น ได้แยกกระบวนการทำงานของวิปัสสนาออกเป็น ๒ ส่วน คือ อารมณและผู้รู้อารมณ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ารูปกับนามนั่นเอง เมื่อสังเคราะห์หลังสู่ภาคส่วนของการประพตปฏิบัติแล้วนั้นผู้ปฏิบัติต้องปรับอินทรีย์ให้เสมอกันก่อน จึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาญาณได้

๓.๓.๒ อารมณของการเจริญวิปัสสนา

ในชั้นธสุตฺร มีชั้น ๕ เป็นอารมณ ในการปฏิบัติวิปัสสนาใช้ ปรมาตถอารมณได้แก่ ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ชั้น ๕ สงเคราะห์เข้าใน รูปและนาม เป็นอาการของ รูปธรรมและนามธรรมที่จะต้องพิจารณาให้เห็นแจ้ง การที่จะให้เห็นแจ้งใน รูปนามได้นั้น ต้องปฏิบัติตามนัยแห่งสติปัฏฐาน ๔ และชั้น ๕ กับ สติปัฏฐาน ๔ ก็เป็นทางสายเดียวกัน ที่จะทำ ให้รูปนามปรากฏ ตามความเป็นจริงได้ ด้วยวิธีการกำหนด เพื่อจะให้เห็นความเกิดดับของรูป และนามนั่นเอง จะได้กล่าวถึงวิธีการกำหนดแบบต่างดั่งจะได้ขยายความต่อไป

^{๕๐} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, ปรมาตถธรรมสังเขป จิตสังเขปและภาคผนวก, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ขวณพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๗-๒๘.

คำว่า “อารมณ”^{๔๑} หมายถึง อารมณที่เป็นเครื่องยึดหน่วงจิตในทางวิปัสสนาก็ได้แก่ รูปนามที่เป็นปรมาตถ์ซึ่งจะพบเห็นได้ด้วย การปฏิบัติอย่างจริงจัง และจดจ่อต่อเนื่องเท่านั้น อย่างเช่น มีการเห็นเนื่อง ๆ ว่ารูปนามไม่เที่ยงเป็นต้น อารมณของวิปัสสนาอธิบายพอสังเขปดังนี้

๑) อารมณของการปฏิบัติจะต้องเป็นปรมาตถ์อารมณซึ่งต่างกับการปฏิบัติสมาธิ อารมณปรมาตถ์นี้จะเป็นเสมือนพาหนะนำผู้ปฏิบัติเข้าสู่วิปัสสนาได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษา และทำความเข้าใจ หลักธรรมในสัมมาทิฐิสูตร ได้แก่ อกุศลและกุศล อาหาร สัจจะ ๔ ขราและมรณะ ขาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาน สังขาร อวิชชา และอาสวะ ซึ่งเมื่อสงเคราะห์ลงแล้ว ก็คือ รูปกับนามนั่นเอง ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรูปนามเป็นอารมณ อย่างเช่น แรกปฏิบัติต้องกำหนดให้รู้ว่าอะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ขณะที่มีการกระทบอารมณตามทวารต่าง ๆ จะต้องกำหนดอย่างไรจึงจะแก้ไขความโง่ และความเห็นผิดได้ อย่างเช่น รูปที่เป็นอกุศลและกุศลและอาหารล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา เป็นต้น

การปฏิบัติวิปัสสนานั้น มีหลักการสอนไว้ให้ผู้ปฏิบัติกำหนดรูปก่อน เพราะรูปเป็นสิ่งปรากฏง่าย เห็นได้ชัด ถ้ากำหนดนามก่อนนั้นจะไม่ปรากฏซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล แนะนำว่าหากว่าผู้ปฏิบัติกำหนดรูปอยู่ นามยังไม่ปรากฏขึ้นมา เพราะนามเป็นของละเอียดอ่อน ผู้ปฏิบัตินั้นก็ควรละเลิกกำหนดเสีย ควรพิจารณาใส่ใจใคร่ครวญกำหนดรูปนั้นแหละซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพราะว่ารูปของผู้ปฏิบัติที่ชำระล้างดีแล้ว สะอาดดีแล้ว บริสุทธิ์ดีแล้ว ด้วยอาการใด ๆ สิ่งที่เป็นนามทั้งหลายซึ่งมีรูปนั้นเป็นอารมณก็จะปรากฏขึ้นมาเองโดยแท้ด้วยอาการนั้น ๆ^{๔๒}

การเห็นตามเป็นจริงอย่างแจ่มชัดเป็นปัจจุบันว่ารูป-นาม ชันธ ๕ ตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้ทันกับสภาวะธรรมปัจจุบัน คือ อิริยาบถเดิน ยืน นั่ง นอน อิริยาบถย่อยต่าง ๆ เป็นต้น เวทนา จิต ธรรม^{๔๓} ที่ปรากฏขึ้นขณะนั้น

๒) อารมณปัจจุบัน การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันยังต้องอาศัยคำบริกรรมเป็นเครื่องช่วยให้รู้ตัวในปัจจุบันขณะ คำบริกรรมนั้นมีความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนา จัดเป็นวิชชามานบัญญัติ คือ บัญญัติแสดงเนื้อความที่ปรากฏโดยปรมาตถ์ซึ่งเรียกว่า ตัชชาบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรม กล่าวคือ สื่อให้รู้สภาวะธรรมนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจในปัจจุบัน โดยเฉพาะความแตกต่างกันของปัจจุบันธรรม และปัจจุบันอารมณ

ปัจจุบันธรรม คือ รูป นาม ที่เกิดเป็นปัจจุบันอยู่เรื่อยไป

ปัจจุบันอารมณ คือ รูป นามที่ปรากฏเฉพาะหน้า

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๘.

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๙.

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

จึงกล่าวได้ว่า ปัจจุบันที่มีความสำคัญต่อผู้ปฏิบัติ คือ ปัจจุบันอารมณ์เพราะอภิชฌา โทมนัส จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ได้อยู่ที่ว่าผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดได้เท่าทันความจริง ตามความเป็นจริงหรือไม่ หากกำหนดได้ทันว่ามีรูปอะไร นามอะไร เกิดขึ้นในอารมณ์ปัจจุบัน ขณะนั้น อภิชฌาและโทมนัสย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เท่ากับว่าในขณะนั้นสมุทัย อันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ย่อมถูกชะไป (เป็นการทำลายต้นเหตุ) ดังนั้นความสำคัญจึงอยู่ตรงที่ว่าผู้ปฏิบัติจะต้องคอยสังเกตให้ได้ทันในปัจจุบันอารมณ์

อารมณ์ของวิปัสสนาเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ได้แก่

อายตนะ ๑๒ หมายถึง อายตนะทั้งภายใน และอายตนะทั้งภายนอก^{๔๔}

๑) จักขายตนะ คือ จักขุทวาร เป็นเครื่องต่อ หรือต่อทางจักขุทวารองค์ธรรม ได้แก่ จักขุปสาท เป็น รูปธรรม

๒) โสตายตนะ คือ โสตทวาร เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท เป็น รูปธรรม

๓) ฆานายตนะ คือ ฆานทวาร เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท เป็น รูปธรรม

๔) ชิวหายตนะ คือ ชิวหาทวาร เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท เป็น รูปธรรม

๕) กายายตนะ คือ กายทวาร เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท เป็น รูปธรรม

๖) มนายตนะ คือ จิตใจ เป็นเครื่องต่อ โดยเฉพาะในที่นี้ หมายถึง ทวาร องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาร เป็นนามธรรม (นามจิต)

๗) รูปายตนะ คือ รูป (วรรณหรือสี) เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ รูปารมณ์ เป็น รูปธรรม

๘) สัททายตนะ คือ เสียง เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ สัททารมณ์ เป็น รูปธรรม

๙) คันธายตนะ คือ กลิ่น เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ คันธารมณ์ เป็น รูปธรรม

๑๐) รสายตนะ คือ รส เป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ รสารมณ์ เป็น รูปธรรม

๑๑) โผฏฐัพพายตนะ คือ โผฏฐัพพะ เป็นเครื่องต่อองค์ธรรม ได้แก่ โผฏฐัพพารมณ์ ซึ่งมี ๓ คือ (๑) ปฐวีโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ แข็ง อ่อน เป็นรูปธรรม (๒) เตโชโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ ร้อน เย็น เป็นรูปธรรม (๓) วาโยโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ หยอน ตึง เป็นรูปธรรม

๑๒) ัมมายตนะ คือ ธรรมเป็นเครื่องต่อ องค์ธรรม ได้แก่ ธรรม ๓ ประการ คือ

(๑) สุขุมรูป ๑๖ เป็นรูปธรรม (๒) เจตสิก ๕๒ เป็นนามธรรม (นามเจตสิก)

(๓) นิพพาน ๑ เป็นนามธรรม (นามนิพพาน)

ดังนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้วอายตนะลำดับที่ ๖ คือ มนายตนะเป็นอายตนะภายใน จัดว่า เป็นจิตปรมัตถ์ อายตนะลำดับที่ ๑๒ ัมมายตนะ เป็น อายตนะภายนอกจัดว่าเป็น รูปปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ และนิพพาน ส่วนอายตนะ ที่เหลืออีก ๑๐ เป็นลักษณะของรูปปรมัตถ์ ทั้งหมด อายตนะ ๑๒ จัดเป็นปรมัตถธรรมครบทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน^{๔๕}

ธาตุ ๑๘ ในหลักของธาตุ ๑๘^{๔๖} ขอกกล่าวโดยรวม ๆ ไว้อย่างนี้ในธาตุ ๑๘ ด้วยการเกิดขึ้นของวิญญาน โดยอำนาจหรือความสามารถแห่ง ทวาร ๖ คือ รูปธรรมและอารมณ์ ๖ ที่เป็นนามธรรม

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๔๙.

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔/๑๑๒.

^{๔๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓/๑๔๒.

หมายความว่า ด้วยอำนาจแห่งอายตนะภายใน คือ ทวาร ๖ รับกระทบกับอายตนะภายนอก คือ อารมณ์ ๖ จึงทำให้เกิดวิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ขานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ^{๔๗} หมายถึง รูปที่อาศัยวิญญาณ เป็นปัจจัย หรือ เป็นสื่อไปรับรู้จนเกิดขึ้นเป็นนาม

อินทรีย์ ๒๒^{๔๘} หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในกิจหน้าที่ของแต่ละอย่าง ดังนี้

๑) จักขุอินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับรู้ปารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ จักขุประสาทรูป
 ๒) โสตอินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับสัมผัสธารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ โสตประสาทรูป
 ๓) ขานอินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับคันธารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ ขานประสาทรูป
 ๔) ชิวหาอินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับรสธารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาประสาทรูป
 ๕) กายอินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรับโผฏฐัพพธารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ กายประสาท รูป
 ๖) อิตถินทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งภาวะเพศให้ปรากฏความเป็นหญิง องค์ธรรมได้แก่ อิตถิภาวะรูป

๗) ปุริสินทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งภาวะเพศให้ปรากฏความเป็นชาย องค์ธรรมได้แก่ ปุริสภาวะรูปในส่วนที่เห็นตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๗ ความเป็นใหญ่ทั้งหมดล้วนเป็นรูปธรรม

๘) ชิวิตินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรักษา รูปที่เกิด ร่วมกับตน ๑ และเป็นใหญ่ในการรักษานาม ที่เกิดร่วมกับตน ๑ ให้ดำรงคงตั้งอยู่ หรือเป็นไปได้ในฐิติของรูป และ ของนามนั้น ๆ เป็นใหญ่ในการรักษารูป องค์ธรรมได้แก่ ชิวิตรูป เป็นใหญ่ในการ รักษานาม องค์ธรรมได้แก่ ชิวิตินทรีย์เจตสิก

๙) มนินทรีย์ เป็นใหญ่ เป็นประธานในการนำธรรม ทั้งหลายให้เป็นไปใน อารมณฺ์นั้น ๆ (ธรรมทั้งหลายในที่นี้ หมายถึง เจตสิก) องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑

๑๐) สุขินทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งความสบายกาย ในขณะที่ประสบ กับ อธิฏฐารมณฺ์ ทางกายทวาร องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก

๑๑) ทุกخينทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่ง ความไม่สบายกาย ในขณะที่ประสบ กับ อธิฏฐารมณฺ์ ทางกายทวาร องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก

๑๒) โสมนัสสินทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งความสุขใจ ในขณะที่ได้ เสวยอารมณฺ์ที่ ถูกใจที่ชอบใจ ทางมโนทวาร องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก

๑๓) โทมนัสสินทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งความทุกข์ใจ ในขณะที่เสวยอารมณฺ์ ที่ ไม่ถูกใจ ที่ไม่ชอบใจ ทางมโนทวาร องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก

๑๔) อุเบกخينทรีย์ เป็นใหญ่ในการแสดงออก ซึ่งความเป็นอุเบกขา คือ ไม่ทุกข์ไม่สุข องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก

๑๕) สัทธินทรีย์ เป็นใหญ่ในการยังความเชื่อ ความเลื่อมใส ในอารมณฺ์ที่เป็นฝ่ายดีงาม องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิก

^{๔๗} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี รวบรวม, คู่มือการศึกษา พระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๙๕.

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๕.

๑๖) วิริยินทรีย์ เป็นใหญ่ในการยังความเพียร ในอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นกุศล และอกุศล องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก

๑๗) สตินทรีย์ เป็นใหญ่ในการระลึกถึง ในอารมณ์ (เฉพาะที่เป็นฝ่ายดีงาม ฝ่ายชอบ ฝ่ายกุศล) ที่ตนต้องการ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก

๑๘) สมาธินทรีย์ เป็นใหญ่ในการทำให้จิตเป็นสมาธิ ตั้งมั่นอยู่ ในอารมณ์ ที่ตนต้องประสงค์ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก

๑๙) ปัญญินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรู้ตามความเป็นจริง ทำลายความหลง ความเข้าใจผิด ในสภาวะธรรม องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก

๒๐) อนัญญาตัณญูสสามิตินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรู้อริยสัจธรรม เป็นครั้งแรก ปรากฏว่า สิ่งที่ไม่เคยรู้ เคยเห็น ก็ได้มารู้ มาเห็น เป็นอัศจรรย์ปานนี้ องค์ธรรม ได้แก่ปัญญาเจตสิก

ในส่วนที่เห็น ตั้งแต่ข้อ ๘ ถึงข้อ ๒๐ ความเป็นใหญ่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นนามธรรมและในส่วนที่เหลือเป็นส่วนหนึ่งของพระอริยะบุคคล

๒๑) อัญญินทรีย์ เป็นใหญ่ในส่วนนี้ หมายถึง ความเป็นใหญ่ในการรู้ธรรม ที่โสดาปัตติมรรคจิต เคยรู้เคยเห็นแล้วนั้นจนภิญโญยิ่งขึ้นไปอีก องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคเบื้องบน ๓ ผลเบื้องต่ำ ๓ มรรคเบื้องบน ๓ นั้นได้แก่ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ และอรหัตตมรรคจิต ๑ ผลเบื้องต่ำ ๓ ได้แก่ โสดาปัตติผลจิต ๑ สกทาคามิผลจิต ๑ และอนาคามิผลจิต ๑

๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ เป็นใหญ่ในการรู้แจ้ง ในธรรมที่สุด แห่งทุกข์ที่สิ้นสุด แห่งโสฬสกิจกิจที่จะต้องรู้ ต้องศึกษาอีกไม่มีแล้ว ทำอาสวะจนสิ้นไม่มีเศษเหลือแม้แต่น้อย องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในอรหัตตผลจิต ๑^{๔๙}

ปฏิจกสมุปบาท ๑๒^{๕๐} หมายถึง ธรรมชาติที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ดังนี้

- ๑) เพราะอวิชา เป็นปัจจัยสังขารจึงมี
- ๒) เพราะสังขาร เป็นปัจจัยวิญญูณจึงมี
- ๓) เพราะวิญญูณ เป็นปัจจัยนามรูปจึงมี
- ๔) เพราะนามรูป เป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี
- ๕) เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัยผัสสะจึงมี
- ๖) เพราะผัสสะ เป็นปัจจัยเวทนาจึงมี
- ๗) เพราะเวทนา เป็นปัจจัยตัณหาจึงมี
- ๘) เพราะตัณหา เป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี
- ๙) เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัยภพจึงมี
- ๑๐) เพราะภพ เป็นปัจจัยชาติจึงมี
- ๑๑) เพราะชาติ เป็นปัจจัยชราจึงมี

^{๔๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๖.

๑๒) มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์โหมนัส อุปายาสจึงมี^{๕๑}

อริยสัจ ๔ คือ^{๕๒} หมายถึง ความจริงอันประเสริฐที่ทำให้ผู้รู้แจ้งเป็นพระอริยะ ดังนี้

- ๑) ทุกขอริยสัจ ได้แก่ วัฏฏะที่เป็นไปในภูมิ ๓๑ และชั้น ๕
- ๒) ทุกขสมุททยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหา
- ๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ นิพพาน
- ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘^{๕๓}

พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ อันเป็นทางดำเนิน ไปเพื่อความพ้นทุกข์ หลักธรรมในหมวดนี้ ได้กล่าวไว้ในการศึกษาธรรมในธรรม ในหลักของธรรมานุสัสสนาในอริยสัจ ๔

จึงกล่าวได้ว่า ธรรมหรืออารมณ์ของวิปัสสนาภาวนาประกอบด้วย ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุอินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ และอริยสัจ ๔ เมื่อว่าโดยย่อแล้วมีเพียงรูปกับนามเท่านั้นเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา รูปและนามจะปรากฏชัดจากทางทวารทั้ง ๖ หมวด เป็นที่ตั้งเป็นทางเดินของวิปัสสนา การกำหนดรูปนามเท่ากับปฏิบัติครบในภูมิทั้ง ๖ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้บริบูรณ์ มีหลายขั้นตอนกว่าที่จะบรรลุธรรมจนเข้าถึงความบริบูรณ์แห่งวิชาและวิมุตติ

๓.๓.๓ สภาวะและองค์ธรรมของชั้น ๕

สภาวะธรรมของชั้น ๕ คือ การเจริญสติกำหนดรู้รูปนามปัจจุบัน จึงทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถหยั่งเห็นลักษณะพิเศษและลักษณะทั่วไปได้อย่างชัดเจน เปรียบเหมือนคนที่แหงนดูท้องฟ้า เมื่อเกิดฟ้าแลบ เขาย่อมเห็นสถานที่เกิดฟ้าแลบและรูปร่างสีฐานของฟ้าแลบได้อย่างชัดเจน ตรงกันข้าม ถ้าแหงนดูท้องฟ้า เมื่อฟ้าแลบหายไปแล้ว หรือดูเมื่อยังไม่เกิดฟ้าแลบ เขาย่อมไม่เห็นการเกิดขึ้นจริงของฟ้าแลบได้ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรม จึงไม่ควรใส่ใจต่อดีดหรืออนาคต ควรเจริญสติกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันตามความเป็นจริง^{๕๔}

ชั้น ๕ คือ ตัวตนทั้งฝ่ายกายและจิต อันประกอบด้วยรูปหรือกาย และจิตอันมีเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นเรื่องของการจำแนกตัวตนที่เรายึดมั่น ถือมัน หลงใหล และพึงพอใจ ให้เห็นว่าเป็นเพียงเกิดแต่เหตุปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ ไม่ได้มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนอย่างถาวรทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ ในรูป-นาม ชั้น ๕ หรือกาย ใจ คือ ปัญญาที่เนรมิตกุศล มหาภิริยา ขณะที่กำหนดรู้รูป-นาม ชั้น ๕ หรือกาย ใจ^{๕๕}

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๒๑๙.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๘.

^{๕๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

^{๕๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวิงสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๐.

^{๕๕} พระอาจารย์ ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ดร., วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒.

การมองเห็นสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้จริงของสิ่งทั้งหลายไม่มี^{๕๖} เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมด ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างง่าย ๆ ที่ยกขึ้นอ้างอิงกันบ่อย ๆ คือ “รถ” เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนด ก็บัญญัติเรียกกันว่า “รถ”^{๕๗} แต่ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จะหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันจำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว คือ ตัวตนของรถมิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น มีแต่เพียงคำบัญญัติว่า “รถ” สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้น แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นเอง ก็ปรากฏขึ้น โดยการรวมกันเข้าของส่วนประกอบย่อย ๆ ต่อไปอีกและหาตัวตนที่แท้ไม่พบเช่นเดียวกัน เมื่อจะพูดว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ ก็ต้องเข้าใจในความหมายว่ามีอยู่ในภาวะของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมเข้าด้วยกัน

สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในโลกที่เข้าใจกันว่า เป็นคน สัตว์ ฯลฯ เป็นความจริงในระดับสมมติ แต่ความจริงในระดับลึกลงไป ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงขั้น ๕ ที่เป็นรูปและนามรวมตัวกันเข้าเป็นกลุ่ม เปรียบได้กับรถยนต์อันเป็นที่รวมส่วนประกอบหลายอย่าง เช่น ยาง ล้อ ที่นั่ง เครื่องยนต์ แบตเตอรี่ ตัวถังรถ และเปรียบเหมือนบ้านอันเป็นที่ประชุมของหลังคา เสา ผนัง ฯลฯ^{๕๘}

เมื่อมองเห็นสภาพของสิ่งทั้งหลายในรูปของการประชุมส่วนประกอบเช่นนี้ พุทธธรรมจึงต้องแสดงต่อไปว่า ส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อย่างน้อยก็พอเป็นตัวอย่าง และโดยที่พุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยเฉพาะในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ จึงต้องครอบคลุมทั้งวัตถุและจิตใจ หรือทั้งรูปธรรมและนามธรรม และแยกแยะเป็นพิเศษในด้านจิตใจ

การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ นั้นย่อมทำได้หลายแบบสุดแต่วัตถุประสงค์จำเพาะของการแสดงแบบนั้น ๆ แต่ในที่นี้จะแสดงแบบขั้น ๕ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในพระสูตร โดยวิธีแบ่งแบบ ขั้น ๕ พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์กายพหุทั้งหมดที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ฯลฯ ออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า เบญจขันธ์ คือ

- ๑) รูป ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น
- ๒) เวทนา ได้แก่ความรู้สึกลึกซึ้ง ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ
- ๓) สัญญา ได้แก่ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุทำให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๕.

^{๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๕๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๑๑.

๔) สังขาร ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ พุดงาย ๆ ว่า ความนึกคิดดีชั่วต่าง ๆ เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โทสะ โลภะ มานะ ทิฏฐิ มัจฉริยะ เป็นต้น

๕) วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

ชั้น ๔ ข้อยหลัง ซึ่งเป็นพจนานามชั้น ๓ มีข้อควรทำความเข้าใจเพิ่มเติม เพื่อเห็นความหมายชัดเจน และเพื่อป้องกันความสับสน^{๕๙} ดังนี้

สัญญา^{๖๐} เป็นความรู้จำพวกหนึ่ง หมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สันฐาน ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่าง ๆ เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เบา ทุ้ม แหลม อ้วน ผอม โຕะ ปากกา หมู หมา ปลา แมว คน เขา เรา ท่าน เป็นต้น การหมายรู้หรือกำหนดรู้นี้ อาศัยการจับเผชิญ หรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์ หรือความรู้เก่า กับ ประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่นพบเห็นคนหรือสิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้ว ดังตัวอย่าง นาย ก. รู้จักนายเขียว ต่อมาอีกเดือนหนึ่ง นาย ก. เห็นนายเขียวอีกและรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้น คือ นายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำได้ มี ๒ อย่าง คือ

๑) สัญญาอย่างสามัญ ซึ่งกำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นไปอยู่ตามปกติธรรมดาของมัน

๒) สัญญาสืบทอดหรือสัญญาอย่างซับซ้อน ที่บางครั้งเราก็ใช้คำเรียกให้ต่างออกไปเฉพาะอย่างยิ่ง “ปัจจุสัญญา” อันหมายถึงสัญญาเนื่องด้วยอารมณ์ที่คิดปรุงแต่งขึ้นให้ซับซ้อนพิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหาและทิฏฐิ^{๖๑} ซึ่งเป็นสังขารชั้นนำในฝ่ายร้ายอีกอย่างหนึ่ง การแยกเช่นนี้จะช่วยให้มองเห็นความหมายของสัญญาที่กำลังแสดงบทบาทอยู่ พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญากับชั้นอื่นภายในกระบวนการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วิญญาณ แปลตามแบบว่า ความรู้แจ้ง คือ รู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้นเป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้น และความรู้ตาม ที่ว่าเป็นความรู้ต้น คือ เป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็นได้ยิน เป็นต้น (เกิดวิญญาณขึ้น) จึงจะรู้สึกชื่นใจ หรือปีบคั่นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (สัญญา) จึงจะจำนงตอบและคิดปรุงแต่งไปต่าง ๆ (สังขาร) เช่น เห็นท้องฟ้า (วิญญาณ) รู้สึกสบายตาชื่นใจ (เวทนา) หมายรู้ว่า ท้องฟ้าสีคราม สดใส ฟ้าสวย ฟ้าบาย ฟ้าสวย (สัญญา) ชอบใจฟ้านั้น อยากเห็นฟ้านั้นได้สบาย ๆ ชัดเจนและนาน ๆ ฯลฯ (สังขาร) ที่รู้ตาม คือ รู้ควบไปตามกิจกรรมของชั้นอื่น ๆ เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่า เป็นสุข (วิญญาณ) พึงสังเกตว่า รู้สึกสุข กับรู้ว่าเป็นสุข ไม่เหมือนกัน) รู้สึกปีบคั่นใจไม่สบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ (วิญญาณ) หมายรู้ว่าอย่างนี้เป็นสุข อย่างนั้นเป็นทุกข์ (สัญญา) ก็รู้ไปตามนั้น

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๓๘๘.

^{๖๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๓๘๘.

เมื่อนึกคิดปรุงแต่งตั้งเจตน์จำนงไปอย่างใด ๆ (สังขาร) ก็ย่อมมีความรู้ควบอยู่พร้อมกันด้วยโดยตลอด กระแสความรู้ยืนพื้นซึ่งเกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาควบไปกับนามชั้นอื่น ๆ หรือกิจกรรมทุกอย่าง ในจิตใจ นี้เรียกว่า วิญญาณ^{๖๒}

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่ช่วยความเข้าใจเกี่ยวกับวิญญาณ คือ วิญญาณ เป็นการรู้ความต่าง จำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แตกต่าง ความหมายนี้พึงเข้าใจด้วยตัวอย่าง เช่น เมื่อเห็นผืนผ้าลาย ที่ว่าเห็นนั้น แม้จะไม่ได้กำหนดหมายว่าอะไรเป็นอะไร ก็ย่อมเห็นลักษณะอาการ เช่น สี สัน เป็นต้น ซึ่งแตกต่างกันเป็นพื้นอยู่พร้อมด้วยเสร็จ นี่เป็นความรู้ขั้นวิญญาณ เพราะวิญญาณรู้เห็นความแตกต่างนั้นอยู่ สัญญาจึงหมายรู้อาการที่แตกต่างกันนั้นได้ว่า เป็นนั้น เป็นนี้ เช่น เป็นเขียว ขาว แดง เป็นต้น หรือเมื่ออยากรับประทานผลไม้ ถึงจะไม่ได้กำหนดหมายว่าเป็นรสหวาน รสเปรี้ยว ก็รู้รสที่หวาน รสที่เปรี้ยว นั้น เมื่อลิ้มก็ย่อมรู้รสที่ต่างจำเพาะนั้น ความรู้แบบนี้ คือ วิญญาณ เป็นความรู้ยืนพื้น เมื่อรู้แล้วนามชั้นอื่นจึงจะทำงานหรือปฏิบัติหน้าที่ได้ เช่น รู้สึกอร่อยไม่อร่อย (เวทนา) จึงได้หมายรู้ว่ารสหวานอะไร รสเปรี้ยวอะไร (สัญญา) เป็นต้น ส่วนในแง่ที่รู้ความหมายจำเพาะนั้น อธิบายสั้น ๆ ว่า เมื่อเกิดวิญญาณขึ้น คือ เห็น ได้ยิน เป็นต้น ว่าที่จริงแล้วจะเป็นการเห็นการได้ยิน จำเพาะบางแง่ บางความหมายของสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินเช่นนั้น พูดอีกอย่างหนึ่งว่า จะการเห็นการได้ยินตามความจำเพาะแง่จำเพาะอย่างที่เราใส่ให้แก่สิ่งนั้น ทั้งนี้ สุดแต่สังขารที่เป็นปัจจัยให้วิญญาณนั้นเกิดขึ้น^{๖๓}

จึงกล่าวได้ว่า การจำแนกชั้น ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยการเจริญสติปัญญา กำหนดรู้รูปนามอันเป็นปัจจุบัน ซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม ที่เรียกว่า ชั้น ๕ หรือรูปนาม รูปจัดเป็นรูปชั้น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามชั้น

๓.๔ การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร

การเจริญวิปัสสนากาวนาเป็นฝึกรวมจิตเพื่อให้เกิดปัญญาญาณรู้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งหลายตามสภาวะความเป็นจริงโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยอำนาจแห่งอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น อันจะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร ทำให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ได้ในที่สุด ซึ่งการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตรนั้น เป็นการกำหนดพิจารณาชั้น ๕ เป็นต้น เป็นอารมณ์ ดังมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

๓.๔.๑ สภาวะลักษณะในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานมีการเห็นสภาวะลักษณะด้วยความแจ่มแจ้ง^{๖๔} จึงหมายถึงการตามเห็น สภาวะลักษณะแห่งอนุปัสสนา ๗ ประการ ได้แก่ ๑) อนิจจานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความไม่

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๖๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๕๐๔/๓๐๙.

เที่ยง^{๖๕} ๒) ทุกขานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ ๓) อนัตตานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน ๔) นิพพิทานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย ๕) วิราคานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความคลายกำหนด ๖) นิโรธานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความดับกิเลส ๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ที่มีการพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^{๖๖} เช่น “กายะ กายานุปัสสนา ปฏิปทา” “ข้อปฏิบัติว่าด้วยการพิจารณากายในกาย” หมายความว่า การพิจารณาเห็นกายนี้ด้วยอำนาจของอนุปัสสนาที่มีอนิจจานุปัสสนา และการเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง^{๖๗} ได้เพราะเป็นผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานกระทำอยู่ในขอบข่ายของอนุปัสสนา ๗ หรือมหาวิปัสสนากรรมฐาน ๑๘ เป็นไปอยู่ จึงเป็นการพิจารณารู้เห็นตามความเป็นจริงในรูปนามและย่อมกำจัดอาสวักิเลส จนบรรลุป่าหมายสูงสุด คือ วิมุตติได้

๓.๔.๒ หมวดชั้นที่ ๕

การกำหนดรู้ธรรมในหมวดนี้ ได้แก่การเจริญสติระลึกรู้ในอุปาทานชั้นที่ ๕ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้นที่ ๕ อยู่^{๖๘} ว่าความเกิดแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่^{๖๙} พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่^{๗๐} หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหาและทิวฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลกภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้นที่ ๕ อยู่ อย่างนี้แล”

การพิจารณาเพื่อให้รู้แจ้งในชั้นที่ ๕ นี้ต้องพิจารณาอย่างต่อเนื่องด้วยความเพียรด้วยสติ และมีสัมปชัญญะ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในพระไตรลักษณ์ คือ เห็นความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เห็นความทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) เห็นความปราศจากตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา) ว่าบุคคล คือ องค์ประกอบของชั้นที่ ๕ (รูปกับนาม) เท่านั้นเอง เมื่อรู้แจ้งเห็นจริงในชั้นที่ ๕ ตามกฎพระไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนากรรมฐานญาณแล้ว ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่น ในตัวตนบุคคลเราเขา ออกเสียได้

^{๖๕} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๙/๒๔๑.

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

^{๖๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๕๒/๖๖๗.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^{๖๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๘๓/๓๑๘.

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

๓.๔.๓ หมวดอายตนะ

อายตนะ^{๗๑} แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาแห่งความรู้มี ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งแบ่งออกได้เป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ดังมีข้อความที่กล่าวไว้ในพระสูตรดังนี้ว่า

รัฐตตา รัฐตรูป สังโยชนใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รัฐตสังโยชนนั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชนที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐตเหตุหนึ่ง การละสังโยชนที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐตด้วยเหตุหนึ่ง และสังโยชนที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิด้วยเหตุใด ก็รัฐตเหตุหนึ่ง รัฐตหู รัฐตเสียงรัฐตจมูก รัฐตกลิ่นรัฐตลิ้น รัฐตรสรัฐตกาย รัฐตโณรัฐตใจ รัฐตธรรมารมณ์ก็รัฐตสังโยชนนั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชนที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐตเหตุหนึ่ง การละสังโยชนที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐตด้วยเหตุหนึ่ง และสังโยชนที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐตเหตุหนึ่ง^{๗๒}

โดยแนวทางอย่างเดียวกันนี้ เมื่อได้ยิน กำหนดรูรูปร่าง คือ หู และรูป คือ เสียงที่ได้ยินด้วย เมื่อได้กลิ่นก็ กำหนดรูรูปร่าง คือ จมูกและรูป คือ กลิ่นด้วย เมื่อลิ้มรสอาหารก็กำหนดรูรูปร่าง คือ ลิ้น และรูป คือ รสด้วย เมื่อสัมผัสถูกต้อง ก็กำหนดรูรูปร่าง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง การกำหนดรู้ที่การเดิน การยืน การนั่ง การยก การเหยียบ เป็นต้นนี้ เป็นฝ่ายการติดตามดูการสัมผัสถูกต้อง

เมื่อคิดอยู่ ก็กำหนดรูรูปร่างซึ่งเป็นฐานที่ตั้งของวิญญานและอัมมายตนะ คือ อารมณ์ของจิตใจ และวิญญาน คือ มนายตนะ ด้วย ถ้าไม่รู้สิ่งเหล่านี้ตามที่เป็นอยู่ เพราะไม่กำหนดสิ่งเหล่านั้นนิเวรณ เช่น กามฉันทะ ก็เกิดขึ้นในอายตนะทั้งหลาย การเกิดขึ้น (ของกามฉันทะ) นี้ก็เช่นกัน ต้องกำหนดด้วยเมื่อสังโยชนเหล่านั้นดับไป ต้องกำหนดความดับไปนี้ด้วยเมื่อสังโยชนเหล่านี้หยุดเกิดขึ้น ต้องกำหนดรู้ความหยุดเกิดขึ้นด้วย ตามที่กล่าวมานี้เป็นการติดตามดูอายตนะทั้งหลายโดยย่อ

สังโยชนในที่นี้ คือ กิเลสซึ่งผูกมัดเราไว้เหมือนเส้นเชือกผูกวัวทำให้เราเกิดแล้วเกิดเล่าอยู่ในสังสารวัฏมี ๑๐ อย่าง^{๗๓} คือ

(ก) โอรัมภาคัยสังโยชน สังโยชนเบื้องต้น ๕ ได้แก่

- ๑) สักกายทิฐิมีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง
- ๒) วิจิกิจฉามีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์
- ๓) สีสัพพตปราชิตความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลสเช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้มคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะ เป็นต้น และรวมไปถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่มงายด้วย

๔) กามราคะมีความกำหนดจิตใจในกามคุณ

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๖.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙-๓๒๑.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

๕) พยาบาทความคิดร้ายมีความกระทบกระทั่งในใจเป็นต้น

(ข) อุทัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่

๖) รูปราคะมีความติดใจในวัตถุหรือรูปผาน

๗) อรูปราคะมีความติดใจในอรูปผานหรือความพอใจในนามธรรมทั้งหลาย

๘) มานะมีความถือตัวยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน

๙) อุทธัจจะมีความฟุ้งซ่าน

๑๐) อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้งซึ่งทำให้เข้าใจผิดไปยึดติด ยึดถือว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุขสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา

ในบรรดาสังโยชน์ทั้ง ๑๐ นี้สังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ข้อต้น คือ สักกายทิฏฐิวิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส พระโสดาบันจะได้ส่วนพระสภิกาคามีละสังโยชน์ ๓ ข้อต้น และทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ คือ กามราคะ และปฏิฆะ ให้เบาบางลงด้วย ส่วนพระอนาคามีละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด และพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ข้อ

๓.๔.๔ หมวดสังัจจะ^{๗๔} สังัจจะบรรพ ว่าด้วยการกำหนดรู้ธรรม คือ อริยสัง ๔ คือ

ตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์สมุทัย

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์นิโรธ

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

การกำหนดรู้ความจริง ๔ ประการ มีข้อความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้บางส่วนว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัง ๔ ประการนี้แลเป็นของจริงแท้ไม่แปรผันไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัง”^{๗๕} บรรดาอริยสัง ๔ ประการนี้ ทุกขอริยสังควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทยอริยสังควรละ ทุกขนิโรธอริยสังควรกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังควรทำให้เกิดมี พระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกสังัจจะทั้ง ๔ เอาไว้ดังนี้

๑. ทุกขอริยสัง ชาติ คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้น ความได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ^{๗๖}

ขรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ขรา^{๗๗}

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

^{๗๕} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๑/๑๓๐๗/๔๔๔.

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๘/๓๒๕.

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๙/๓๒๕.

มรณะ คือ ความจืด ความเคลื่อนไหว ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าว คือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งชั้นันท์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ในหมู่มสัตว์ นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ^{๗๘}

โสกะ คือ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายในความแห้งกรอบภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่าโสกะ

ปริเทวะ คือ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า ปริเทวะ

ทุกข์ คือ ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์

โทมนัส คือ ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากมโนสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส^{๗๙}

อุปายาส คือ ความแค้นความคับแค้นภาวะที่แค้นภาวะที่คับแค้นของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า อุปายาส

การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียงกลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ์หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่มีความเกษมจากโยคะของเขา นี้เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์^{๘๐}

การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การไม่ไปร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่นรส โสภณูปพะ ธรรมารมณ์ หรือกับบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะของเขา เช่น มารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสายโลหิต นี้เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์^{๘๑}

การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ คือ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๔/๓๒๖.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๖/๓๒๗.

^{๘๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๗/๓๒๗.

เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความแก่เป็นธรรมดา หรือขอความแก่อย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเจ็บเป็นธรรมดา หรือขอความเจ็บอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความตายเป็นธรรมดา หรือขอความตายอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์

เหล่าสัตว์ผู้มีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า “โฉนหนอขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็นธรรมดาเลย และขอความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ อย่าได้มาถึงเราเลย ” ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์^{๘๒}

โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ คือ รูปาทานชั้น (อุปาทานชั้น คือ รูป) เวทนาปาทานชั้น (อุปาทานชั้น คือ เวทนา) สัญญาปาทานชั้น (อุปาทานชั้น คือ สัญญา) สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้น คือ สังขาร) วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้น คือ วิญญาณเหล่านี้เรียกโดยย่อว่าอุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

ข้อความในทุกขสัจนี้ชี้ให้เห็นถึงต้นเหตุของทุกข์ คือ การเกิด (ชาติ) จนกระทั่งตาย (มรณะ) เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องประสบกับความทุกข์ต่าง ๆ เช่น ความร้อน ความหนาวเย็น ความหิว ความกระหาย ต้องอดจาระ ต้องปัสสาวะทุกข์ทางกายทุกข์ทางใจ เป็นต้น ดังข้อความที่พระ สารีบุตรแสดงแก่สามัคคานิปริพาชก ว่า

“ผู้มีอายุการเกิดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การไม่เกิดเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อมีการเกิดทุกข์นี้เป็นอันพึงหวังได้ คือ ความหนาวร้อนหิวกระหายปวดอดจาระปวดปัสสาวะสัมผัสไฟถูกตีด้วยไม้ถูกทำร้ายด้วยศาสตรา ทั้งญาติมิตรต่างก็พากันโกรธเคืองเขา เมื่อมีการเกิดทุกข์นี้เป็นอันพึงหวังได้ เมื่อไม่มีการเกิดสุขนี้เป็นอันพึงหวังได้ คือ ความไม่หนาว ไม่ร้อน ไม่หิว ไม่กระหาย ไม่ต้องปวดอดจาระ ไม่ต้องปวดปัสสาวะ ไม่ต้องสัมผัสไฟไม่ถูกตีด้วยไม้ไม่ถูกทำร้ายด้วยศาสตรา ทั้งญาติมิตรก็ไม่พากันโกรธเคืองเขา ผู้มีอายุเมื่อไม่มีการเกิดสุขนี้เป็นอันพึงหวังได้”^{๘๓}

^{๘๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๘/๓๒๘.

^{๘๓} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๖/๑๔๔.

๒. ทุกขสมุทยอริยสัง คือ ต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ได้แก่ ตัณหา ๓ อย่าง ดังในพระสูตร กล่าวไว้ว่าทุกขสมุทยอริยสัง คือ ตัวตัณหาซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่^{๘๔} อันประกอบด้วยอำนาจความเพลิตเพลินยั้งนักในอารมณนั้น ๆ คือ ต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ได้แก่ตัณหา ๓ อย่าง คือ

กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในกามคุณทั้ง ๕ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ ที่น่าใคร่น่าปรารถนาอันก่อให้เกิดความเพลิตเพลินยินดี

ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตนที่ต้องการอยากจะเป็นไปตามใจ อยากให้มือนั้นอย่างนี้ อยากให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามความปรารถนาของตน

วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากให้พ้นจากภพ ความไม่อยากให้มีให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ตามที่ตนไม่ปรารถนา ความอยากให้พ้นไปจากสภาพที่ไม่ต้องการ

ตัณหา เป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดขันธ ๕ วนเวียนอยู่ในกองทุกข์ไม่รู้จักจบสิ้น ทั้งนี้เพราะมีความไม่รู้ตัวทุกข์เป็นมูรธาสำคัญ เมื่อใดก็ตามที่มีวิชชาว่าขันธ ๕ นี้เป็นทุกข์ เมื่อนั้นความรู้สึกที่หลงไปรักไปชอบ พอใจ หรืออยากได้ขันธ ๕ เหมือนเมื่อตอนไม่รู้ความจริงก็จะหมดไป และเมื่อนั้นจะเกิดศรัทธา เกิดความเพียร อันไม่หวั่นไหวในการจะละตัณหาให้หมดไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์

๓. ทุกขนิโรธอริยสัง^{๘๕} คือ ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะความปล่อยวางความสลесคืน ความพ้นความไม่ติดความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึงความหลุดพ้นจากกิเลส เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรืออุตุลาไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่ายหรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระประสพความสุขที่สมบูรณ์ สงบ ปลอดภัยโปร่งโล่งเบา ผ่องใสเบิกบาน

ในสังจะข้อนี้ก็คือ ผลที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ การดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เมื่อว่าด้วยความหมายเบื้องสูง คือ การบรรลุพระนิพพานนั่นเอง

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง^{๘๖} ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ มรรคมืองค์ ๘ ข้อความในพระสูตรได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามมรรค คือ

(๑) สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ใน ทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกว่าสัมมาทิฐิ

(๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ

(๓) สัมมาวาจา คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เรียกว่า สัมมาวาจา

(๔) สัมมาภิมันตะ คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติดินในกาม เรียกว่า สัมมาภิมันตะ

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐/๓๒๙.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒-๓๓๔.

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๘.

(๕) สัมมาอาชีวะ คือ การละเว้นจากการเลี้ยงชีพที่ผิด และสำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

๖) สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ พระพุทธองค์ตรัสอธิบายไว้ว่า “ภิกษุในธรรมและวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว”

(๗) สัมมาสติ คือ การมีสติชอบ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสอธิบายไว้ว่า “ภิกษุในธรรมและวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้”

(๘) สัมมาสมาธิ คือ การมีสมาธิชอบ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสอธิบายไว้ว่า “ภิกษุในธรรมและวินัยนี้สังัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุข เกิดจากวิเวกอยู่ บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีสภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” บรรลุตตตฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่”^{๘๗}

เมื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนมีความก้าวหน้าขึ้น ก็จะสามารถบรรลุการรู้ความจริงของมรรค คือ วิธีที่ทำให้ได้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ และในทุก ๆ ครั้งเมื่อเรากำหนดรู้อยู่ที่ความทุกข์ และมีการกำหนดอย่างต่อเนื่อง ก็จะทำให้วิปัสสนากรรมฐานญาณสมบูรณ์ และได้เห็นแจ้งซึ่งพระนิพพาน นี้ คือ การรู้ซึ่งความเป็นจริงในเรื่องของความดับทุกข์ และด้วยการรู้เช่นนี้ ทำให้บรรลุถึงความเห็นแจ้งซึ่งความเป็นจริงของเหตุแห่งทุกข์ ด้วยโดยการถอนตัณหาออกไป และทำให้การเจริญมรรคมีผลโดยชอบจนกระทั่งบรรลุความสำเร็จ เมื่อเกิดความรู้เห็นอย่างแจ้งชัดในอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนากรรมฐานแล้วอย่างน้อยก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล และเป็นผู้ที่พ้นแล้วจากอบาย^{๘๘}

จึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนากรรมฐานสามารถทำลายมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ให้เห็นตามความจริงของรูปและนาม ทำให้เข้าใจได้ถูกต้อง รู้รูปนามที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ได้ตามความเป็นจริง ย่อมจะทำลายความมีตัวตนของตนเสียได้ นอกจากนั้นยังมีผลหลายอย่างต่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ประกอบด้วย

๑) ทำให้คนฉลาดในหลักความจริงในชีวิตประจำวัน คือ รู้ปรมาตธรรม ไม่หลงติดอยู่ในบัญญัติธรรมอันเป็นเพียงสิ่งสมมติทางโลก

๒) ทำให้คนมีศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม

^{๘๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^{๘๘} พระสมภาร สมภาโร (ทวีรัตน์), ธรรมะภาคปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙๙.

๓) ทำให้คนรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียวกัน มีความกรุณาสงสารกัน และอนุโมทนายินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี

๔) ทำให้คนเว้นจากการเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบกัน

๕) ทำให้คนรู้จักตัวเองยิ่งขึ้นและปกครองตนเองได้

๖) ทำให้เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่ดื้อดึง ไม่มีมานะถือตัวถือตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง

๗) ทำให้คนหันหน้าเข้าหากัน ลดทิฐิมานะลง พุดจากันด้วยดี

๘) ทำให้เป็นคนหนักแน่นในความกตัญญูทศเวทที่ต่อผู้มีพระคุณ

๙) ทำให้เป็นคนที่มีประเสริฐ มีคุณสมบัติต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

เมื่อปฏิบัติได้ตามหลักดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมละความยินดีในร้ายในโลกเสียได้ ย่อมก้าวล่วงออกจากทุกข์ บรรลุถึงซึ่งวิมุตติ เข้าถึงซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงได้

๓.๕ ผลของการเจริญวิปัสสนาในขั้นสูตร

ในแนวทางการปฏิบัติโดยการพิจารณาขั้น ๕ นำมาเป็นอารมณ์ในการกำหนดวิปัสสนาภาวนาโดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ นั้นโดยสภาวะเป็นการกำหนดสติ ในแต่ละครั้งล้วนใช้สติกำหนดในรูปขั้น ๕ นามขั้นซึ่งมีอยู่ทั้งภายในและภายนอก “การพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกดับจิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกดับ”^{๘๙} นำมาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ซึ่งผลของการกำหนดขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีดังนี้

๓.๕.๑ การเห็นไตรลักษณ์

การกำหนดรู้พิจารณาขั้น ๕ เป็นอารมณ์ย่อมเกิดความเห็นแจ้งด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเป็นไปตามไตรลักษณ์กล่าวคือ การเห็นอนิจจัง เมื่อกำหนดได้ชัดเจนแนวแน่ดีแล้ว ย่อมจะเห็นอารมณ์ที่กำหนดนั้นมีการทรงตัวอยู่ในอารมณ์ จะเห็นแต่ความไม่เที่ยงของอารมณ์นั้นเสมอไป เมื่อกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นมา อารมณ์นั้นก็ดับไปทันที แล้วอารมณ์ใหม่ก็เข้ามาแทนที่อีก สลับกันไปเรื่อย ๆ ความรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งรูปนามที่เกิดจากญาณ ในขณะนั้น เป็นอนิจจานุปัสสนา การเห็นทุกขัง เมื่อรู้แจ้งความไม่เที่ยงของรูปนามแล้ว ทุกขเวทนาอันเกิดจากความเมื่อย เจ็บ ปวด ขา เป็นต้น ก็จะเข้ามาแทรกแซง ก่อความทรมานความสงบแน่วแน่ที่มีอยู่ในขณะนั้น ความรู้แจ้งเห็นจริง อันเกิดจากการต่อสู้กับเวทนา โดยไม่ยอมเปลี่ยนอิริยาบถจนสามารถเอาชนะเวทนาได้ในที่สุดนี้ เป็นทุกขานุปัสสนา การเห็นอนัตตา ในขณะที่กำหนดอยู่นั้น ความเกิดดับของรูปนามก็ดี ความทุกข์ทรมานของทุกขเวทนามก็ดี ต่างก็ไม่อยู่ในบังคับบัญชาของผู้ใด ความรู้แจ้งซึ่งความเป็นจริงเช่นนี้ เป็นอนัตตานุปัสสนา

ตามปกติผู้เจริญปัญญาด้วยการพิจารณาไตรลักษณ์ จะพัฒนาความเข้าใจต่อโลกและชีวิตเข้มคมชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกับมีความเปลี่ยนแปลงทางสภาพจิต คือ เมื่อเกิดความรู้เท่าทันสังขาร

^{๘๙} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑๑๒-๑๑๔/๖๕๒-๗๐๔.

มองเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนชัดเจนยิ่งขึ้นในระดับกลาง จะมีความรู้สึกทำนองเป็นปฏิกิริยาเกิดขึ้น คือ รู้สึกในทางตรงกันข้ามกับความรู้สึกที่เคยมีมาแต่เดิม ก่อนนั้นเคยยึดติดหลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น มัวเมาเพลิดเพลินอยู่กับสิ่งเหล่านั้น เมื่อเห็นความเป็นไตรลักษณ์ ความรู้สึกเปลี่ยนไป กลายเป็นรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจ อย่างนี้ไปเสียให้พ้น^{๙๐} ต่อมาเมื่อความรู้สึกเท่าทันนั้นพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นความรู้เห็นตามความเป็นจริง ปัญญาเจริญเข้าสู่ภาวะสมบุรณ์ เรียกว่า รู้เท่าทันธรรมดาอย่างแท้จริง ความรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจ และอยากหนีให้พ้นไปเสีย นั้น ก็หายไป กลับรู้สึกเป็นกลางไม่หลงใหล ไม่ติดใจ แต่ไม่รังเกียจ ไม่พัวพัน แต่ก็ไม่เหม็นเบื่อ มีแต่ความรู้ชัดที่มันเป็น และรู้สึกโปร่งโล่งเป็นอิสระ พร้อมจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ไปตามสมควรแก่เหตุผล และตามเหตุปัจจัย พัฒนาการทางจิตปัญญาขั้นนี้ ในระบบการปฏิบัติของวิปัสสนา เรียกว่า สังขารุเพกขา ญาณ ญาณอันเป็นกลางต่อความเป็นไปต่อสังขาร เป็นขั้นตอนที่สำคัญ และจำเป็นในการที่จะเข้าถึงความรู้ประจักษ์แจ้งสัจจะและความเป็นอิสระโดยสมบุรณ์^{๙๑}

จึงกล่าวได้ว่า ผลที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาโดยพิจารณาเห็นไตรลักษณ์นั้น ย่อมเกิดผลทำให้ปลอดทุกข์เป็นอิสระหลุดพ้นจากความรู้สึกบีบคั้นที่เกิดจากการยึดถือมันต่าง ๆ มีความสุขที่ไม่อิงอาศัยามิส มีความปลอดโปร่ง ผ่องใส สดชื่น เบิกบาน ไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก ไม่เหี่ยวแห้งไปตามความแปรผันของโลกธรรม เป็นต้น และมีความปลอดกิเลสเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำและบงการของกิเลสทั้งหลาย เช่น ความโลภ โกรธ หลง ความติดใจใคร่ ชอบชัง ความริษยา และความถือตัวถืออำนาจ เป็นต้น โปร่งโล่งเป็นอิสระ สงบ และบริสุทธิ์

๓.๕.๒ การละอุปทาน

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นการกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ อย่าง ซึ่งปรากฏในขณะเดินจงกรม นั่งสมาธิ อิริยาบถย่อย การเริ่มปฏิบัติธรรมนั้น ต้องเริ่มด้วยการกำหนดรู้เพียงสภาวะธรรมสองหรือสามอย่างที่ปรากฏชัดเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ในขณะที่นั่งสมาธิ ผู้ปฏิบัติอาจกำหนดรู้สภาวะตั้งและสภาวะตั้งตรงที่รู้สึกในร่างกายของตน และบริกรรมว่า “นั่งหนอ นั่งหนอ” ถ้ารู้สึกว่าการปฏิบัติเช่นนี้ง่ายเกินไป เพราะการกำหนด “นั่งหนอ นั่งหนอ” ไม่ต้องใช้ความพยายามมากนัก ก็อาจกำหนดสภาวะสัมผัสเพิ่มขึ้น โดยบริกรรมว่า “ถูกหนอ นั่งหนอ” “ถูกหนอ นั่งหนอ” แต่สภาวะพองยุบของท้องเป็นความเคลื่อนไหวที่ชัดเจนรู้สึกได้ง่ายกว่า ดังนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติตั้งสติกำหนดว่า “พองหนอ” เมื่อท้องพองขึ้นและ “ยุบหนอ” เมื่อท้องยุบลง ก็จะรู้ชัดถึงสภาวะตั้งขึ้นหรือหย่อนลงภายในท้อง ในขณะที่กำหนดสภาวะพอง ยุบ นั่ง ถูก ตามที่ปรากฏอยู่นั้น อาจมีความต้องการเปลี่ยนอิริยาบถเพื่อบำบัดความรู้สึกเจ็บ ปวด หรือร้อน ที่เกิดขึ้นบริเวณแขนขาที่ต้องงออยู่ ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้ความต้องการที่จะเปลี่ยนอิริยาบถทันทีที่ความต้องการเกิดขึ้น แต่ให้นั่งอยู่หนึ่ง ๆ ก่อน อย่าทำตามความต้องการที่จะเหยียดแขนขาโดยทันที

ผู้ปฏิบัติพึงพยายามอดทนต่อความไม่สบายกายนั้นให้นานที่สุดที่จะทนได้ และเมื่อความต้องการเหยียดแขนขาเกิดขึ้นอีกเขาก็พึงกำหนดรู้ความต้องการเหมือนในครั้งก่อนโดยไม่เปลี่ยน

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๑๐๐.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

อิริยาบถ ต่อเมื่อความเจ็บปวดทรมานนั้นมากจนสุดจะทนทานต่อไปได้ จึงค่อย ๆ เหยียดแขนขาอย่างช้า ๆ และในขณะที่เดียวกันก็ไม่ลืมที่จะบริกรรมว่า “เหยียดหนอ เหยียดหนอ” ในขณะที่กำลังปฏิบัติภาวนาอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติต้องเปลี่ยนอิริยาบถหลายครั้งเพราะความปวดเมื่อย เมื่อต้องเปลี่ยนอิริยาบถบ่อย ก็จะทำให้เห็นชัดว่าร่างกายเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แม้ว่าจะมีความตั้งใจจะนั่งนิ่ง ๆ โดยไม่ขยับเขยื้อนให้ครบ ๑ หรือ ๒ ชั่วโมง แต่ก็ไม่สามารถทำได้อย่างที่ตั้งใจไว้ จึงเห็นประจักษ์แก่ใจว่ารูปที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์อยู่ตลอดเวลา ไม่ใช่อดีตตาตัวตน การที่เราไม่สามารถดำรงอยู่ในอิริยาบถเดียวได้นาน ไม่ว่าจะนั่ง นอนหรือยืน จึงทำให้เข้าใจว่ารูปไม่เป็นไปตามความต้องการของเราและไม่สามารถบังคับบัญชาได้ เพราะรูปไม่อยู่ในการควบคุมของเรา รูปจึงไม่ใช่อดีตตาตัวตนของเรา เป็นแต่เพียงรูปธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยเท่านั้น การเข้าใจเช่นนี้เป็นปัญญาที่เกิดจากการหยั่งเห็นความเป็นอนัตตา

จึงกล่าวได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาที่กำหนดรู้สภาวะธรรมรูป-นาม เช่น สภาวะpong ยุบ นั่งคู้ เหยียด ผู้ปฏิบัติธรรมได้รู้เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งตกอยู่ในความไม่อยู่ในบังคับบัญชา ปัญญาที่แจ่มชัดย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติว่า ชันธ ๕ เหล่านั้นเป็นเพียงรูปนามที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา และเห็นว่าชันธเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของไตรลักษณ์ ย่อมละอุปทานในชันธ ๕ ได้ในที่สุด

๓.๕.๓ การละวิปัสสนา

เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยมีการพิจารณาชันธ ๕ เป็นต้น เป็นอารมณ์จนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งรูปนามตามความเป็นจริงแล้วย่อมละความวิปัสสนา คือ ความเห็นหรือความเข้าใจผิดคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงของรูปนาม คือ ความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิดของรูปนามในอาการ ๔ อย่าง คือ เห็นผิดว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นของสวยงาม เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและย่อมละวิปัสสนา ๔ ได้ดังนี้

เมื่อกำหนดพิจารณาชันธ ๕ แล้วย่อมเห็นแจ้งความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า รูป-นามนี้มีสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทนถาวร มีความเสื่อมสิ้นไป มีความดับสลายไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณากำหนดรู้จนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมละนิจวิปัสสนาที่เห็นผิดว่าเที่ยงเสียได้

เมื่อกำหนดพิจารณาชันธ ๕ แล้วย่อมเห็นแจ้งความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า รูป-นามนี้ที่เห็นว่ามีความสุขสบายนั้น แท้จริงแล้วมีแต่สภาวะที่เป็นทุกข์ มีความบีบคั้น ทดอยู่ไม่ได้ไม่สามารถที่จะอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เป็นเพียงอาการที่ปรากฏขึ้นเท่านั้น เมื่อพิจารณากำหนดรู้เวทนาจนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมละสุขวิปัสสนาที่เห็นผิดว่าเป็นสุขเสียได้

เมื่อกำหนดพิจารณาชันธ ๕ แล้วย่อมเห็นแจ้งความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า รูป-นามนี้ ที่ว่าเป็นอดีตานั้น แท้จริงแล้วไม่มีความเป็นสัตว์ ตัวตน บุคคล เรา เราย เป็นเพียงส่วนประกอบของธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้นที่ประชุมรวมกันก่อเกิดเป็นรูปร่างแล้วสมมติเรียกกันว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งความจริงสิ่งเหล่านี้เกิดดับตามเหตุตามปัจจัยมีสภาพว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน เป็นสภาพที่ไม่มีแก่นสาร

ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ให้เป็นไปตามที่ปรารถนาได้ ไม่สามารถที่จะยึดถือเป็นอัตตาตัวตนที่แท้จริงได้ มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง เมื่อพิจารณากำหนดรู้จนเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมละอัตตวิปลาสที่เห็นผิดว่ามีอัตตาเสียได้

เมื่อกำหนดพิจารณาชั้น ๕ ในส่วนที่เป็นร่างกายแล้วย่อมเห็นแจ้งความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า กายนี้ที่เห็นว่าเป็นของสวยงามนั้น แท้จริงแล้วเป็นสิ่งปฏิภูลทั้งสิ้นเพราะประกอบไปด้วยอวัยวะต่าง ๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เลือด เนื้อ เอ็ด กระดูก ไข ปอด เป็นต้น ที่มาประกอบเป็นร่างกาย ซึ่งอวัยวะน้อยใหญ่เหล่านี้ ก็ล้วนแต่ไม่ใช่สิ่งสวยงาม เต็มไปด้วยสิ่งสกปรกอันเป็นปฏิภูลทั้งนั้น ไม่น่ายินดี ไม่น่าใคร ไม่น่าปรารถนา เมื่อพิจารณากำหนดรู้กายจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมความยินดีพอใจในกายละสุภวิปลาสที่เห็นผิดว่าสวยงามเสียได้

จึงกล่าวได้ว่า การปฏิบัติสติปัฏสนาโดยการกำหนดรู้พิจารณารูป-นาม จนเกิดความรู้แจ้งด้วยปัญญาตามความเป็นจริงแล้วย่อมสามารถละความวิปลาสอันเห็นความเห็นผิดคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงของรูป-นามทั้งหลายได้ ย่อมละความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิดในอาการ ๔ ประกอบด้วย ละนิจจวิปลาสที่เห็นผิดว่าเที่ยง ละสุขวิปลาสที่เห็นผิดว่าเป็นสุข ละอัตตวิปลาสที่เห็นผิดว่ามีตัวตน ละสุภวิปลาสที่เห็นผิดว่าสวยงาม

๓.๖ สรุปท้ายบท

การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการอบรมจิตเพื่อให้เกิดปัญญาญาณความรู้แจ้งรูป-นามตามสภาวะความเป็นจริงโดยความเป็นไตรลักษณ์ อารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นสุตตรธรรม หรืออารมณ์ของวิปัสสนาภาวนาประกอบด้วย ชั้น ๕ ว่าโดยย่อคือรูปกับนาม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา รูป และนาม จะปรากฏชัดจากทางทวารทั้ง ๖ นี้เป็นที่ตั้ง เป็นทางเดินของวิปัสสนา การกำหนดรูปนาม เท่ากับปฏิบัติครบภูมิทั้ง ๖ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้บริบูรณ์มีหลายขั้นตอนและจำแนกเป็นสภาวะการจำแนกชั้น ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็น การเห็นด้วยการเจริญสติปัญญาที่กำหนดรู้รูปนามอันเป็นปัจจุบัน ซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมที่เรียกว่า ชั้น ๕ หรือรูปนาม ได้แก่ รูปจัดเป็นรูปชั้น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามชั้น

ผลของการเจริญวิปัสสนาในชั้นสุตตร เป็นการรู้แจ้งไตรลักษณ์ การกำหนดรู้ชั้น ๕ ย่อมเกิดการรู้แจ้งในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอันว่าด้วยลักษณะ ๓ อย่างที่มีทั่วไปแก่สรรพสิ่งทั้งหลาย ไตรลักษณ์เป็นลักษณะประจำของชั้น ๕ การละอุปทาน การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นการกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ คือ ปัญญารู้แจ้งย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติว่า ชั้น ๕ เหล่านั้นเป็นเพียงรูปนามที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เขา เรา และเห็นว่าชั้นเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของไตรลักษณ์ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ละอุปทานในชั้น ๕ ความวิปลาสได้ในที่สุด การกำหนดรู้กำหนดละกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความสะดุ้งกลัวเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาให้เกิดวิปัสสนา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การตั้งสติระลึกรู้สภาวะธรรมรูปนาม ปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะเป็นทุกสิ่งตาม

ความเป็นจริง เกิดญาณปัญญา รู้แจ้งพระนิพพานได้ วิปัสสนาทำให้เกิดอริยมรรค เมื่อวิปัสสนาปัญญา มีกำลังแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณ และบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลในที่สุด

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร ผู้ศึกษาวิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ ๒ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นธสุตร ๒) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลเรื่อง ศึกษาการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร อันได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และงานวิชาการอื่น ๆ แล้วนำมาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นธสุตร

ชั้นธสุตร เป็นพระสูตรว่าด้วยชั้นธ ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลในลักษณะถามตอบเกี่ยวกับชั้นธ ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ โดยมีหลักธรรมสำคัญ คือ ชั้นธ ๕ หรือเบญจชั้นธ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิต ประกอบด้วย รูปชั้นธ เป็นสาสางซึ่งรวมตัวกันเป็นส่วนประกอบของร่างกาย เป็นสิ่งที่ถูกต้องสัมผัสได้ด้วยประสาททั้งห้าและสูญสลายไปตามเหตุปัจจัย รูปชั้นธประกอบด้วยธาตุ ๔ มีดิน น้ำ ลม ไฟ และมีรูปที่อาศัยอีก ๒๔ อย่างมีรูปใส, รูปที่เป็นอารมณ์ของตา หู จมูก ลิ้น กาย, รูปที่เป็นมูลเหตุให้เกิดความเป็นเพศหญิงหรือชาย, รูปอันเป็นที่ตั้งของจิตและเจตสิก, รูปที่ทำหน้าที่รักษาชีวิตให้ดำรงอยู่, รูปที่เป็นพลังงานในอาหารที่ดื่มกิน, รูปที่เป็นช่องว่างทำหน้าที่คั่นรูปแต่ละส่วนไม่ให้ปนกัน, รูปที่เคลื่อนไหวทางกายหรือวาจา, รูปที่เปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมเป็นรูปเบา อ่อน หรือที่เหมาะสมแก่กิริยาทางกาย, รูปที่เป็นเหตุให้รูปร่างรูปทั้งหมดมีลักษณะเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย รูปเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลายไปด้วยความหนาว ความร้อน ความเย็น เป็นต้น

เวทนาชั้นธ เป็นความรู้สึกของจิตเมื่อรับรู้อารมณ์ทางอายตนะประกอบด้วย สุขเวทนา ที่เป็นความรู้สึกสุขทางกายและทางใจ ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายและทางใจ อุเบกขาเวทนา ความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ สัญญาชั้นธ เป็นความจำได้หมายรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่จิตรับรู้ ประกอบด้วยความจำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่เคยรับรู้มาก่อน ส่วนสังขารชั้นธนั้น เป็นสภาพที่ปรุงแต่งจิตใจให้เป็นกุศลบ้างอกุศลบ้างซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ และวิญญูณชั้นธ เป็นจิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบทางอายตนะ ชั้นธ ๕ นี้เมื่อย่อยแล้วก็คือ รูป-นามนั่นเอง ส่วนอุปาทาน เป็นความยึดมั่นถือมั่นประกอบด้วย กามุปาทาน เป็นความยึดมั่นในกามคุณทั้ง ๕ ทิฏฐุปาทาน เป็นความยึดมั่นในความเห็น เช่น เห็นว่าทำบุญทานแล้วไม่มีผลอะไร ผลของกรรมดีกรรมชั่วก็ไม่ใช่ออย่างนี้ เป็นต้น สิลัพพตูปาทาน เป็นความยึดมั่นในศีลพรตปฏิบัติตนในทางที่ผิดหลักคำสอน และอัตตวาหุอุปาทาน เป็นความยึดมั่นในตัวตนในคำพูดของตน ไตรลักษณ์ เป็นลักษณะที่เสมอกันของ

สิ่งทั้งปวง เป็นกฎของธรรมชาติ ประกอบด้วยความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ส่วนสภาวะธรรมของชั้น ๕ นั้นโดยย่อ คือ รูปกับนามที่เกิดดับเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์

๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร

การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งรูปนามตามความเป็นจริงโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร อารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาประกอบด้วยชั้น ๕ ว่าโดยย่อได้แก่รูปและนาม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา รูปและนาม จะปรากฏชัดจากทางทวารทั้ง ๖ หมวด เป็นที่ตั้ง เป็นทางเดินของวิปัสสนา เมื่อสงเคราะห์แล้ว ได้แก่ รูปกับนาม การกำหนดรูปนาม เท่ากับปฏิบัติครบภูมิทั้ง ๖ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ให้บริบูรณ์มีหลายขั้นตอน และจำแนกเป็นสภาวะการจำแนกชั้น ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยการเจริญสติปัญญา กำหนดรู้รูปนามอันเป็นปัจจุบัน ซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันครอบคลุมทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม ที่เรียกว่า ชั้น ๕ หรือรูปนาม ได้แก่ รูปจัดเป็นรูปชั้น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามชั้น

ผลของการเจริญวิปัสสนาในชั้นธสุตร เป็นการรู้เห็นไตรลักษณ์ การกำหนดรู้ชั้น ๕ ย่อมเกิดการเห็นแจ้งในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอันว่าด้วยลักษณะ ๓ อย่างที่มีทั่วไปแก่สรรพสิ่งทั้งปวง ไตรลักษณ์เป็นลักษณะประจำของชั้น ๕ การละอุปทาน การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นการกำหนดรู้อุปาทานชั้น ๕ คือ ปัญญาที่แจ้งย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติว่า ชั้น ๕ เหล่านั้นเป็นเพียงรูปนามที่ปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เขา เรา และเห็นว่าชั้นเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของไตรลักษณ์ ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ละอุปทานในชั้น ๕ ความวิปลาสนได้ในที่สุด การกำหนดรู้กำหนดละกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความสะดุ้งกลัวเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาให้เกิดวิปัสสนา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การตั้งสติระลึกรู้สภาวะธรรมรูปนาม ปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็ให้เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญารู้แจ้งพระนิพพานได้ วิปัสสนาทำให้เกิดอริยมรรค เมื่อวิปัสสนาปัญญา มีกำลังแก่กล้าขึ้นผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณ และบรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาหลักธรรมและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นธสุตรที่มุ่งเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์ หรือตำราวิชาการเท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติ คือ การนำผลการศึกษาไปใช้จริง ดังนั้น ผู้ที่มีความต้องการนำผลการศึกษาไปใช้ ควรฝึกปฏิบัติในสำนักปฏิบัติธรรม ที่เป็นสำนักที่ยอมรับของคณะสงฆ์ไทย เช่น วัดภักทวนตอาสาราม จังหวัดชลบุรี, วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี วัดไร่เปิง (ตโปทาราม) จังหวัดเชียงใหม่ ฯลฯ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรที่จะศึกษาในเชิงความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ ในประเด็นดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาและเปรียบเทียบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นสุตรกับการปฏิบัติวิปัสสนาในยุคไทยแลนด์ ๔.๐

๒) ศึกษาหลักการบรรลุนิพพานของพระราหูลในชั้นสุตร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- _____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- _____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)

(๑) หนังสือ:

- ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมาตถธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์ส โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.
- ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. วิปัสสนาที่ปณีตภา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- นายวรรณสิทธิ ไททยะเสวี รวบรวม. คู่มือการศึกษา พระอภิธรรม ปริเฉทที่ ๗ สมุจจัยสังคหวิภาค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พระครูเกษมธรรมธัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). วิปัสสนาภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๘.
- พระครูพิพิธวรกิจจานุการ (มานิตย์ เขมคุตโต) ดร. ลักษณะที่จตุกกะ ในการเจริญวิปัสสนา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๓๗.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) รจนา. วิปัสสนากรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงษ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔
- _____. คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงษ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). แก่นแท้พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๔๓.
- _____. ไตรลักษณ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสภา จำกัด, ๒๕๔๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๒.

- _____ . **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๕.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงษ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____ . **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุญาณจารย์. **วิปัสสนาภาวนาที่ป็นีกฎฉบับพิมพ์รวมเล่มใน ๑๐๐ปี อัครมหาภิกษุญาณจารย์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง (มหาชน) จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____ . **วิปัสสนาที่ป็นีกฎ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕.
- พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี). **วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ได้ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระมหาสมปอง มหิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระสมภาร สมภาโร (ทวีรัตน์). **ธรรมะภาคปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธมฺมาจริย. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: หจก.พิทยวิสุทธิ, ๒๕๕๘.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ). **วิปัสสนาขุณี หลักการวิปัสสนาภาวนา**. แปลโดย จำรูญธรรมดา กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ . **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ . **อนัตตลักขณสูตร**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖.
- พันเอกธงชัย แสงรัตน์. **ปริญาในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท รุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- สนิท ศรีสำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๑.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมบูรณ์ ตาสนธิ. **หนึ่งเดือนดูจิตให้หนีพพาน**, นนทบุรี: ธิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์, ๒๕๓๗.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขป จิตสังเขปและภาคผนวก**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

นันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พรรณราย รัตน์ไพฑูรย์. “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาสุนันท์ จันทโสภโณ (ดิษฐ์สุนันท์). “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสุเรส สุเรโส (แจ่มแจ่ม). “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำหนดรูปนามในอิริยาปถปัพพะในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสมุห์สันติ เขมจาโร (แสงประสิทธิ์) “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาทุกขกัณฑ์สูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

สยุต]

๒. ทุตียวคค ๑. จกขุสุตต

๒๓๗

๑๐. ขนถสุตต

[๑๘๗] สวคตถึย วิหริติ... ตํ กิ มณเฑสี ราชูต, ฐปํ นิจจํ วา อนิจจํ วาติ? อนิจจํ ฆนเต ๖เปง เวทนา... สณณา... สงฺขารา... วิณณานํ นิจจํ วา อนิจจํ วาติ? อนิจจํ ฆนเต. ยํ ปณานิจจํ ทุกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ? ทุกฺขํ ฆนเต. ยํ ปณานิจจํ ทุกฺขํ วิปริณามชมมํ, กถถํ นุ ตํ สมนุปลสฺสํ “เอตํ มม, เอโสหมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหนํ ฆนเต.

เอวํ ปลสฺสํ ราชูต สุตวา อริยสวโก ฐปสมฺมิปี นัพฺพินฺทติ ๖เปง เวทนายปี นัพฺพินฺทติ... สณณายปี นัพฺพินฺทติ... สงฺขารสฺสปี นัพฺพินฺทติ... วิณณานสมฺมิปี นัพฺพินฺทติ, นัพฺพินฺทํ วิรชชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุคฺตสมฺมิ “วิมุคฺต”มิตฺติ ฌานํ โหติ, “ชฺเฌนา ชาติ, วุสฺสํ พุทฺทมจฺริยํ, กตํ กรณียํ, นวปวํ อิตฺถตฺตายา”ติ ปชานาตีติ. ทสมํ.

ปจโฆ วคฺโค.

ทสฺสทฺททานํ

จกขุํ ฐปณจ วิณณานํ	สมฺมสฺสโส เวทนาย ๑
สณณา ๑ เจตนา คณฺหา	ชาตฺ, ขนฺเชน เต ทธ่าติ.

๒. ทุตียวคค

๑. จกขุสุตต

[๑๘๘] เขวมเม สุตฺ:- เอกํ สมยํ ภควา สวคตถึย วิหริติ เซตวเน ฆนาถปีณชิกสฺส อาราเม. อถ โข อายสฺมา ราชูโต เชน ภควา เทนุปลสงฺกมิ, อุปสงฺกमितฺวา ภควนฺทํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺทํ นิสฺสํ; เอกมฺนฺทํ นิสฺสนํ โข อายสฺมฺนฺทํ ราชูตํ ภควา เอกทโวจ “ตํ กิ มณเฑสี ราชูต, จกขุํ นิจจํ วา อนิจจํ วาติ? อนิจจํ ฆนเต. ยํ

ภาคผนวก ข

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙.

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยขันธ

[๑๔๗] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ...

“ราชกุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ

“เวทนา ... สัญญา ... สังขารทั้งหลาย ... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“ราชกุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัดเพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

ขันธสูตรที่ ๑๐ จบ

ปฐมวรรค จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จักขุสูตร	๒. รูปสูตร
๓. วิญญาณสูตร	๔. สัมผัสสูตร
๕. เวทนาสูตร	๖. สัญญาสูตร
๗. สัญเจตนาสูตร	๘. ตัณหาสูตร
๙. ธาตุสูตร	๑๐. ขันธสูตร

ภาคผนวก ค

อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๕๓.

สังยุต]

๑. ปฐมวรรค ๑๐. ชั้นตสุตตวันณนา

๓๐๙

ประการด้วยอำนาจแห่งวิราคะ ในคำนี้ว่า **เพราะกายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้นได้ (วิราคะ วิมูจติ)** ตรัสสามัญญผล ๔ ประการด้วยอำนาจแห่งวิมุตติ

ก็ในพระสูตรที่ ๑ นี้ ทรงถือเอาความผ่องใสในทวารทั้ง ๕ ประการ ทรงถือเอาสมันนาหารจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓ ด้วยคำนี้ว่า **มโน** ในพระสูตรที่ ๒ ทรงถือเอาอารมณ์อย่างเดียวกันในทวารทั้ง ๕ ประการในพระสูตรที่ ๓ ในทวารทั้ง ๕ ประการทรงถือเอาจิตที่มีความผ่องใสเป็นที่อาศัยเท่านั้น ทรงถือเอาสมันนาหารจิตที่เป็นไปในภุมิ ๓ ด้วยมโนวิญญาณ ในพระสูตรทั้งปวง พึงแนะนำนัยอย่างนี้ ในพระสูตรที่ ๖ ทรงถือเอาธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ แต่ในพระสูตรที่ ๘ จะได้ชื่อว่า**ตันทา** เพราะตกถึงชวนะในทวารนั้นๆ เท่านั้น

พระสูตรที่ ๑ จบ

๙. ตาตสุตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยตาต

[๑๙๖] ในพระสูตรที่ ๙ ตรัสนามด้วยอำนาจวิญญาณตาต ตรัสรูปด้วยตาตที่เหลือ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอันตรัสนามรูปไว้แล้ว

พระสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. ชั้นตสุตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยชั้นต

[๑๙๗] ในพระสูตรที่ ๑๐ รูปชั้นตเป็นกามาวจร ชั้นต ๔ ประการที่เหลือ เป็นไปในภุมิ ๔ ด้วยการกำหนดรวบรวมธรรมทั้งหมด แต่ในพระสูตรนี้ พึงถือว่าเป็นไปในภุมิ ๓

พระสูตรที่ ๑๐ จบ

ปฐมวรรค จบ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	: พระสุรจิต ชนาสโณ (ทุมกิจจะ)
ว/ ด/ ป เกิด	: วันอังคาร ที่ ๑๘ เดือน กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗
ภูมิลำเนาที่เกิด	: ๑๒๒/๑๔ หมู่ ๑ ต.วังกระโจม อ.เมือง จ. นครนายก
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๕ สำเร็จการศึกษานักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๕๙ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ประสบการณ์ทำงาน	: ผู้ช่วยวิปัสสนาจารย์ วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ : พระวิทยากรประจำศูนย์พัฒนาจิต วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ (สำนักปฏิบัติธรรมประจำภาคเหนือแห่งที่๒)
ประสบการณ์ปฏิบัติธรรม	: ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ต.หนองน้ำแดง อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและฝึกชกตถะกรรม เป็นเวลา ๑ เดือน ณ วัดนา หลวง ต.คำด้วง อ.บ้านฝ้อ จ.อุดรธานี : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๒ เดือน ณ สำนักวิปัสสนามหาสิขานแยกต้า กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์
อุปสมบท	: ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๓
สังกัด	: วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
โทรศัพท์	: ๐๘๗ - ๕๗๙๗๒๒๔
E-mail	: bud6su@gmail.com